

**T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

İSLÂM HUKÛKUNDA ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

YÛKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
AHMET BOZKURT**

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ M. ABDÛLMECİT KARAASLAN**

BARTIN-2019

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNDA ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

YÛKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Ahmet BOZKURT

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN

“Bu tez 11/10/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/ Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN	
Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ	
Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK	

KABUL VE ONAY

Ahmet BOZKURT tarafından hazırlanan “İslâm Hukûkunda Şûrâ ve İstişâre” başlıklı bu çalışma, **11/10/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oy birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Metin Saban

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

KABUL VE ONAY

Ahmet BOZKURT tarafından hazırlanan “**İslâm Hukûkunda Şûrâ ve İstişâre**” başlıklı bu çalışma, **11/10/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oy birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Metin Saban
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İslâm Hukûkunda Şûrâ ve İstişâre

Ahmet BOZKURT

Bartın Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN

Bartın-2019, Sayfa: XI+154

İslâm dîni genel itibariyle insanlar için bir takım prensipler belirlemiştir. Kimi prensiplerin uygulanması açık, kesin ve bağlayıcı hükümlerle belirtilmişken, kiminin uygulanması ise açık, kesin ve bağlayıcı bir hükümle belirtilmemiştir. Şûrâ ve istişâre prensibi de İslâm'ın Hz. Peygamber (S.a.s) nezdinde tüm Müslümanlara bir emir ve tavsiyesidir. Bu emir bizzat Hz. Peygambere (S.a.s) hitap gibi görünmüş olsa da aslen tüm müminlere bir hitap ve tavsiyedir.

Çalışmamızın amacı, Allah'ın Kur'ân'da açıkça emretmiş olduğu şûrâ ve istişâre emrinin içeriğini, önemini ve kapsamını her yönüyle ortaya koymaktır. Çalışmamızda öncelikle şûrâ ve istişâre konusuyla ilgili bu zamana kadar yapılan çalışmalar incelenerek, daha önce değinilmemiş veya eksik kalan yönler tespit edilmiş ve bu eksik yönler tamamlanmaya çalışılmıştır. Yine daha önceki çalışmalarda değinilmiş olan konular da genişletilerek farklı bir bakış açısıyla İslâm Hukûku perspektifinden ele alınmıştır.

Özetle, çalışmada şûrâ ve istişâre emrine muhâtap olan insanın özellikleri, yeryüzündeki konum ve görevleri, şûrâ ve istişârenin genel olarak anlam ve önemi, İslâm dînindeki yeri, İslâm Hukûkunun kaynakları olan aslî delillerdeki konumu, mezheplerin icthadi olarak bakış açıları, devlet idaresinde şûrâ ve istişârenin durumu, uygulanma biçimleri ve herhangi bir yaptırımının olup olmadığı vb. hususlara değinilerek, konularla ilgili görüşler sunulmuş, çözüm yollarıyla ilgili öneriler ortaya konulmaya gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukûku; İstişâre; Kur'ân; Mezhep; Sünnet; Şûrâ; Prensip

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

Shura and Consultation in Islamic Law

Ahmet BOZKURT

Bartın University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Adviser: Dr. Lecturer M. Abdülmecit KARAASLAN

Bartın-2019, Page: XI+154

Islamic religion has determined several principles for people in general. While the practice of certain principles is specified in clear, conclusive and binding provision, the implementation of certain is not specified by a clear conclusive and binding provision. Shura and consultation principle on order and advice to all Muslims in the eyes Prophet (P.b.u.h) of Islamic. Although this order seem as address to the Prophet himself, essentially it is on address and advice to all believers.

The aim of our study is to reveal the content, importance and scope of the shura and consultation order that Allah has clearly stated in the Quran. In our study firstly, analyzed the studies related with shura and consultation, subject conducted until this time, the previously touch up on or missing directions have been determined and these deficiencies have been tried to be completed. It again the subjects mentioned in the previous studies were also expanded, Islam law appraached in the terms of Islam law with a different perspective.

Summarize, in the study characteristics of the person who is be interlocutor to order shura and consultation, location and tasks on earth, the meaning and importance of shura and consultation in general, place of religion in Islam the position substansive and in kind right of the sources of Islamic law, perspectives of sects as jurisprudence (ijtihad), status of shura and consultation state administration, forms of application and whether or not is a whatever sonction etc. referring to considerations, opinions issues related, effort has been put forward suggestions for solutions.

Key Words: Consultation; Islamic Law; Principle; Sect; Sunnah; Shura; Quran

ÖNSÖZ

Kâinâtın, yerin, göğün ve her ikisi arasındakilerin yaratıcısı olan Allah, yaratmış olduğu her şeye bir düzen ve uyum vermiştir. Yaratılanlar içerisinde ise insana ayrı bir önem vererek “eşref-i mahlûk” yani “yaratılanların en şerefli” ünvanını layık görmüştür. Bundan dolayı da yeryüzünde emir ve yasaklarının uygulanması için insanlara Peygamber göndermiş, onlara tebliğ de bulunarak doğru yola iletmesini emretmiştir. Bu emirlerden biri de çalışmamızın konusunu da oluşturan şûrâ ve istişâre emridir.

Şûrâ ve istişâre emri İslâm’dan önceki dönemlerde de mevcut olan bir prensipti. Bunu Kur’ân’da zikredilen geçmiş Peygamberler döneminde gerçekleşen olaylardan açıkça görmekteyiz. Yine son dîn olan İslâm gelmeden önce Arap yarımadasında da şûrâ ve istişârenin önemle üzerinde durulduğu hatta ileri gelenlerinin oluşturduğu şûrâ meclislerinin bulunduğu bir gerçektir.

İslâm dîni gönderildikten sonra da Allah böylesine önemli bir prensibi, Kur’ân-ı Kerîm’de zikretmiş ve Hz. Peygamber’e (S.a.s) şûrâ ve istişâreyi emretmiştir. Esasında bu emir, Hz. Peygamber (S.a.s) nezdinde tüm Müslümanlara bir emir ve tavsiyesidir.

Şüphesiz ki böylesine önemli olan şûrâ ve istişâre prensibi geçmişten bugüne kadar birçok çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Öyle ki, Temel İslâm Bilimleri dalında ilmî faaliyet gösteren Tefsîr, Hadis ve Siyer alanlarında ağırlıklı olarak işlenmiş ve bu alanlara yönelik birçok tez yazılmıştır. Tefsîr alanında yazılan tezler genelde şûrâ ve istişâre ayetlerini çeşitli tefsîrlerden yola çıkarak incelerken, Hadis alanında yazılan tezler, Hz. Peygamber’in (S.a.s) istişâreye yönelik hadislerinden yola çıkarak oluşturulmuş, Siyer alanında yazılan tezler de genelde Hz. Peygamber’in (S.a.s) hayatı boyunca çeşitli meselelerde uygulamış olduğu şûrâ ve istişâre örneklerini ortaya koymuştur. İslâm Hukûku alanında ise şûrâ ve istişâre konusuna yönelik yapılan çalışmalar zikrettiğimiz bu üç alana göre daha alt seviyede kalmıştır. Dolayısıyla bizler de şûrâ ve istişâre emrinin İslâm Hukûku açısından incelenmesinin yararlı olabileceğini düşünerek bu çalışmayı ele aldık.

Tezimizin giriş bölümünde öncelikle şûrâ ve istişâre emrine muhâtap olan insanın özelliklerine, yaratılan diğer canlılar içindeki konumuna, yeryüzündeki görev ve sorumluluklarına değindik. Birinci bölümde, genel olarak şûrâ ve istişârenin luğat ve terim anlamlarına, şûrâ ve istişâre kelimelerinin yerine kullanılan diğer kelimelere, şûrâ ve istişâre kelimeleriyle ilişkili bazı kavramlara, şûrâ ve istişârenin, önemine, amacına,

faydalarına, çeşitlerine ve kapsamına değindik. İkinci bölümde şûrâ ve istişâreyi İslâm Hukûku açısından ele alarak, İslâm Hukûkunda şûrâ ve istişârenin konusuna, aslı delillerdeki konumuna, mezheplerin bu meseledeki ictihadi görüşlerine, istişâre sürecinde ve sonrasında takip edilecek metotlara, şûrâ ve istişârenin yaptırım açısından cezâ müeyyidesinin olup olmadığına ve şûrâ ve istişârenin şer'i hükmüne değindik. Üçüncü bölümde ise, öncelikle devlet yönetiminde şûrâ ve istişâreyi ele alarak, İslâm öncesi dönemde geçmiş Peygamberler dönemindeki şûrâ ve istişâre ile Arap yarımadasındaki şûrâ ve istişâreye, İslâmî devlet yönetimindeki şûrâ ve istişâreye, Şûrâ Meclisinin ve Ehl-i Şûrâ'nın vasıflarına, seçimine, görevlerine, ihtilâfa düşüklerindeki çözüm yollarına, değindik. Sonrasında ilk İslâm Devleti'nden günümüze şûrâ ve istişârenin gelişimini ele alarak, Hz. Muhammed (S.a.s) dönemine, Râşid Halîfeler dönemine, Emevî ve Abbâsî dönemlerine, Eski Türk Devletlerine, Osmanlı Devletine ve günümüz devlet yönetimindeki şûrâ ve istişâreye, dünyadaki yönetim biçimlerine, ülkemizde de var olan demokrasi ile şûrâ ve istişârenin olumlu-olumsuz, benzer ve farklı yönlerine değinerek üçüncü bölümü tamamladık.

Tez konusunun belirlenmesindeki katkıları, tezin hazırlanmasındaki yol gösterici tavsiyeleri ve çalışmalarım boyunca değerli vaktini ayırarak önerilerde bulunan, kendisinden büyük destek gördüğüm danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN'a, tezimizin tashîhi yanında şekillenmesinde de katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYCÜ ve Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK hocalarıma, tezimin hazırlanma sürecinde manevi destekleriyle yanımda olan aileme teşekkürlerimi sunuyorum. Tezimizin okurlara faydalı olması ve ilim dünyasına katkı sunması temennisiyle...

Ahmet BOZKURT

Bartın, 2019

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
BEYANNAME.....	ii
KABUL VE ONAY.....	iii
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
1. İnsanın Yaratılışı ve Yaratılma Amacı.....	1
2. İnsanın Diğer Varlıklardan Farkı ve Konumu.....	5
3. İnsanı Sorumlu Olmaya Sevk Eden Unsurlar.....	6
3.1. Akıl.....	7
3.2. İrâde.....	7
3.3. Fıtrat.....	8
4. İnsanın Yeryüzündeki Görevi ve Sorumlulukları.....	9
4.1. Hilâfet.....	9
4.2. Emânet.....	10
4.3. İbâdet.....	10
4.4. Ma'rifet.....	11
5. İnsanın Sorumluluğunu Engelleyen Faktörler.....	12
5.1. Cünûn.....	12
5.2. Nefis.....	13
5.3. Şeytan.....	14
1. GENEL OLARAK ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE.....	17
1.1. KAVRAMSAL OLARAK ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE.....	17
1.1.1. Şûrâ ve İstişâre Kelimelerinin Lüğavî Anlamları.....	17
1.1.2. Şûrâ ve İstişâre Kelimelerinin Terim Anlamı.....	19
1.1.3. Şûrâ ve İstişâre Yerine Kullanılan Diğer Kelimeler.....	21
1.1.4. Şûrâ ve İstişâre Kelimeleriyle İlişkili Bazı Kavramlar.....	22
1.1.4.1. Şûrâ ile İlişkili Kavramlar.....	23
1.1.4.2. İstişâre ile İlişkili Kavramlar.....	29

1.2. ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN ÖNEMİ VE AMACI.....	33
1.3. ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN FAYDALARI VE HİKMETLERİ.....	34
1.4. ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN ÇEŞİTLERİ VE KAPSAMI.....	36
1.4.1. Bireysel/Ferdî İstişâre.....	36
1.4.2. Toplumsal/Ma'serî İstişâre.....	37
1.4.2.1. Siyâsî/İdârî İstişâre.....	38
1.4.2.2. Askerî İstişâre.....	38
1.4.2.3. Yargıda İstişâre.....	39
2. İSLÂM HUKÛK LİTERATÜRÜNDE ŞÛRA VE İSTİŞÂRE.....	41
2.1. İSLÂM HUKÛKU.....	41
2.2. İSLÂM HUKÛKUNDA İSTİŞÂRENİN KONUSU.....	43
2.2.1. İstişâre Emrinin Yalnızca Savaşla İlgili Olduğunu Savunanlar.....	43
2.2.2. İstişâre Emrinin Genel Olduğunu Savunanlar.....	45
2.3. İSLÂM HUKÛKUNDA ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN KAYNAKLARI.....	47
2.3.1. Aslî Delillerde ŞÛrâ ve İstişâre.....	47
2.3.1.1. Kur'ân'da ŞÛrâ ve İstişâre	48
2.3.1.2. Sünnet'te ŞÛrâ ve İstişâre	53
2.3.1.3. İcmâda ŞÛrâ ve İstişâre	60
2.3.1.4. Kıyâsta ŞÛrâ ve İstişâre	61
2.3.2. İstişârede Takip Edilecek Metot.....	62
2.3.2.1. İstişâre Sürecinde Takip Edilecek Metot.....	62
2.3.2.2. İstişâre Sonrasında Takip Edilecek Metot.....	64
2.4. İSLÂM HUKÛKUNDA YAPTIRIM AÇISINDAN İSTİŞÂRE.....	64
2.4.1. CEZÂÎ MÜEYYİDESİ OLMAYAN DANIŞMA/İSTİŞÂRE.....	64
2.4.1.1. İnsanlar arası İlişkilerde Danışma/İstişâre.....	65
2.4.1.2. Ailevî Konularda Danışma/İstişâre.....	68
2.4.2. CEZÂÎ MÜEYYİDESİ OLAN DANIŞMA/ŞÛRÂ.....	71
2.4.2.1. Devlet Yönetiminde Danışma/ŞÛrâ.....	71
2.4.2.2. Sivil Toplum Kuruluşlarında Danışma/ŞÛrâ.....	72
2.5. İSLÂM HUKÛKUNDA ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN ŞER'Î HÜKMÜ.....	75
2.5.1. ŞÛrâ ve İstişârenin Vacip-Farz Olduğu Görüşünde Olanlar.....	75
2.5.2. ŞÛrâ ve İstişârenin Sünnet Olduğu Görüşünde Olanlar.....	76
2.5.3. Hâkim Olan Görüş.....	77
2.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	79

3. DEVLET YÖNETİMİNDE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE.....	82
3.1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE.....	82
3.1.1. Kur'ân'da Bahsi Geçen İstişâre Örnekleri.....	82
3.1.1.1. Hz. İbrâhîm'in (A.s) Oğlu Hz. İsmâîl (A.s) ile İstişâresi.....	82
3.1.1.2. Firavun'un Kavminden İleri Gelenlerle İstişâresi.....	83
3.1.1.3. Sebe Kavmi ve Mefike Belkıs'ın İstişâresi.....	85
3.1.2. İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Şûrâ ve İstişâre.....	87
3.2. İSLÂM'DA SONRASI DÖNEMDE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE.....	90
3.2.1. İSLÂM'DA DEVLET, HÜKÜMET VE DEVLET BAŞKANI.....	90
3.2.1.1. İslâm'da Devlet ve Özellikleri.....	90
3.2.1.2. İslâm'da Hükümet ve Devlet Başkanı.....	93
3.2.2. ŞÛRÂ MECLİSİ VE ŞÛRÂ EHLİ.....	96
3.2.2.1. Şûrâ Ehlinin Vasıfları.....	97
3.2.2.2. Şûrâ Ehlinin Seçimi ve Belirlenme Yöntemleri.....	98
3.2.2.3. Şûrâ Ehlinin Görevleri.....	100
3.2.2.4. Şûrâ Ehlinin İhtilâfında İzlenecek Metot ve Çözüm Yolları.....	101
3.2.3. İLK İSLÂM DEVLETİ'NDEN GÜNÜMÜZE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE.....	103
3.2.3.1. Hz. Muhammed Döneminde Şûrâ ve İstişâre.....	103
3.2.3.2. Râşid Halifeler Döneminde Şûrâ ve İstişâre.....	120
3.2.3.3. Emevî ve Abbâsî Dönemlerinde Şûra ve İstişâre.....	132
3.2.3.4. Eski Türk Devletlerinde Şûrâ ve İstişâre.....	135
3.2.3.5. Osmanlı Devleti'nde Şûrâ ve İstişâre.....	137
3.2.3.6. Günümüz Devlet Yönetiminde Şûrâ, İstişâre ve Demokrasi.....	139
3.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	144
SONUÇ.....	146
KAYNAKLAR.....	149
ÖZGEÇMİŞ.....	154

KISALTMALAR

A.s	: Aleyhisselam
b.	: bin/İbn (Oğlu) - bt. : binti/Kızı
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
r.a	: Radiyallahu Anh
s.	: Sayfa
S.a.s	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
t.y.	: Tarih Yok
Tahk.	: Tahkîk
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.y.	: Yer Yok

GİRİŞ

1. İnsanın Yaratılışı ve Yaratılma Amacı

Yeri, göğü ve her ikisi arasındakileri yaratan Allah, varlıkları da canlı-cansız, akıllı-akılsız olmak üzere çeşitli vasıflarda yaratmıştır. Bitkiler ve hayvanlar gibi canlı varlıklar içerisinde en son yaratılan varlık ise insandır. Bu durum insanın seçkin ve bir varlık olmasından ve yeryüzündeki her şeyin, insanın hizmetine verilmesinden kaynaklanmaktadır. Yani insanın yaratılmasından önce yeryüzü insanın yaşayabileceği şekilde tam donanımlı bir şekilde hazırlanarak insanın hizmetine sunulmuştur. Pekiyi bu denli mükemmellikte yaratılan insanın yaratılma amacı ne olabilir? Bunun cevabını da Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım.*"¹ Buyurarak açıkça belirtmiştir. Yani insan, onu çeşitli vasıflarla donatıp her şeyi onun hizmetine sunan Rabbine ibâdet etmekle sorumlu tutulmuştur.

Canlılar tıbbî ifadeyle eşeyli ve eşeysiz olmak üzere iki farklı şekilde üreyebilmektedir. Eşeysiz üreme cinsiyete ve cinsel birleşime gerek olmadan meydana gelen üreme iken, eşeyli üreme cinsiyete ve cinsel birleşim sonucunda meydana gelir. İşte insan eşeyli üreme sonucunda meydana gelmiş olan bir canlıdır. Fakat ilk insan olan Hz. Âdem (A.s) ve eşi Hz. Havva insanlığın yaratılışı gereği Allah'ın takdiriyle eşeysiz olarak yaratılmışlardır. Kûr'ân'da Hz. Âdem'in (A.s) yaratılışı ile ilgili şöyle buyrulmaktadır: "*Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbîh ve takdîs ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.*"² Âyetten de anlaşılacağı üzere Allah, yeryüzünde bir temsilci, bir halîfe yaratacağını meleklere açıkça beyan etmiştir.

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i (A.s) topraktan yaratmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Nûh Sûresi'nde "*Halbu ki, o sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır*"³ buyrulurken, insanın belirli aşamalar sonucunda yaratıldığı ortaya konmuştur. Bu aşamalar çeşitli âyetlerde şöyle açıklanmıştır.

¹ Kur'ân-ı Kerîm, Zâriyât Sûresi, 51/56.

² Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 2/30.

³ Kur'ân-ı Kerîm, Nûh Sûresi, 71/14.

“...Hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir “alâka”dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir “mudga”dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım...”⁴

“...Şüphesiz biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.”⁵

“O öyle bir Rab'dır ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra (her birinize) bir ecel tâyin etmiştir...”⁶

“Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: "Muhakkak Ben çamurdan bir insan yaratacağım.”⁷

“Andolsun, biz insanı, süzölmüş çamur olan bir özden yarattık.”⁸

“Andolsun, biz insanı kuru (kokuşmuş) bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.”⁹

“Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.”¹⁰

Tüm bu âyetler bize gösteriyor ki insanın özü, topraktır ve ilk insan olan Hz. Âdem (A.s) topraktan yaratılmıştır. Bu yaratılış, toprağa su ilave edilerek cıvık, yapışkan bir çamur haline getirilmiştir. Cıvık çamur sonra normal çamur halini almış, sonra da bu çamur süzülerek bir öz/sülâle elde edilmiştir. Sonra bu çamur özü, uzun bir süre geçince mayalanıp kararmış ve kuru (kokuşmuş) bir hal almıştır. En sonunda da “salsâl” yani ateş dokunmamış kuru (pişmiş) çamur haline gelmiştir. Bu aşamadaki çamur kuruluk itibariyle “fahhâr” yani pişmiş tuğla veya kiremite¹¹ yakın bir hale gelmiştir. Anlaşıyor ki, Allah Teâlâ Hz. Âdem'i (A.s), ateşte pişmiş kiremit ve tuğla gibi tın tın ses çıkaracak dereceye varan kuru bir çamurdan yaratmıştır. İşte bu değişim ve farklı sürelerdeki beklemeden sonra kıvamına gelen bir öz, şekil verilerek insan haline getirilmiş sonra da ona ruh üfürülmüştür.¹² Bu husus “Onu

⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Hac Sûresi, 22/5.

⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Saffât Sûresi, 37/11.

⁶ Kur'ân-ı Kerîm, En'âm Sûresi, 6/2.

⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Sâd Sûresi, 38/71.

⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Mü'minûn Sûresi, 23/12.

⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Hicr Sûresi, 15/26, 28, 33.

¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Rahmân Sûresi, 55/14.

¹¹ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ ed-Dimaşkî, **Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm**, Mısır, t.y, c. 2, s. 550; Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, Huzur Yayinevi, İstanbul 2003, c. 8, s. 16.

¹² Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 90.

şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin!”¹³ Âyetiyle ifade edilmiştir. Burada şunu ifade etmemiz gerekir ki Hz. Âdem’e (A.s) üfürülen ruh Allah’ın bir parçası olan tanrısal bir ruh değildir. Allah Teâlâ üfürülen bu ruhu kendisine izafe etmiş olsa da, aslında o ruhu sonradan yaratmıştır.¹⁴

İnsanın yaratılışı ile ilgili bir hadisinde de Hz. Peygamber (S.a.s): “ Doğrusu Allah, Âdem’i arzın her tarafından aldığı bir avuç topraktan yaratmıştır. Bundan dolayı insanlar toprağın çeşitli renklerini taşımaktadırlar. Onlardan kırmızı, siyah, beyaz ve bunların arası renkte olanlar vardır. Ayrıca yumuşak huylusu, sert huylusu, kötüsü ve iyisi de mevcuttur”¹⁵ buyurarak insan yaratılışının çeşit çeşit ve renk renk topraktan olduğunu ve bunun sonucu olarak da yeryüzünde farklı renklerde insanlığın oluştuğunu ortaya koymuştur.

Hz. Âdem’in (A.s) yaratılışını bu şekilde açıkladıktan sonra Hz. Havva’nın yaratılışına da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hz. Havva, Hz. Âdem’den (A.s) sonra yaratılmıştır ve bu yaratılışı Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli âyetlerde bildirmiştir. Bu âyetlerden bir kaçına değinecek olursak:

*“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının...”*¹⁶

*“Allah sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir...”*¹⁷ Buyrulmuştur.

Hz. Peygamber de (S.a.s), bir hadis-i şerifinde: “Size kadınlar hakkında hayırlı olmanızı vasiyet ederim. Çünkü kadın ege (eğri kaburga) kemiğinden yaratılmıştır. Bu kemikten en eğri şey üst tarafıdır. Eğer sen eğri kemiği doğrultmaya çalışırsan onu kırarsın! Onu kendi haline bırakırsan, daima eğri olmaya devam eder! Onun için kadınlar hakkında hayrı tavsiye edici olmanızı isterim!”¹⁸ Buyurmuştur.

¹³ **Kur’ân-ı Kerîm**, Sâd Sûresi, 38/72; **Kur’ân-ı Kerîm**, Hicr Sûresi, 15/29; **Kur’ân-ı Kerîm**, Secde Sûresi, 32/9.

¹⁴ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Ana Konuları**, s. 91.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Beyrut, t.y., c. 4, s. 400.

¹⁶ **Kur’ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/1.

¹⁷ **Kur’ân-ı Kerîm**, A’raf Sûresi, 7/189.

¹⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmâîl el-Buhârî, **el-Câmiu’s-Sahîh**, İstanbul 1970, “Enbiyâ”, 1; Müslim, İbni’l-Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmiu’s-Sahîh**, Dâru İhyâi’t-Türkî ve’l-Arabî, t.y., “Radâ”, 60.

Burada özellikle ifade etmemiz gerekir ki âyetlerde bahsedilen “nefs-i vâhide”den maksat bizzat Hz. Âdem’in (A.s) kendisi değil, yaratıldığı özdür. Buna göre Hz. Âdem (A.s) ve eşi aynı özden yani “sülâle/süzülmüş çamurdan”¹⁹ yaratılmıştır. Burada Hz. Peygamber’in (S.a.s), hadisini mecâzî anlamda yorumlamak gerekir. Hadiste belirtilen “eğri kaburga kemiği” ifadesiyle kadınların hassas rûhî durumları yani karakterleri mecâzen dile getirilmiştir. Dolayısıyla da onlara nazik ve dikkatli davranılması gerekmektedir.²⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de “...Hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan/nutfeden (meniden), sonra bir “alâka”dan (döllenmiş hücreden), sonra da yaratılışı belli belirsiz bir “mudga”dan (ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım...”²¹ Buyurulmuştur.

Âyetten anlaşılacağı üzere insanın ilk yaratılış safhası topraktır. Topraktan yaratılan hücreler süzülerek tasfiye edilmiş, birleştirilerek mükemmelleştirilmiş ve sonunda da insan haline getirilmiştir. Bu şekilde yaratılan ilk insan sonradan cinsel yolla üremeye başlamıştır.²² Âyette bahsedilen ikinci aşama ise “nutfe” aşamasıdır. Bu aşamayı Kur’ân-ı Kerîm şöyle açıklamıştır. “Şüphesiz biz insanı, karışım halindeki nutfeden (nutfe-i emşâcdan) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu ışitir ve görür kıldık”²³ Buyurulmuştur. Âyette zikredilen nutfe-i emşâc, erkil nutfe olan meni/sperm ile, dişil nutfe olan yumurtanın karışımıdır. Dolayısıyla Hz. Âdem’den (A.s) sonra gelen insan neslinin hücreleri nutfe-i emşâcdan üremektedir. Âyette bahsedilen üçüncü aşama da “alâka” aşamasıdır. “Alâka”, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette zikredilmiştir ve müfessirlerin çoğu “alâka” kelimesine “kan pıhtısı” anlamını vermişlerdir. Tıbbî Literatürde ise buna “embriyo” denilmektedir. Bir sonraki aşama ise “mudga” aşamasıdır. “Mudga”, “et parçası” anlamına gelmektedir. Embriyonun gelişerek organların belirginleşmeye başladığı aşamadır. Hz. Peygamber (S.a.s), bu aşamadan sonra cenine ruh üfürüldüğünü bildirmiştir.²⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de insanın yaratılışındaki son aşama olarak ise “ızâm” yani kemikleşme, iskeletin oluşması aşamasından bahsedilir.²⁵ Allah Teâlâ Mü’minûn Sûresi’nde: “Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir nutfe (meni)

¹⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Mü’minûn Sûresi, 23/12.

²⁰ Muhsin Demirci, Kur’ân’ın Ana Konuları, s.95, 96.

²¹ Kur’ân-ı Kerîm, Hac Sûresi, 22/5.

²² Muhsin Demirci, Kur’ân’ın Ana Konuları, s.98.

²³ Kur’ân-ı Kerîm, İnsân Sûresi, 76/2.

²⁴ Muhsin Demirci, Kur’ân’ın Ana Konuları, s. 99.

²⁵ Muhsin Demirci, Kur’ân’ın Ana Konuları, s. 100.

halinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu nutfeyi “alâka” haline getirdik. Alâkayı da “mudga” yaptık. Bu “mudga”yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihâyet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şâni ne yücedir!”²⁶ buyurarak bu hususa işaret etmiştir. Tüm bu aşamalar 40 haftalık bir süreçte tamamlanmaktadır ve bu süre sonunda insan denilen varlık dünyaya gelmeye hazır hale gelmiştir.²⁷

2. İnsanın Diğer Varlıklardan Farkı ve Konumu

Allah Teâlâ evrende canlı ve cansız olmak üzere pek çok varlık yaratmıştır. Canlı varlıklar bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu varlıklar doğar, büyür ve kendilerine verilen ömür dolunca da ölürlür. Tabii yaratılan bu varlıkların da birbirlerinden ayırt edici bazı özellikleri vardır. Örneğin; bitkilerin canlı olmalarına rağmen bir yerden başka bir yere hareket etme özellikleri yoktur. Buna karşın hayvanlar, hareket etme ve her biri kendine özgü iş ve işler yapma yeteneğine sahip olmalarına rağmen bitkiler gibi fotosentez yapamazlar. Allah'ın yarattığı canlı varlıklardan biri olan insanın da diğer canlılarla karşılaştığımızda birçok farklı özelliğinin olduğunu görebiliriz.

İnsan; akıllı, düşünen, bilen, anlayan, konuşan, irâde sahibi, özgür, sorumlu ve inanan bir varlıktır. Bütün bu özelliklerden dolayı insan, diğer canlılardan farklı ve Allah'ın yarattığı varlıklar arasında seçkin bir yere sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “*Andolsun, Biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.*”²⁸ Âyeti insanın üstün ve değerli bir varlık olarak yaratıldığını belirtmektedir.

İnsan hem beden hem de rûh yönüyle yaratılmış mükemmel bir varlıktır. İnsanı da diğer canlılardan ayıran ve en güçlü yapan şey, akıl ve bu aklın ürettiği bilgidir. Bazı hayvanlar bizden daha hızlı koşabilir, ancak biz herhangi bir hayvandan daha hızlı olmamızı sağlayacak arabalar yapabiliriz. Bazı hayvanların görme yetisi bizimkinden daha üstündür, ancak hiçbir hayvan, teleskop ya da mikroskop kullanan bir insandan daha iyi göremez. Kuşlar, bizden farklı olarak uçabilir, ancak bizler herhangi bir kuştan daha hızlı ve daha uzağa uçabilecek uçaklar üretmişizdir. Tüm bu örneklerde hayvanlarla aramızdaki farkı ortaya çıkaran şey arabalar, teleskoplar ve uçaklar icat etmemizi sağlayan, insan akli ve

²⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Mü'minûn Sûresi, 23/12-14.

²⁷ Muhsin Demirci, Kur'ân'ın Ana Konuları, s. 100.

²⁸ Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ Sûresi, 17/70.

bilgisidir. Bilgi ve akıl, güç demektir. İnsanı da diğer canlılardan ayıran özellik işte bu akıl yetisi ve ürettiği bilgidir.

Bunlar dışında insanı diğer varlıklardan ayıran özellikleri; hayal sahibi olması, ahlâkî meziyetler taşıması, öğrenme içgüdüğü olması, planlaması, değerlendirebilmesi, kurallar koyması, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilmeyi sağlayan ve bunlardan birini tercih etmesine olanak tanıyan irâdesi, merhameti, şefkati, cömert oluşu, vicdan sahibi olması, adâletli davranabilmesi, vb. şeklinde çoğaltmamız mümkündür.

Tüm bu özellikler insanın ne denli mükemmel yaratıldığının bir göstergesidir. Bundan dolayı yaratılanlar içerisinde insanın konumu ise Allah Teâlâ'nın meleklerine tebliğ ettiği “yeryüzünün halîfeliği²⁹”dır. Değişik vasıflarda yaratılıp çeşitli özelliklerle donatılan insan ise bu görevi en iyi şekilde yerine getirmek ve sorumluluklarının bilincinde olmak için çaba sarf etmeli ve Allah Teâlâ'nın buyruğuna uyarak emrolunduğu gibi dosdoğru³⁰ olmalıdır.

3. İnsanı Sorumlu Olmaya Sevk Eden Unsurlar

Allah Teâlâ, yaratılanların en mükemmel olarak var ettiği insanı, her istediğini yapabilecek bir kuvvet ve kudrette yaratmıştır. Çeşitli nimetlerle kuşatılmış olan insan ise iyiye ya da kötüye, hayra ya da şerre yönelme hususunda serbest bırakılmıştır. İnsanı iyi-kötü, hayır-şer gibi durumlara götürecektir husus ise, îmân veya inkâr konusundaki kalbî hisleridir.

Îmân ve inkâr birbirinin zıddı iki kavramdır. İnsanı sorumlu olmaya sevk eden unsur olarak îmân gösterilmiştir.³¹ İnsan kendisine bahşedilen nimetler sebebiyle Allah katında sorumlu bir varlıktır. Bu sorumluluk da, diğer yaratılanlara verilmemiş bazı özel hak ve nimetlerin insana verilmesine neden olmuştur.

İnsanı diğer yaratılanlardan farklı kılan özelliklerden bir önceki konumuzda bahsettiğimiz için burada yalnızca insanı sorumlu olmaya sevk eden genel bazı unsurlardan bahsedeceğiz.

²⁹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Bakara Sûresi, 2/30.

³⁰ **Kur'ân-ı Kerîm**, Hûd Sûresi, 11/112.

³¹ Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, s. 106.

3.1. Akıl

Akıl, kelime anlamıyla sözlükte “sığınmak, korunmak, yasaklamak, engellemek, tutmak ve istemek” gibi anlamlara gelmektedir.³² Terim olarak ise, “varlığın hakikatini kavrayan, güzeli-çirkini, yararlı ve zararlı olanı ayırt eden, maddî olmayıp fakat maddeye tesir eden bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan ve kıyâs yapabilen güç” olarak tanımlanmaktadır.³³

Allah Teâlâ akıllı olmayan insanı muhâtap kabul etmemekte ve ona herhangi bir sorumluluk yüklememektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette insanın akletmesi, düşünmesi ve tefekkür etmesi emredilmektedir. Böylelikle insanın taklid etme yerine kendi bağımsız şahsiyetini oluşturması hedeflenmektedir. Çünkü Kur’ân’a göre asıl olan ferdi sorumluluktur.³⁴

Kur’ân-ı Kerîm insanın sahip olduğu duyuların da ancak akıl sayesinde bir anlam kazanabileceğini aksi durumda onların bir değer taşımayacağını ifade etmektedir.³⁵ Çünkü duyular sayesinde ortaya bir hüküm çıkaran, insanın doğru yolu bulabilmesinde çeşitli vesilelerle bilgi edinmesini sağlayan akıldır.³⁶

3.2. İrâde

İrâde kelimesi, sözlükte “dilemek, istemek”³⁷ gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, kişinin herhangi bir fiili isteyerek yapmasını veya yapmamasını emreden güçtür.³⁸ İnsan, dünyaya imtihan edilmek üzere gönderilmiştir. Bu imtihan esnasında da insan, akıl ve irâde gibi insanı destekleyecek vasıflara ihtiyaç duymaktadır. İşte Allah Teâlâ insanların sorumlu bir varlık olarak imtihana tâbi tutulabilmesi için onlara akıl ve irâde gibi nimetler bahşetmiştir. Dolayısıyla irâde sahibi olmayan bir insan da tıpkı akli melekesi olmayan insan gibi sorumlu değildir ve cezâ-mükâfat gibi yaptırımlardan da muâf durumdadır. Buradan da anlaşılacağı gibi insanın sorumlu olabilmesi için irâdesinin yerinde olması gerekir.

³² İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1990, “Akıl” maddesi.

³³ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Ana Konuları**, s. 107.

³⁴ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Ana Konuları**, s. 107.

³⁵ **Kur’ân-ı Kerîm**, Yûnus Sûresi, 10/42.

³⁶ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Ana Konuları**, s. 108.

³⁷ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, Ensâr Yayınevi, İstanbul 2015, s. 255.

³⁸ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Ana Konuları**, s. 108.

Allah Teâlâ, Rahîm sıfatının tecellisi olarak insanı irâde sahibi kılmış, Rahmân sıfatının tecellisi olarak da çalışanla çalışmayanı ayırmak ve buna göre cezâ ve mükâfat takdir etmek için onlara kendi külli irâdesinden bir hisse vermiştir.³⁹ İnsana verilen bu irâde, (irâde-i cüziyye) cüz-i irâdedir. İnsan kendisine verilen bu irâdeyi hangi doğrultuda kullanırsa, külli irâde de o doğrultuda gerçekleşir.

Allah Teâlâ, insana irâde hürriyeti vermemiş olsaydı, o takdirde insan, Allah'a itaatten başka meziyetleri olmayan melekler ya da içgüdüleriyle hareket eden hayvanlar gibi olurlardı. Yani eğer Allah Teâlâ dileseydi herkes îmân ederdi ve onun bu irâdesine kimse karşı çıkamazdı.⁴⁰ Ancak Allah Teâlâ insana irâde hürriyeti vererek kimin inkâr, kimin îmân edeceği konusunda imtihana tabi tutmayı uygun gördü.

Kur'ân-ı Kerîm'deki *"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse îmân edemez. Allah, azabı akıllarını (güzelce) kullanmayanlara verir."*⁴¹, *"Allah kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa böyleleri için O'nun dışında dostlar bulamazsın..."*⁴² Gibi âyetlerde insanın ihtiyârî fiillerinin Allah'ın irâdesi dahilinde gerçekleştiğini ifade ediyor gibi gözüküyorsa da, bunlar insan irâdesinin tamamen işlevsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü insanın ihtiyârî fiillerinin oluşumunda iki yön bulunmaktadır. Bunlar yaratmak/halk ve tercîh etmek/kesbtir. Bu âyetlerde de yaratma ve takdîr etme kudretinin Allah Teâlâ'ya ait olduğu ifade edilmektedir. Bu yaratma ise kulun irâdesine göre meydana gelmektedir.⁴³

3.3. Fıtrat

Fıtrat, insanın doğuştan sahip olduğu Allah'a inanma, bağlanma ve ona ibâdet etme duygusu ve eğilimidir.⁴⁴ Fıtrat insanın doğuştan gelen bir vasıf olduğu için insanın inancı, hayata bakış açısı, değer yargısı ve dünya görüşü üzerinde etkilidir. Bu yüzden fıtrat, kişinin aklından ve davranışlarından ayrı düşünülemez.⁴⁵ Bu gerçek Kur'ân-ı Kerîm'de: *"Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dîne çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dîndir. Fakat*

³⁹ Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, s. 108.

⁴⁰ Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, s. 110.

⁴¹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Yûnus Sûresi, 10/100.

⁴² **Kur'ân-ı Kerîm**, İsrâ Sûresi, 17/97.

⁴³ Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, s. 110.

⁴⁴ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, "Fatr" maddesi.

⁴⁵ Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, s. 111.

insanların çoğu bilmezler”⁴⁶ şeklinde ifade edilirken, Hz. Peygamber de (S.a.s) bir hadisinde: “Her doğan çocuk, selîm bir fitrat üzere doğar. Sonra onu annesi-babası Yahûdî, Hıristiyân ya da Mecûsî yapar”⁴⁷ buyurarak, insanın İslâm fitratıyla yani temiz, pak, iyilik duygularıyla donatılmış, Allah’a bağlanarak ona ibâdet etmeye meyilli bir fitratla dünyaya geldiğini sonrasında ise aile ve çevrenin etkileriyle yanlış inanç ve anlayışlara meylettığını bildirmiştir.

Özetle, İslâm’a göre insan, doğuştan bağlanma hissiyle dünyaya gelmektedir. İnsan fitrî olarak, bir takım görev ve sorumlulukları yüklenmeye hazır olarak yaratılmıştır. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Allah insana “Yeryüzünün Halîfelîği” gibi bir görev vermiştir. Dünyaya gelen her insan da buna uygun bir donanımdadır. Sonrasında ise bu görev ve sorumluluğu yerine getirmek insana bırakılmıştır. Eğer kendisine iyilik ve hayra yönelme doğrultusunda bir yol çizerek hayatını idâme ettirirse o zaman Allah’ın kendisine biçtiği görev ve sorumluluğun farkında olan bir bilinçle hayatını sürdürür. Buna karşın kötülük ve şerre meyilli bir yaşam seçmiş ise o takdirde de Allah’ın kendisine biçtiği görev ve sorumluluğun bilincinde olmayan, başıboş bir yaşam kendisine layık görerek îmân yerine inkârî hayatına yerleştirmiş olur.

4. İnsanın Yeryüzündeki Görevi ve Sorumlulukları

Sorumluluk ifadesi kavram itibariyle, yükümlülük, mükellefiyet gibi anlamlara gelir. Mükellefiyet terim olarak Allah Teâlâ tarafından bir şeyi yapmak veya yapmamak hususunda akıllı ve ergen kimsenin her türlü külfet ve zahmeti yüklenmesidir.⁴⁸

İslâm Hukûkuna göre mükellefiyetin temel şartı, ehliyettir. Yani insanın herhangi bir işle mükellef tutulması için ehil olmasıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ muhâtap kabul ettiği insana akıl, idrâk, temyîz kudreti ve irâde hürriyeti vermiştir.⁴⁹ Bu nimetlerle kuşatılmış olan insanın ise Allah Teâlâ’nın emirleri doğrultusunda bir takım görev ve sorumlulukları vardır. Bu görev ve sorumlulukları şöyle ifade edebiliriz.

4.1. Hilâfet

Allah Teâlâ tarafından yaratılan ve muhâtap kabul edilen insan, Kurân’a göre yeryüzüne halîfe olarak gönderilmiştir. Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de: “*O, sizi yeryüzünde*

⁴⁶ **Kur’ân-ı Kerîm**, Rûm Sûresi, 30/30.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 4, s. 315.

⁴⁸ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, s. 417.

⁴⁹ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Ana Konuları**, s. 123.

*halîfeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır. Şüphesiz Rabbin, cezâsı çabuk olandır. Şüphesiz yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*⁵⁰ şeklinde açıklanmaktadır. Yani kendisine vekil olarak yaratılanlar üzerinde tasarruflarda bulunsun, hükümlerini icrâ ve infâz etsin, kanunlarını yürütsün ve üstlendikleri görevi nesilden nesile aktarsınlar diye Allah Teâlâ yüce irâdesinden kudret ve sıfatlarından insana bir kısım yetkiler vermiştir.⁵¹ Netice itibariyle insan kendisine verilen bu yetkiyi kullanmak ve Allah Teâlâ'nın emir ve yasakları doğrultusunda hareket etmek mecburiyetindedir.

4.2. Emânet

İnsanın yeryüzündeki görev ve sorumluluklarından bir diğeri de emânettir. Allah Teâlâ hilâfet görevi verdiği insana, aslında bu görevi emânet olarak vermiştir. Çünkü mülk Allah'ındır. Yerdeki ve gökteki her şey Allah Teâlâ'ya aittir. Dolayısıyla yeryüzünü yaratan, gerçek sahibi olan Allah Teâlâ insana hilâfet görevini bir emânet olarak vermiştir. Bu durumla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de: *“Şüphesiz biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir.”*⁵² Buyrulmuştur. Bu emânet kimi zaman insana zor ve ağır gelebilir. İnsan kendisinde bu zaafiyeti görebilir. Ancak Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'deki *“Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla mükellef tutmaz.”*⁵³ Âyetiyle insanı rahatlıkla yapabileceği emirlerle mükellef tuttuğunu belirtmiştir.

4.3. İbâdet

İbâdet, kulun kendisini yaratan ve sayısız nimetler veren Allah Teâlâ'ya karşı hamdini onun emir ve yasaklarına uyarak yerine getirmektir. Kur'ân-ı Kerîm'de *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk(ibâdet) etsinler diye yarattım.”*⁵⁴ Âyet-i Kerîmesiyle Allah Teâlâ insanın kulluk vazifesini ibâdet sayesinde yerine getirebileceklerini ifade ederek, insanların yaratılma amacını açıkça ortaya koymuştur. *“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibâdet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız. O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler*

⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm, En'am Sûresi, 6/165.

⁵¹ Muhsin Demirci, Kur'ân'ın Ana Konuları, s. 124.

⁵² Kur'ân-ı Kerîm, Ahzab Sûresi, 33/72.

⁵³ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 2/286.

⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Zâriyât Sûresi, 51/56.

çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın.”⁵⁵ Buyrulmuştur. Allah Teâlâ bu âyette açıkça ibâdet etmeyen insanları kendisine karşı gelen insanlar olarak nitelendirmiştir. Ve insanların bundan sakınmalarını emretmiştir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın sayısız nimetlerle rızıklandığı insan, Allah'a olan kulluk görevlerini eksiksiz yerine getirmek için çaba sarf etmelidir.

4.4. Ma'rifet

İnsana yüklenmiş olan bir başka sorumluluk ise ma'rifettir. Ma'rifet, tanımak, bilmek gibi anlamlara gelmektedir. Ma'rifetullah ise, Allah'ı Kur'ân-ı Kerîm'deki zat ve sıfatlarıyla bildirdiği şekilde tam manasıyla bilmektir. İnsan, Allah Teâlâ'nın kendisine nimet olarak vermiş olduğu aklını kullanarak, kendisine emredilen ya da men edilen hususları bilmek ve bu bilgiyi hayatına tatbik etmek zorundadır. Allah Teâlâ birçok âyette insanı düşünmeye sevk etmiş ve bu düşünceyi ma'rifet boyutuna taşımaları için çeşitli izahlarda bulunmuştur. Furkân Sûresinde Allah Teâlâ: *“Göğe burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yaratanın şanı çok yücedir. O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir. Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevâzu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler. Onlar, Rabblerine secde ederek ve kıyâmda durarak geceleyenlerdir.”*⁵⁶ Buyurarak kendi kuvvet ve kudretini belirtmiş, ay ve güneş hususunda çeşitli bilgiler vererek insanı düşünmeye ve ma'rifete sevk etmiş ve bu doğrultuda gerçek kulların davranış biçimleriyle ilgili uyarılarda bulunmuştur. *“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selîm akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler.”*⁵⁷ Buyurarak, insanları dünya üzerindeki, yer ve gökteki, gece ile gündüzdeki mükemmel nizâmı düşünmeye sevk ederek tam manasıyla insanın ma'rifet vasfına işaret etmiştir.

İnsanın yeryüzündeki görev ve sorumluluklarından bahsettikten sonra, şimdi de insanın sorumluluk duygusuyla hareket etmesinin önündeki engellerin neler olduğunu? Açıklamaya çalışalım.

⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 2/21-22.

⁵⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Furkân Sûresi, 25/61-64.

⁵⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân Sûresi, 3/190-191.

5. İnsanın Sorumluluğunu Engelleyen Faktörler

İnsan, Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu en mükemmel varlıktır. Diğer yaratılanlara verilmemiş birçok nimet insana bahşedilmiştir. İnsanın da bu nimetler karşısında yaratıcısına karşı bir takım görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu görev ve sorumlulukları ayrıntılı olarak bir önceki konumuzda değinmiştik. Burada da insanı bu görev ve sorumluluktan alıkoyan, muaf tutan ve sorumluluğunu engelleyen bir takım unsurlardan bahsedeceğiz.

5.1. Cünûn

Cünûn, kişinin aklını ve temyîz kudretini yok eden durum⁵⁸ olarak, söz ve fiillerin, nadir haller dışında, normal cereyan etmesini engelleyen bir akıl hastalığıdır. Fıkıhî olarak bir zihnî rahatsızlığın cünûn olarak değerlendirilebilmesi için bu hastalığın kişiyi temyîz (iyiyi kötüden ayırabilme) gücünden yoksun bırakıyor olması gerekir. Dolayısıyla burada akıl hastalığı denildiğinde, tıbbî bir rahatsızlık değil, temyîz kudretini engelleyen aklî bir bozukluk anlaşılmalıdır.⁵⁹ Bu kişiler “mecnûn” olarak adlandırılırlar.⁶⁰

Akıl hastalığı yani cünûn, kişiyi dînî-hukûkî teklifi anlama gücünden yoksun bıraktığı için bu kişi, mükellef değildir. Edâ ehliyetinin temelini de idrâk ve temyîz gücü oluşturduğu için bu kişinin, teklife engel olan bir hal içerisinde olmasından dolayı edâ ehliyeti de bulunmamaktadır.⁶¹

Akıl hastalığı ehliyet etkisi bakımından devamlı ve geçici olarak ikiye ayrılmaktadır. Devamlı olan akıl hastalığı, kişinin tüm zamanlarını kapsayan bir delilik hâli olduğundan dolayı ehliyeti tamamen ortadan kaldırır ve kişi edâ ehliyeti bakımından gayr-i mümeyyiz çocuk gibidir. Geçici olan akıl hastalığı ise, sara ve sıtma gibi nöbetler durumunda meydana gelen bir hastalıktır. Yani hastanın tüm zamanlarını kapsamayıp, ara sıra gelip geçici olan bir hastalıktır. Bu kişiler de hastalık nöbeti geldiği zamanlarda ehliyetsiz kabul edilirken, diğer zamanlarda sağlıklı bir insan gibi kabul edilirler.⁶²

Akıl, insan için en önemli nimetlerdendir. Akıl hastalığı gibi bir rahatsızlık ise insanın sorumluluğuna engel olan bir durumdur. Kişi, sağlıklı bir insan gibi aklını kullanamadığı

⁵⁸ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, s. 80.

⁵⁹ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 430.

⁶⁰ Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, **Fıkıh Usûlü**, Ensâr Yayınları, İstanbul 2013, s. 250.

⁶¹ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 431.

⁶² Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, **Fıkıh Usûlü**, s. 250.

için, mantıklı düşünme, fikirde bulunma gibi meziyetlerden yoksun bulunmaktadır. Bu sebeple de hâl ve hareketleri, davranış ve konuşmaları normal bir seyirde olmayacaktır. İnsanı insan yapan en önemli nimet akıl olduğu için, bu nimetten yoksun olanlar dînî anlamda da sorumlu değildirler. Özetle, akıl hastalığı hem dînî, hem dünyevî hem de birçok alan da insanın sorumluluğunu engelleyen bir rahatsızlıktır.

5.2. Nefis

Nefis, sözlükte “cân, rûh, bir şeyin özü cevheri ve kendisi” anlamlarına gelmektedir.⁶³ Allah Teâlâ, Kur’ân’da da belirtildiği gibi insana iyilik ve kötülük gibi iki farklı kabiliyet vermiştir.⁶⁴ İşte nefis iyilik ve kötülük gibi iki kuvvetin oluşturduğu ilk saf durumu ifade eder.⁶⁵ Kur’ân bunu Yûsuf Sûresinde, “kötülüğü emreden nefis” yani “nefs-i emmâre”⁶⁶ olarak isimlendirmiştir. Hz. Peygamber de (S.a.s) bir hadisinde nefisle ilgili: “Gerçek mücâhid, nefisine karşı cihâd edendir”⁶⁷ buyurarak nefsimize hâkim olmamız gerektiğini belirtmiştir. İşte nefis-i emmâre insanı devamlı olarak kendi istek ve arzusu doğrultusunda yönlendirmek için zorlamaktadır.

Burada nefsin mertebelerinden de zikretmekte yarar görüyoruz. Nefis, nefis-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i mutmainne, nefis-i râdiye, nefis-i mardiyeye ve nefis-i zekiyye olmak üzere yedi mertebedir. Ve nefis terbiye edilmek suretiyle bir üst mertebeye geçebilir. İlk mertebe olan nefis-i emmâre’yi kötülüğü telkin eden nefis olarak zikretmiştik. Bu nefis terbiye edildiğinde bir üst mertebe olan nefis-i levvâme’ye yükseltilebilir. Bu durumdaki nefis, yaptığı kötülüklerden dolayı pişmanlık duyarak kendini düzeltmek için çabalayan nefis mertebesidir.⁶⁸

Nefsin bir sonraki mertebesi de nefis-i mülhime’dir. Bu nefis de iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilecek seviyeye ulaşmış nefistir.⁶⁹ Sonrasında ise son mertebe olan nefis-i mutmainne gelmektedir. Bu nefis, kötülüklerden tamamen arınmış, huzur ve tatmine ulaşmış olan nefistir.⁷⁰ Bu aşamadan sonra nefis, kendini kabullenmiş ve tam bir benlik

⁶³ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Ana Konuları**, s. 131.

⁶⁴ **Kur’ân-ı Kerîm**, Şems Sûresi, 91/8; **Kur’ân-ı Kerîm**, Beled Sûresi, 90/10.

⁶⁵ Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Ana Konuları**, s. 132.

⁶⁶ **Kur’ân-ı Kerîm**, Yûsuf Sûresi, 12/53.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 6, s. 20-22.

⁶⁸ **Kur’ân-ı Kerîm**, Kıyâmet Sûresi, 75/2.

⁶⁹ **Kur’ân-ı Kerîm**, Şems Sûresi, 91/8.

⁷⁰ **Kur’ân-ı Kerîm**, Fecr Sûresi, 90/27.

saygısı kazanmış ise o zaman da, “nefs-i râdiye ve nefis-i mardiyeye”⁷¹ derecesine ulaşmış demektir.⁷²

Özetle diyebiliriz ki nefis insanı, her yöne götürebilecek ve şerre sevk edebilecek bir cevherdir. İnsan, yaratılış itibarıyla nefsi ile mücadele edebilecek ve nefisine hâkim olabilecek bir donanımda yaratılmıştır. Her insan kendi nefisinden sorumludur ve nefse hâkim olma kudreti herkese göre farklılık göstermektedir. Nefisine hâkim olup Alah Teâlâ'nın emirlerine uygun olarak yaşamaya çalışanlar âyette de belirtilen itminan (huzur içinde olan) nefis mertebesine ulaşarak Rabbinin rızasını kazanırken nefisine hâkim olamayıp irâdesine yenilenler ise, hüsrâna uğrayacaklardır.

5.3. Şeytan

Şeytan, Arapça “şatane” fiilinden türemiş bir kelimedir. Anlam itibarıyla de “uzak düşmek, uzak olmak” gibi anlamlara gelir. İnsanlar, cinler ve hayvanlardan isyân eden, kafa tutan herkes için şeytan tabiri kullanılabilir.⁷³ Aslında şeytan kelimesi, fiil kökü olan şatane fiilinin anlamını karşılayan bir ifadedir. Uzak olmak demek, Allah'ın emir ve yasaklarına kafa tutmak, onlardan uzak durmak anlamlarında düşünülebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette şeytandan bahsedilmiş ve onun hile ve desiselerine karşı dikkatli olmamız gerektiği bildirilmiştir. Bu âyetlerde şeytanın Allah Teâlâ ile olan iletişimi şöyle açıklanmıştır.

“Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" dedik. İblisten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı. Allah: "Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıyordu?" Dedi. (O da: "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın." Dedi. Allah: "Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın." Dedi. Şeytan dedi ki: "(Öyle ise) bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver." Allah da: "Sen süre verilenlerdensin." Dedi. Şeytan dedi ki: "(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım." "Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden

⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm, Fecr Sûresi, 90/28.

⁷² Muhsin Demirci, Kur'ân'ın Ana Konuları, s. 133.

⁷³ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, “ş-t-n” maddesi.

*(kimse)ler bulamayacaksınız." Allah dedi ki: "Yerilmiş ve kovulmuş olarak çık oradan. Andolsun, onlardan sana kim uyararsa sizin, hepinizi Cehennem'e doldururum."*⁷⁴

Âyetlerde de zikredildiği gibi şeytan, Allah Teâlâ'nın emrine karşı gelmiş bundan dolayı da Cennet'ten kovulmuştur. Bunun üzerine insanları Allah'ın yolundan saptırmak ve kendine uymalarını sağlamak üzere Allah'tan mühlet istemiştir ve Kıyâmete kadar insanları yoldan saptırmaya yemin etmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ: *"Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır."*⁷⁵ Buyurmuştur. Bir başka âyette de: *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. O, size ancak kötülüğü, hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."*⁷⁶ Buyurarak kullarını şeytanın aldatmasına karşı uyarmıştır.

Tabiki şeytan, Kıyâmete kadar görevini yapacak ve insanları saptırmak için her türlü yolu deneyecektir. Bu gerçek bizzat şeytanın ifadeleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle zikredilmiştir. *"...(İblis) Andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracam."* Dedi.⁷⁷ Âyette belirtildiği gibi şeytan, kimi zaman kötülükleri de güzel göstererek insanları aldatacak ve saptırmaya çalışacaktır. Kur'ân, ayrıca şeytanın insanlara çeşitli vaadlerde bulunacağını da belirtir. *"Şeytan onlara (birçok) vaadde bulunur ve onları kuruntulara sürükler. Oysa şeytan, ancak aldatmak için onlara vaadde bulunuyor."*⁷⁸ Bu vaadler ve kuruntu, bir nevi vesvesedir ve insanlar şeytanın bu oyununa aldanmamalıdır. Tabiki burada şunu da ifade etmekte fayda görmekteyiz. Şeytanın bu şekildeki hile ve oyunlarına her insan kesinlikle aldanır gibi bir çıkarım yapılamaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın insana vermiş olduğu irâde ve sahip olduğu îmân, her türlü hile ve desiseleri önlemeye yeterlidir. Bu konuda da Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: *"Gerçek şu ki; şeytanın, inanan ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur. Şeytanın hâkimiyeti, sadece onu dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerindedir."*⁷⁹ Buyurmaktadır. Yani şeytanın hâkimiyeti, Allah'a inananlar

⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm, A'râf Sûresi, 7/11-18; Kur'ân-ı Kerîm, Hicr Sûresi, 15/32-40; Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ Sûresi, 17/61-65.

⁷⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır Sûresi, 35/6.

⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 2/168, 169.

⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Hicr Sûresi, 15/39, 40; Kur'ân-ı Kerîm, Nahl Sûresi, 16/63.

⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ Sûresi, 4/120.

⁷⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Nahl Sûresi, 16/99, 100.

için değil, kötülüğün temsilcisi olan şeytanın vesveselerine kulak verip onun vaatlerine aldananlar için söz konusudur. Şeytanın aldatıcı vaatlerine kulak verilirse, vesvese yoluyla insan ile yaratıcı arasındaki münasebet menfi yönde hareket eder ve sonuç Cehennem'e sürüklenmek olur.⁸⁰

⁸⁰ Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, s. 135, 136.

1. GENEL OLARAK ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

1.1. KAVRAMSAL OLARAK ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

Kavramsal çerçevede şûrâ ve istişâre dört başlıkta ele alınabilir.

1.1.1. Şûrâ ve İstişâre Kelimelerinin Lüğavî Anlamları

Şâra/شار fiilinin mastarı olan ve şevere/شَوَّر kökünden gelen şûrâ/شُورَى kelimesi, “danışmak, görüş almak” gibi anlamlara gelmektedir.⁸¹ Şevere kelimesi ise, bir şeyi açığa çıkartmak, belirtmek, göstermek anlamlarındadır.⁸² Harf-i cer kullanımı Arap dilinde önemlidir. Çünkü her kelime, kullanılan farklı harf-i cerlerle birlikte değişik anlamlar ifade etmektedir. Mesela eşâre/أشار kelimesi harf-i cer’siz kullanıldığında, “bir şeyi tâyin ederek göstermek”, aynı kelime “إلى” harf-i cer’i ile birlikte kullanıldığında “el ve göz ile imâ etmek”⁸³, “على” harf-i cer’i ile birlikte kullanıldığında ise “emretmek, öğüt vermek ve görüş yani rey bildirmek”⁸⁴ gibi anlamlara gelir. Bu kelime kökünden türetilmiş olan istişâre/استشار, meşveret/مَشُورَة, meşûrâ/مَشُورَة ve müşâvere/مُشَاوَرَة gibi kelimeler “danışmak, fikir ve işaret almak, bir mesele hakkında görüş istemek” gibi anlamlara gelen ve kimi zaman birbirlerinin yerine kullanılmış ifadelerdir.⁸⁵ Bunların yanında teşâvür/تَشَاوُر, şivâr/شِوَار, meşûra/مَشُورَة ve

⁸¹ Osman Tekin, *Kur’ân’da Şûrâ Kavramı*, s.22.

⁸² İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Dâru’l-Fikr, Kahire, 1972, c. 3, s. 226.

⁸³ İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-Arab*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1990, c. 4, s. 437; Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Dâru’l-İlm, Beyrut, 1990, c. 2, s. 704.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 437; Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, c. 2, s. 704.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 434-436; Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, c. 2, s. 704; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, c. 3, s. 226-227.

meşveret/مَشْوَرَة kelimeleri de anında vuku bulan veya düşünülüp yapılması istenen bir iş hususunda fikir teatisinde bulunup, görüş ve kanaat almak demektir.⁸⁶

Şevere/شَوْرَ, kökünden birçok kelime türemiş ve bu kelimeler farklı anlamlar kazanmışlardır. Bu kelimelerin lügat anlamlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

ŞÂRA/شَار: “bir şeyi ondaki güzellikleri göstermek için sunmak”⁸⁷ anlamındadır. Bunun yanında; arı kovanından bal çıkarmak⁸⁸, satıcıların, bir hayvanın durumu hakkında müşterilerin fikir edinebilmeleri için, pazarda o hayvanı koşturmaları, yürütmeleri veya müşterilerin bizzat kendileri bu hareketleri yaptırarak hayvanı denemeleri⁸⁹, görünüşün, elbisenin, güzel olması⁹⁰ gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

ŞÂVERA/شَاوَر: Danışmak, müşâvere etmek⁹¹,

İSTEŞÂRA/اسْتِشَار: Bir işin açığa çıkması, aydınlanması⁹² veya devenin endamı güzelleşmek, semiz olmak⁹³,

ŞÛRÂ/شَوْرَى: Danışma, istişâre, meşveret⁹⁴,

MİŞVÂR/مِشْوَار: Kovandan bal peteğini keserek balı çıkaran alet⁹⁵, hayvanların satılmak için arzedildiği mekân⁹⁶,

MEŞVERE/مَشْوَرَة: Danışma, istişâre, müşâvere⁹⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

Kavramsal çerçevede şûrâ ve istişârenin luğavî anlamlarını bu şekilde ifade ettikten sonra şimdi de terim anlamlarını belirtelim.

⁸⁶ Mehmet Nazif Şahinoğlu, “Şûrâ’ya Bir Bakış”, *İslâmî Yönetimin Temeli Şûrâ*, Vefâ Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 75; Osman Tekin, *Kur’ân’da Şûrâ Kavramı*, Gündönümü Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 434-436.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 434; Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, c. 2, s. 704; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, c. 3, s. 226.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 436; Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, c. 2, s. 704; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, c. 3, s. 226.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 435.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 437.

⁹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 436.

⁹³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 435; Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, c. 2, s. 705.

⁹⁴ Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, c. 2, s. 705.

⁹⁵ Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, c. 2, s. 704.

⁹⁶ Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, “Şevere Maddesi”, s. 350.

⁹⁷ Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, c. 2, s. 705.

1.1.2. Şûrâ ve İstişâre Kelimelerinin Terim Anlamı

Şûrâ/شُورَى kelimesi, büşrâ/بُشْرَى vezninde mastar olup “danışmak, görüş almak” demektir.⁹⁸ Zaman içerisinde daha çok “**danışma**” anlamında kullanılan şûrâ ifadesi, görüş sahiplerinin toplanıp fikir beyan ettikleri cemaatin de adı haline gelmiştir.⁹⁹ İlyas Ba-Yunus şûrânın bir danışma organından ziyade bir toplumun birlikte yaşama sürecinde ortaya çıkan problemler için dinamik bir çözüm arama işlemi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

Şâra'-asel/شَارَ عَسَل, arı kovanından bal almak, balı peteğinden süzmek gibi anlamlara gelir. Şûrâ/شُورَى ise terim olarak, “İsabetli ve doğru bir karar verebilmek için, ilim ve ihtisâs sahibi kişilerle fikir teatisinde bulunarak tıpkı arı kovanından bal alır gibi, konunun özünü ortaya çıkararak isabetli kararlara varmaktır.”¹⁰¹ Bununla kastedilen, sunulan birçok fikir ve görüş içerisinde, bal gibi en saf, en halis ve en yararlı olan görüşü tercih etmektir.¹⁰² Dolayısıyla şûrâ sonucunda elde edilen bilgi, tıpkı bal gibidir. Bal nasıl insan için değerli ise bilgi de danışan kişi için o nisbette faydalıdır.¹⁰³

Başka bir ifadeyle şûrâ, “idareci mevkiinde bulunan sorumlu kimselerin, meseleler hakkında karar vermeden önce o hususta lehte ve aleyhte ne gibi görüşler olduğunu tespit etmeleri, müşâvere ehlinin görüşünü öğrenmeleri”¹⁰⁴ demektir.

Tüm bu tanımlamalardan sonra şûrânın istilâh yani terim tarifi genişletilerek şöyle de ifade edilebilir: “Kur’ân ve Sünnet’ten bir nass ile veya icmâ ile hükmü açık olmayan bir meselede devlet başkanının, hâkimin veya ilgili insanlardan birinin, bilge yani âlim bir insana başvurmasıdır. Burada bilgelik ölçüsü, başvurulunun müctehid özelliklerine sahip olup icthad delillerini bilmesidir. Özel istişârelerde tecrübe, dirâyet ve ihtisâs sahipleri de bu çerçevede sayılırlar.”¹⁰⁵ Yani şûrâ, “Kapsamlı ve geniş bir diyalog ve tartışma çerçevesinde bütünlük

⁹⁸ Osman Tekin, **Kur’ân’da Şûrâ Kavramı**, s. 22.

⁹⁹ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. 4, s. 437; Cevherî, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye**, c. 2, s. 705; Talip Türcan, “**Şûrâ Maddesi**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, c. 39, s. 230.

¹⁰⁰ İlyas Ba-Yunus ve Ferid Ahmed, **İslâm Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi**, (Çev.) Rıdvan Kaya, Bir Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 83.

¹⁰¹ Ali Galip Gezgin, “**Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ**”, S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 4, s. 189.

¹⁰² İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c.4, s. 434-436; Cevherî, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye**, c. 2, s. 704; İbn Fâris, **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa**, c. 3, s. 226.

¹⁰³ Ali Galip Gezgin, “**Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ**”, Sayı: 4, s. 189.

¹⁰⁴ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi**, İnkılab Yayınları, İstanbul 2015, s. 18

¹⁰⁵ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, Harun Ünal ve Bahaddin Sağlam (Çev.), Ravza Yayınları, İstanbul 2010, s. 155.

yani oybirliđi ile oluřan fikirleri ortaya çıkarmaktır. řûradan istenilen asıl hedef budur. Eđer oybirliđiyle topluca bir fikir çıkmazsa kararın çıkması için űstűn olan yani çođunluđun gűrűřü esas alınır ki, tatbik ve icrada oybirliđiyle bir iř yapılabilsin.”¹⁰⁶

İstiřare/استشارة kelimesinin de, Arapların, atın yűrűmesi veya buna benzer diđer hallerini űđrenebilmek için kullandıkları “řârtu'd-dâbbe/الذابة”, “řevvertuhâ/شورثها” ifadesinden alındıđı zikredilir.¹⁰⁷ Bu ifade, “pazarda sađlamlıđını veya sakatlıđını ortaya koymak için, űzellikle hayvanların, sađını-solunu ve űnűnű-arkasını çevirmek, ileri-geri yűrűtmek ya da binip kořturmak suretiyle műřteriye arz edip gűstermeyi anlatmaktadır.”¹⁰⁸ Bu sayede onun iyisi kűtűsű bilinmektedir.

İstiřare, “herhangi bir konuda karar alınmadan űnce, yetkili kiřilerin gűrűřűnű űđrenmektir. Meselelerin etraflı bir řekilde arařtırılması, fikir aliř-veriři, daha sonra da alınan kararın uygulanması veya ta'dil edilmesinin gerekliliđidir.”¹⁰⁹ Demek ki istiřareden maksat, herhangi bir meselede istiřare yapılırken, meselenin en gűzel yűnűnű bulmaktır, hata ihtimalini en aza indirmektir.¹¹⁰

“**Meřűrâ/مَشُورَة**” kelimesi daha farklı bir manaya, yani teknik istiřare anlamına gelmektedir. “Herhangi bir kimsenin fikrine műracaat etmeyip bizzat istiřareye ehil olan ve ihtisâs sahibi kimseleri seçmek űnemlidir. Herhangi bir problemle karřılařan kimse; o problemini űzecek eđitim dűzeyine sahip ve tecrűbeli řahıslara űncelik verir. Herhangi bir suç isnadıyla mahkemeye verilen kimse, o sahada mâhir bir avukat bulmaya gayret sarf eder. Meselesini onunla istiřare eder. İřte bu fiile **teknik istiřare** denilir.”¹¹¹ “Yűce Allah, Neml Sűresinin 27-40. âyetlerinde ihtisâs sahibi kimselerden faydalanmanın řeklini anlatmak űzere; Sebe Melîkesi Belkıs'ın, çevresindeki ileri gelen mele topluluđuyla nasıl műřavere ettiđini haber vermiřtir.”¹¹²

¹⁰⁶ Ali Muhammed Sallâbi, **İslâm'da řűrâ**, s. 155.

¹⁰⁷ Osman Tekin, **Kur'an'da řűrâ Kavramı**, s. 20.

¹⁰⁸ Osman Tekin, **Kur'an'da řűrâ Kavramı**, s. 20; Ayrıca bkz. Mehmet Nazif řahinođlu, “**řűrâ'ya Bir Bakıř**”, **İslâmî Yűnetimin Temeli řűrâ**, s. 75.

¹⁰⁹ Mahmud Babilli, **İslâm'da řűrâ**, Nihat Armađan ve Kemal obanbeyli (ev.), Fikir Yayınları, İstanbul, 1973, s. 27.

¹¹⁰ Recep Aslan, “**İstiřarenin űnemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından űrnekler**”, Anemon Muř Alparslan űniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 2, sayı: 1, s. 225.

¹¹¹ Osman Tekin, **Kur'an'da řűrâ Kavramı**, s. 22

¹¹² Osman Tekin, **Kur'an'da řűrâ Kavramı**, s. 22.

1.1.3. Şûrâ ve İstişâre Yerine Kullanılan Diğer Kelimeler

Aralarında küçük anlamsal farklar bulunan şûrâ, istişâre, müşâvere, meşveret gibi kelimelerin birbirlerinin yerine kullanılıp kullanılmayacağı, anlam açısından eş anlamlı sayılıp sayılmayacağı gibi hususlarda farklı görüşler mevcuttur.

Görüşlerden birinde, müşâvere ve meşveretin İslâm cemaatini, şûrânın ise İslâm devlet yapısını ilgilendiren konularda kullanılacağı şeklinde bir anlayış olmakla birlikte, bütün kelimelerin eş anlamlı olarak kullanıldığı görüşü hâkimdir. Çünkü henüz İslâm Devleti kurulmadan Mekke’de nazil olan Şûrâ Sûresinin 38. Âyet-i Kerîmesi’nde, İslâm cemaatinin işlerini aralarında şûrâ ile yapmaları gerektiği belirtildiği halde, aynı zamanda Medine devrine ait olan Âl-i İmrân Sûresinin 159. Âyetinde ise, devleti ilgilendiren savaş meselesinde de müşâvere mastarından türetilen bir emir kipi ile Hz. Peygambere hitap edilmiş ve “iş hususunda onlarla müşâvere et.” Buyurulmuştur. Şâyet şûrâ, devleti ilgilendiren işlerde, müşâvere de İslâm cemaatinin özel işlerine ait olsaydı bunun tam aksi olması gerekirdi. Çünkü Mekke’de İslâm Devleti henüz kurulmamış sadece İslâm cemaati bulunmaktaydı. Medine’de ise İslâm cemaati aynı zamanda kendi devletini kurmuştur.¹¹³

Diğer bir görüşe göre ise, şûrâ, istişâre, müşâvere ve meşveretin birbirinden farklı anlamlara geldiği ifade edilmektedir.

Bu konuda Tevfik Şâvî, şûrâ, istişâre, müşâvere ve meşveret kavramlarının anlam bakımından birbirinden ayrılması gerektiğini belirterek, şûrânın şeriatın bir ilkesi ve ahkâmı olduğu ve devlet başkanı dâhil herkesin buna uyması gerektiği görüşündedir. Şâvî, bu kavramların geçmişten bugüne tam anlamıyla birbirlerinden ayırlamadığını ancak asrımızdaki araştırmacıların bu kavramlar üzerinde düşünüp araştırarak bağlayıcılık açısından, hangilerinin bağlayıcı olup olmadığını ortaya koymaları gerektiğini belirtir.¹¹⁴

Sonrasında Şâvî bu kavramların arasındaki anlam farklılıklarını şöyle açıklar. Müşâvere, yani teşâvür; karşılıklı fikir alışverişinde bulunmaktır. Bu kavram daha çok aile, cemaat, kurum ve kuruluş gibi bir topluluğu ilgilendirir. Yani müşâvere, belli bir topluluğun fertlerinin hür bir şekilde görüşlerini dile getirerek, meseleyi tartışarak alması gereken kararları içerir. Meşveret ve istişâre; kişinin özgür irâdesiyle, tecrübe sahiplerinden ve ilim ehlinde görüş ve nasihat alması demektir. Bunların bağlayıcılığı yoktur. Ancak, meşveret

¹¹³ Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi*, s. 17,18.

¹¹⁴ Tevfik Şâvî, *Fıkhu’ş-Şûrâ ve’l- İstişâre*, Daru’l-Vefâ, Y.y, 1992, s. 112-116.

toplumu ilgilendiren önemli bir meselede ise bağlayıcı olabilir.¹¹⁵ Şûrâ ise toplumsal, siyâsî, iktisadî vb. konularda bağlayıcıdır, yani şûrânın kararlarına uymak zorunludur ve bunun dışında başka bir yol bulunmamaktadır.¹¹⁶

Bir meselede mücerred olarak danışma konusu kastedilirse **meşveret** kelimesi, konuyu tecrübe sahibi ve ilim ehli kişilerden sorup soruşturmak ancak kişinin uygulama husûsunda zorunluluğunun bulunmadığı hususlar için **istişâre** kelimesi, bir konuyu yaptırımı olmayan yani kanunlar dışında, aile gibi küçük gruplarla karşılıklı fikir alışverişinde bulunarak kararlaştırmayı ifade için **müşâvere** ya da **teşâvür** kelimesi, siyâsî, askerî, ictimâî, vb. konularda yani kararları bağlayıcı olabilecek konular için de **şûrâ** kelimesi kullanılmaktadır.¹¹⁷

Bu iki görüşü ele aldığımızda her ne kadar ilk görüşte Kur'ân'daki âyetlerin nüzul zamanlarından örnek verilmiş olsa da, Tevfik Şâvi'nin görüşü bize göre daha uygun gözükmektedir. Günümüzde bu kavramların genelde eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanıldığı aşikârdır. Yapılan çalışmalarda da genellikle aynı anlamlarda kullanılmışlardır. Ancak bu kelimelerin anlam açısından küçük de olsa farklılıkları vardır ve kullanılırken de bu farklılıklar göz önüne alınarak kullanılması daha uygun olacaktır. Şâvi'nin bu konudaki tasnîfi yerindedir. Ancak bu tasnifte bize göre müşâvere ve istişâre kelimelerinin ayrı ve farklı kavramlar olarak kullanılması yerine aynı anlamlarda kullanılması daha doğrudur. Çünkü anlamsal olarak aralarında bâriz bir fark bulunmamaktadır. Bundan dolayı bizce iki farklı tasnif yapmak yeterli olacaktır. Bir meselede herhangi bir bağlayıcılığı bulunmayan, bireysel ve iki taraflı karşılıklı görüş alışverişi mevcutsa **istişâre ve müşâvere**, toplumsal olarak siyâsî, askerî, ictimâî vb. meselelerde bağlayıcılığı bulunan konularda ise **şûrâ ve meşveret** kelimesinin kullanılması daha doğrudur. Tezimizde de kavramları bu tasnif doğrultusunda ele alacağız.

1.1.4. Şûrâ ve İstişâre Kelimeleriyle İlişkili Bazı Kavramlar

Şûrâ ve İstişâre kelimelerinin kendi müstakil anlamlarının dışında anlamsal olarak bir de ilişkili oldukları kelimeler bulunmaktadır. Bunları ayrı ayrı ele almaya çalışacağız. Öncelikle şûrâ ile ilişkili kavramlara değinelim.

¹¹⁵ Şâvi, **Fıkhu's-Şûrâ ve'l- İstişâre**, s. 101-126.

¹¹⁶ Şâvi, **Fıkhu's-Şûrâ ve'l- İstişâre**, s. 116.

¹¹⁷ Şâvi, **Fıkhu's-Şûrâ ve'l- İstişâre**, s. 102.

1.1.4.1. Şûrâ ile İlişkili Kavramlar

- **Ulu'l-Emr:** Luğavî anlamıyla “emir sahipleri, yetki sahipleri” gibi anlamlara gelmektedir. İslâmî Literatürde ise terim olarak, Müslümanları yönetme konumunda bulunan halîfe, sultan, reis ve kadı gibi kimselere verilmiş isimdir.¹¹⁸

Ulu'l-Emr kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette geçmektedir. Bu âyetlerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Ey îmân edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Rasûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”*¹¹⁹

*“Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Halbu ki onu Peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız.”*¹²⁰

Âyetlere baktığımızda ulu'l-emr kavramının idareci ve yetki sahiplerine verilmiş birer isim olduklarını görmekteyiz. Ancak sahâbe ve tâbiînden müfessirler ulu'l-emr kavramının küçük müfreze komutanları ile âyetlerden hüküm çıkarabilme gücüne sahip olan âlim ve fakîhler için kullanıldığını belirtmişlerdir.¹²¹

Elmalılı Hamdi Yazır (Ö. 1361/1942) ise ilgili âyetteki¹²² ulu'l-emr kavramını, bir işe ihtisâsı ve salâhiyeti bulunan zevât olarak tanımlayarak herhangi bir işte ehliyet sahibi ve iktidara layık olanların ulu'l-emr olduklarını belirtir. Ona göre emir sahipleri ile kastedilen kimselerin, icmâ ehli olmaları gerekir ve gerçek itaatın Allah Teâlâ'ya ve Peygamber'e (S.a.s) itaat olabileceğini, bunun dışındaki âmirler, hâkimlere ve âlimlere olan itaatın ise bunlardan biriyle ilgili olduğunu söyler.¹²³

¹¹⁸ Nureddin Yıldız, “Şûrâ”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, c. 4, s. 158.

¹¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Nisa Sûresi, 4/59.

¹²⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Nisa Sûresi, 4/83.

¹²¹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 3, s. 110.

¹²² Kur'ân-ı Kerîm, Nisa Sûresi, 4/83.

¹²³ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 3, s. 109.

Dikkat edilmesi gereken diğerk bir husus ise ulu'l-emr'in çoğul bir ifade¹²⁴ olmasıdır. Buradan da anlaşılana şudur ki yönetimi şûrâ heyeti deruhte edebilir ve bir kolektif yönetim metodu geliştirebilir. Yani herkesin katılımı sağlanabilir. Çünkü “mükemmelliğe ancak birbiriyle yardımlaşan birçok insanın bir araya gelmesiyle ulaşılabilir.”¹²⁵

Âyette belirtilen, ulu'l-emr kavramı yalnızca emretme yetkisine sahip olanları değil, bunun yanında meseleler hususunda bilgi ve görüş sahiplerine de işaret ettiği için bir nevi bu kavram şûrâ ehline de işaret etmektedir. Dolayısıyla ulu'l-emr kavramı, devlet başkanı da dahil en üst düzeyden en alttaki birime kadar kendisine yetki verilen ve iş başında olan bütün yöneticileri kapsayan geniş bir ifadedir.¹²⁶ Ancak önemli olan nokta şudur ki ulu'l-emr yönetim işini yaparken müşâvere usulünü benimseyecek ve yönettiği tebeayı dikta ile yönetmekten geri duracaktır.¹²⁷ Eğer böyle olursa ulu'l-emr, yönetime, ilim, ihtisâs ve tecrübe sahibi, yetenekli şûrâ ehlinin katılmasıyla idari sorumluluğu onlarla paylaşmış ve hataya düşmekten kendini muhâfaza etmiş olur, böylelikle de şûrâ meclisi ile bizzat millet devlet irâdesine ve alınan kararlara fiili olarak iştirak etmiş olur.¹²⁸

Âyette Allah, ulu'l-emr sahiplerine itaat etmeyi emretmiştir. Dolayısıyla ulu'l-emr'e itaat etmek gerekir. Ancak bu itaati de Allah Teâlâ belli bazı şartlara bağlamıştır. Bu şartları da farklı âyetlerde şöyle belirtmiştir.

*“Yeryüzünde islâha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin.”*¹²⁹

Bir diğerk âyette ise,

*“...Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme/itaat etme.”*¹³⁰

Âyetlerden de görüldüğü üzere, ulu'l-emr'e itaat etmek Allah'ın bir emri olsa da, bu emir yine bazı şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar neticesinde de, yeryüzünde fesat çıkaran,

¹²⁴ Tekili ise “Veliy'ül-emr”dir.

¹²⁵ Osman Tekin, **Kur'an'da Şûrâ Kavramı**, s. 30.

¹²⁶ Osman Tekin, **Kur'an'da Şûrâ Kavramı**, s. 31.

¹²⁷ Ali Arslan Aydın, **“İslâm'da Şûrânın Manası, Yeri ve Önemi”**, İslâmi Yönetimin Temeli: Şûrâ, Vefâ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 16.

¹²⁸ Ali Arslan Aydın, **“İslâm'da Şûrânın Manası, Yeri ve Önemi”**, İslâmi Yönetimin Temeli: Şûrâ, s. 17.

¹²⁹ **Kur'an-ı Kerîm**, Şuarâ Sûresi, 26/151, 152.

¹³⁰ **Kur'an-ı Kerîm**, Kehf Sûresi, 18/28.

bozgunculuk yapan, haddi aşan, Allah'ı anmaktan âciz olan ve kendi hevâ-hevesiyle boş arzularının peşinde olanlara itaat etmek kesin bir ifadeyle yasaklanmıştır.

- **Ehl-i Hall ve'l Akd:** Luğatte, “çözmek” anlamına gelen hall kelimesiyle, “sözleşmek, bağlamak” anlamına gelen akd kelimelerinin birleşiminden oluşan bir isimdir.¹³¹

Terim olarak ise, halîfeyi (devlet başkanı, imamı) seçecek akd veya azl etme yetkisine sahip¹³², bilgili, görüş ve hikmet sahibi kimselerin oluşturduğu heyettir.¹³³

Ulema, Ehl-i Hall ve'l Akd için, “Onlar, âlimler, reisler, üzerlerinde insanların kolaylıkla birleştiği şan ve şeref sahibi kimselerdir.”¹³⁴ Derler. Onlar, “dinde, ahlâkta, insanların hallerini, işlerini düzenlemeyi bilmede, belli bir dereceye ulaşan insanlardan bir topluluktur. Onlara Ehl-i İhtiyar, Ehl-i Şûrâ, Ehl-i Rey ve Ehl-i Tedbir isimleri verilmektedir. Ümmetin dînî ve dünyevî maslahatlarına bakmak ise bu topluluğa bırakılmıştır.”¹³⁵

Vehbe Zuhaylî'ye göre (Ö. 1436/2015) Ehl-i Hall ve'l Akd, çeşitli kabîleleri temsil eden devletin ileri gelenleri, ümmet adına imamı seçen müctehidler, başkanlar ve toplumun ileri gelenleridir. Çağdaş örfte ise Ehl-i Hall ve'l Akd bir nevi senato yerini tutmaktadır. Fakat bu meclis üyeleri bilimsel yönden yeterlilik sahibi kimselerden oluşmalıdır.¹³⁶

Ehl-i Hall ve'l Akd'in sayısının ne olduğu ve kaç kişiden oluştuğu konusunda açık bir nass veya icma yoktur. Dolayısıyla sayısından ziyâde ümmetin bu kimselere duyduğu güven ve onlarında ümmetin arzu ve amaçlarını temsil edebilmeleri önemlidir.¹³⁷ Seçilen ve yetkilendirilen hall ve'l akd'in devlet meseleleri husûsunda alınacak kararlarda şûrâ prensibine bağlı kalarak hareket etmeleri gerekir.¹³⁸

Ehl-i Hall ve'l Akd'in görevleri, imamı seçme konusunda en ehil olanı, maslahat ve adâlete uygun olarak aday göstermek, gerektiğinde ümmete vekâleten halîfeyi azl etmek ve

¹³¹ Osman Tekin, **Kur'an'da Şûrâ Kavramı**, s. 33.

¹³² Nebhân, Muhammed Faruk, **İslâm Anayasa ve İdâre Hukûkunun Genel Esasları**, (Terc.) Servet Armağan, İstanbul, 1980, s. 127; Nureddin Yıldız, “Ehl-i Hall Ve'l Akd”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, c. 1, s. 425.

¹³³ Osman Tekin, **Kur'an'da Şûrâ Kavramı**, s. 33.

¹³⁴ Demîcî Abdullah b. Ömer b. Süleymân, **el-İmâmet'ül Uzma: İslâm'da Devlet Başkanlığı, Hilâfet-Bey'at-Şûrâ**, İbrahim Cücük (trc.), İstanbul, 1996, s. 159.

¹³⁵ Demîcî, **el-İmâmet'ül Uzma: İslâm'da Devlet Başkanlığı, Hilâfet-Bey'at-Şûrâ**, s. 159.

¹³⁶ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, Risale Yayınları, İstanbul 1994, c. 8, s. 413.

¹³⁷ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, c. 8, s. 414.

¹³⁸ Ahmet Akgündüz, **Eski Anayasa Hukûkumuz ve İslâm Anayasası**, Timaş Yayınları, İstanbul 1989, s. 9.

feshetmektir.¹³⁹ Bunlar aynı zamanda halîfeyi yani imamı seçtikten sonra, halîfenin görev süresi içinde halîfenin yaptığı işlerin şeriata uygun olup olmadığını kontrol ederler.¹⁴⁰

- **Halîfe:** Halîfe kelimesi Arapça halefe kökünden türeyen bir isimdir. Halef ve hilâfet kelimeleri de aynı kökten türemişlerdir. Hilâfet luğatte, “bir kimsenin yerine geçme” anlamına gelmektedir. Halef ise bizim Türkçe’de de kullandığımız halef-selef tabiriyle “birisinden sonra işi üzerine alan işi devam ettiren” anlamındadır.

Halîfe kelimesi, Kur’ân’da iki âyette geçmektedir. “*Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım" demişti...*”¹⁴¹ Âyetinde halîfeden kastedilen insanoğludur. Allah, insana kendi irâde ve kudretinden bir takım meziyetler bahşetmiştir. Zaten bu konuyu ayrıntılı bir biçimde tezimizin giriş kısmında bahsetmiştik.

Diğer bir âyette ise, “*Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halîfe yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver..."*”¹⁴² Buyrulmuştur. Bu âyette, Hz. Dâvûd’un kendi keyfine göre değil, Allah’ın namına izafeten hükmetmesi istenmektedir.¹⁴³ Yani Allah adına bir yaptırımla hareket etmekten ziyâde, Allah’ın emirlerine uygun olarak hareket etmek kastedilmektedir.

Bu iki âyet dışında halîfe kelimesi, çoğul şekliyle halâif kelimesiyle farklı âyetlerde geçmektedir. Bu âyetlerden birinde: “*O, sizi yeryüzünde halîfeler kılandır. Artık kim inkâr ederse inkârı kendi aleyhinedir. İnkârcıların inkârı, Rableri katında ancak uğrayacakları gazabı artırır. İnkârcıların inkârı, ancak ziyanlarını arttırır*”¹⁴⁴ buyrulmuştur.

“Müslüman toplumlarda devlet başkanına halîfe ve devlet başkanlığına hilâfet denmesi, insanın dünya işlerini düzene sokmak ve adâleti gerçekleştirmek üzere Allah’ın halîfesi olması ve O’nun yeryüzündeki hâkimiyetini temsil etmesi gibi sebeplerle açıklansa da bu isimlendirme esas itibarıyla halîfenin, risâlet görevi hariç Hz. Peygamber’in (S.a.s)

¹³⁹ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhi Ansiklopedisi**, c. 8, s. 412; Demîcî, **el-İmâmet’ül Uzma: İslâm’da Devlet Başkanlığı, Hilâfet-Bey’at-Şûrâ**, s. 168.

¹⁴⁰ Nureddin Yıldız, “**Ehl-i Hall ve’l Akd**”, c. 1, s.425.

¹⁴¹ **Kur’ân-ı Kerîm**, Bakara Sûresi, 2/30.

¹⁴² **Kur’ân-ı Kerîm**, Sâd Sûresi, 38/26.

¹⁴³ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, c. 7, s. 94.

¹⁴⁴ **Kur’ân-ı Kerîm**, Fâtır Sûresi, 35/39. Halâif kelimesinin geçtiği diğer âyetler için ayrıca bkz. **Kur’ân-ı Kerîm**, En’âm, 6/165; **Kur’ân-ı Kerîm**, A’râf, 7/129; **Kur’ân-ı Kerîm**, Yûnus, 10/14; **Kur’ân-ı Kerîm**, Yûnus, 10/73.

yerine geçerek onun dünyevî-siyasal otoritesini temsil etmesi anlamında kullanılmış ve sistemleştirilmiştir.”¹⁴⁵

“Rasûlullah sağlığında iken hem Peygamber olarak Allah’tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmiş, bunları açıklamış, hem de müslümanların dünyevî işlerini düzene koymuş, hukûkî ihtilâflarını çözümlenmiş, ahlâken onları eğitmiş, siyâsî birliğin tamamlanmasını müteakip de devlet başkanlığı, ordu kumandanlığı görevlerini üstlenmiştir. İslâm bilginleri, Hz. Peygamber’in (S.a.s) vefatıyla Peygamberlik görevinin sona erdiği, buna karşılık diğer görevleri bir kişinin üstlenip bunları tek başına veya bazı görevleri ikinci derecede yetkili şahıs ve mercilere devrederek yürütmesi ve böylece müslümanların dirlik ve düzen içinde yaşamasını temin etmesi gerektiği üzerinde görüş birliği içindedirler. Ancak İslâm bilginlerinin çoğunluğu, devlet başkanının İslâm’ın dünyevî ve toplumsal ilke ve hükümlerini uygulama görevini göz önünde bulundurarak bu işe dînî bir karakter atfederken; bir kısmı da, insanların siyâsî birlik ve düzen içinde yaşamasını ve bu amaçla devlet kurmasını aklî ve tabii bir gereksinim olarak görmekle yetinir, bu gerekliliğe dînî bir nitelik atfetmezler. Yalnızca İslâmî öğretilerde dîn, akıl ve tabiat temelinde bir zıtlığın bulunmadığı düşünülürse görüş ayrılığının lafzî olduğu söylenebilir.”¹⁴⁶

Özetle, halifenin otoriter yetkisi, dînî ve dünyevî işleri İslâm’ın şer’î hüküm ve kâidelerine göre yürütmesini kapsamaktadır. Bu da beşer tarafından konulan ve yalnızca toplumsal ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan, dîne ters düşebilen, çağdaş rejim ve yönetimlerden farklılık göstermektedir.¹⁴⁷

- **Biât:** Şûrâ ile ilişkili diğer bir kavram da biâttir. Türkçe’de biât şeklinde kullanılan kelimenin Arapça aslı bey’attır. Bey’at “satmak; satın almak” mânasındaki bey’ masdarına bağlı olarak “yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek” anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁸ Terim olarak biât, devlet reisi ile sözlü ve uygulamalı olarak onun yöneticiliğini kabul edeceğine dair zorlama olmaksızın yöneticiye itaat etmektir.¹⁴⁹

Biât ya da bey’at; bey’at edenin, bey’at edilenin liderliğini kabul ettiğini belirtmek üzere yaptığı bir uygulamadır. Bey’at eden, yönetene kendi velâyeti hususunda şahsî hakkını

¹⁴⁵ Türkiye Diyanet Vakfı, **İlmihal**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. 2, s. 297.

¹⁴⁶ Türkiye Diyanet Vakfı, **İlmihal**, c. 2, s. 298.

¹⁴⁷ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, c. 8, s. 394.

¹⁴⁸ Cengiz Kallek, “**Biât Maddesi**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 6, s. 124.

¹⁴⁹ Demicî, **el-İmâmet’ül Uzma: İslâm’da Devlet Başkanlığı, Hilâfet-Bey’at-Şûrâ**, s. 190, 191.

verir. Yöneten iktidarı hak etme şartlarını ihlâl ederse yani zorla biât ve zulüm gibi ihlallerde bulunursa o takdirde meşrûluğunu yitirir. Dolayısıyla o kişi de bey'atını bozabilir.¹⁵⁰

Kur'ân'da bey'at şöyle övülmüştür. *“Sana biât edenler ancak Allah'a biât etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”*¹⁵¹

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Kur'ân'da belirtilen biât ile halîfe seçimindeki biât farklılık göstermektedir. Kur'ân'daki biât, Müslümanların ilahî yoldaki sadakatlerini teyit, meşrû otoriteyi tanıma ve ona bağlı olduklarını bildirme anlamlarındadır. Halîfe seçimindeki biât ise karşılıklı haklar, sorumluluklar, anlaşma ve rıza ile ilgilidir. Yani seçilmiş veya seçilecek halîfeye karşı bir güvenoyu söz konusudur.¹⁵²

Şûrâ ile biât arasındaki bağı Hz. Peygamber'den (S.a.s) sonra iyi kurulamadığı ve biâtın tek yanlı itaat için kullanıldığı görülmektedir. Sonraki dönemlerde ise biât, bir itaat yemini gibi algılanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde biât, şûrâdan soyutlanmış, sultanların bir hakkı gibi görülmüştür. Sultanlar halktan ve âlimlerden bu sözü alabilmek için sıklıkla baskı ve şiddete başvurmuşlardır. Hatta İmam Malik (ö. 179/795), baskı altında edilen yeminin geçerli olmadığı fetvasını verince zorla biât yemini alan idareciler ona da eziyet etmişlerdir.¹⁵³

- **İcmâ:** Şûrâ ile ilişkili bir diğer kavramda icmâdır. İcmâ sözlükte, “birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek” gibi anlamlara gelmektedir. İslâm Hukûku Literatüründe ise, “Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatından sonra, İslâm müctehidlerinin herhangi bir asırda şer'î bir hüküm hakkında görüş birliğine varmaları”¹⁵⁴ demektir. Müctehidlerin birleşmesine icmâ denilmesi, bir hüküm üzerine azimle birleşmelerinden dolayıdır.¹⁵⁵

Bilindiği üzere icmâ, Kitap ve Sünnet'ten sonra İslâm'ın üçüncü teşrî kaynağıdır. Bunun kaynak oluşunu ise İslâm hukukçuları, Hz. Peygamber'in (S.a.s) “Ümmetim

¹⁵⁰ Osman Tekin, **Kur'ân'da Şûrâ Kavramı**, s. 62.

¹⁵¹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Fetih Sûresi, 48/10.

¹⁵² Osman Tekin, **Kur'ân'da Şûrâ Kavramı**, s. 63.

¹⁵³ Osman Tekin, **Kur'ân'da Şûrâ Kavramı**, s. 64.

¹⁵⁴ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 167; Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, **Fıkıh Usûlü**, s. 72.

¹⁵⁵ Osman Tekin, **Kur'ân'da Şûrâ Kavramı**, s. 65.

dalâlet/hata üzere birleşmez.”¹⁵⁶ Hadisiyle delillendirmişlerdir. Bu hadis icmânın dînî delil olduğunu belirtmek için kullanılmış ancak, şûrâ konusunda kullanılmamıştır. Şûrâ üyeleri de meselelerin çözümünde, hataya düşmemek amacıyla istişârelerde buldukları için onların görüşleri de dînî bir delil sayılmalıdır.¹⁵⁷

Şâvî’ye göre, icmâ ile şûrâ arasında bir ilişki mevcuttur ve icmâ şûrâ şekillerinden birisidir. Bu durumda “Şûrâ ictimâî karara götüren bir müessesedir. Bazı âlimler de icmâdan maksadın şûrâ olduğunu söylemişlerdir. Eğer şûrâ kâmil icmâyâ götürmüyorsa (herkesin üzerinde ittifak ettiği bir karar oluşmuyorsa) bu takdirde çoğunluğun kararına uymak gerekir. İşte o zaman cumhurun icmâsı şeklinde isimlendirilebilir.”¹⁵⁸

1.1.4.2. İstişâre ile İlişkili Kavramlar

- **Nasîhat ve İstişâre:** Nasîhat, istişâre kavramı ile bağlantılı bir kavramdır. Sözlükte “bir şey saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek” anlamlarındaki nush kökünden türeyen nasîhat kelimesi “başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt” mânalarında kullanılmaktadır.¹⁵⁹ İslâm ümmetinin haktan ayrılmaması ve hataya düşerek rızay-ı ilâhîye aykırı hareket etmesini önlemek nasîhatin amacıdır. Hz. Peygamber (S.a.s) bir hadisinde “Dîn nasîhatten (samîmîyetten) ibarettir.”¹⁶⁰ Diyerek bu gerçeği gözler önüne sermiştir.¹⁶¹

Yapılacak nasîhatin şekli ve metodu ise; Allah’ın Kitabına, Hz. Peygamber’in (S.a.s) Sünnetine dayanarak, Allah’a ve Rasûlüne itaat etmeye ve Allah’ın Kitabına uymaya davet etme şeklinde belirlenmiştir. Bu nasîhat Müslümanların liderlerine ve avam tabakasındaki halka karşı yapılacaktır. Her Müslüman’ın görevi hak bildiği hususları açıkça söylemek ve insanları hakka davet ederek nasîhatte bulunmaktır.¹⁶²

¹⁵⁶ İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, **es-Sünen**, Mısır 1349/1929, “Fiten”, 8.

¹⁵⁷ Osman Tekin, **Kur’ân’da Şûrâ Kavramı**, s. 66.

¹⁵⁸ Şâvî, **Fıkhu’s-Şûrâ ve’l- İstişâre**, s. 78.

¹⁵⁹ Mustafa Çağrı, “**Nasihat Maddesi**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 32, s. 408.

¹⁶⁰ Müslim, **el-Câmiu’s-Sahîh**, “İmân”, 227; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, **es-Sünen**, Humus 1393/1973, “Edeb”, 59.

¹⁶¹ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi**, s. 94.

¹⁶² Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi**, s. 94.

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyuruyor:

*“İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti Kitâb’ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya! İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütûn lanet etme konumunda olanlar lanet eder.”*¹⁶³

*“Hani Allah, kendilerine Kitâb verilenlerden, "O’nu (Kitâbı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz." Diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alış veriş ne kadar kötüdür.”*¹⁶⁴

Bu Âyet-i Kerîmelerde hakkın yerine getirilmesi için hakkı tavsiye emredilmiş¹⁶⁵, kesinlikle hakkın gizlenmemesi gerektiği¹⁶⁶ defalarca vurgulanmıştır.

İşte istişâre de aynı nasihat gibi bir Müslüman’ın diğer bir mü’min kardeşinin doğruyu bulmasında kendisine yardımcı olmasıdır. Âyette de belirtildiği gibi *“Onlar daima iyilik ve takvâ üzere yardımlaşacaklardır fakat hiçbir zaman günah olan bir davranışı yapma konusunda birbirlerine asla yardımcı olmayacaklardır.”*¹⁶⁷

- **Rey ve İstişâre:** Rey; görüş, şahsî kanaat, anlamak, düşünmek, tercih, oy gibi anlamlara gelir.¹⁶⁸ Zaman zaman adâlet anlamında da kullanılmıştır ve bu çerçevede şöyle bir tanım ortaya çıkmıştır. Rey, akl-ı selîm sahibi kimselerin, bir işte adâlet ve zulüm olup olmadığını anlaması ve bunun için bir karara varması demektir.¹⁶⁹

Avf bin Mâlik’in rivâyetine göre Hz. Peygamber (S.a.s) şöyle buyurmuştur. *“Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bunların ekserisi ümmetin üzerine bir imtihandır. Bunlar öyle bir topluluktur ki, işleri reylerine göre kıyas ederler, Allah’ın haram kıldığını helal kılarlar, Allah’ın helal kıldığını da haram kılarlar”*¹⁷⁰ buyurmuştur.

¹⁶³ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 2/159.

¹⁶⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân Sûresi, 3/187.

¹⁶⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Asr Sûresi, 103/3.

¹⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 2/42; Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân Sûresi, 3/71.

¹⁶⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Mâide Sûresi, 5/2.

¹⁶⁸ H. Yunus Apaydın, **“Rey Maddesi”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 35, s. 37.

¹⁶⁹ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi**, s. 140.

¹⁷⁰ Buhârî, “Fiten”, 9; Ebû Davûd, **es-Sünen**, “Sünnet”, 1.

Hız. Peygamber'in (S.a.s) bu hadisinden de anlaşılıyor ki, yasaklanan rey, Kur'ân ve Sünnet'e dayanmadan, hükümleri ciddiye alınmadan, subjektif ve keyfî olarak verilen hükümler içindir. Sahâbîler bu hususta çok dikkatli davranmışlar ancak Kur'ân ve Sünnet'te bulamadıkları hükümler konusunda rey ve icthâdda bulunmuşlardır.¹⁷¹

Rey sahibi tek kişidir ancak istişârede genel itibariyle birden fazla kişi bulunur. Bu da şûrâ meclisini oluşturur. Yani şûrâ meclisi rey ehlinin birleşimiyle oluşan bir meclistir. Dolayısıyla şûrâ meclisinin kararları, bir kişinin reyiyile verilmiş bir karardan daha önemlidir, daha geçerlidir ve kesin hüküm ifade eder.

İslâm'da icthâd kapısı her daim açık tutulmuştur. Eğer kapalı olmuş olsaydı dînin hükümlerinin kıyamete kadar her devrin insanına hitap etmesi mümkün olmazdı. Çünkü İslâm emir ve yasakları olan belirli kurallardan oluşmuş bir dîndir ve bunlar ışığında meseleyi değerlendirecek olanlar da rey ve şûrâ ehlidirler. Tabi rey ve şûrâ meclisinin bir üyesi olmak için de belirli bazı şartlar gereklidir. Şartları taşımayanlar bu mecliste yer alamazlar.

Şunu da belirtmek gerekir ki İslâm'da icthâd ve rey kapısı açıktır diye her önüne gelen de dîni meselelerde fikir beyan etmeye ve hüküm koymaya kalkmamalıdır. Aksi halde İslâm'ın temel prensiplerine aykırı düşen birçok yanlış hükümler ortaya çıkabilir.¹⁷²

- **Tevekkül ve İstişâre:** Sözlükte, "Allah'a güvenmek" anlamındaki vekl kökünden türeyen tevekkül "birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme" gibi anlamlara gelir.¹⁷³ Dinî bir terim olarak ise, insanın görünen sebeplere tevessül etmesi ancak o sebeplere bağlanmayıp Allah Teâlâ'ya yönelmesi, ona dayanması ve ona sığınması demektir.¹⁷⁴ Çünkü meselelerin akibetini yalnızca Allah bilir. O iş bize ve istişâre eden şûrâ ehline meçhûldür. Dolayısıyla kişinin bütün işlerinde Allah'a sığınıp ona

¹⁷¹ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 141; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 5, s. 230. Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerden Muâz bin Cebel'i (r.a) (ö. 17/638) Yemen'e vali tâyin ettiğinde ona bir hususla ilgili hüküm vereceği zaman nasıl bir yol izleyeceğini sordu. Muâz, "Allah'ın Kitabı ile orada bulamazsa Hz. Peygamber'in (S.a.s) Sünneti ile eğer Sünnet'te de açık bir hüküm bulamazsa kendi icthâdı ile hükmedeceğini söyleyince Hz. Peygamber (S.a.s): "Allah'a şükürler olsun ki, Rasûlünün elçisini, Rasûlünün razı olacağı şeye muvaffak kıldı." Diyerek memnuniyetini dile getirmiştir.

¹⁷² Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 143.

¹⁷³ Mustafa Çağrıncı, **"Tevekkül Maddesi"**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 41, s. 1.

¹⁷⁴ Fahreddin er-Râzî, **Mefâtihü'l-Gayb**, Mısır, 1278/1862, c. 2, s. 295.

dayanması vaciptir.¹⁷⁵ Çünkü istişârenin sonucu ne olursa olsun, istişâreden sonra yine Allah Teâlâ'ya tevekkül etmek gerekir.

Şûrâda mühim olan tüm görüşlerin çeşitli yönlerini araştırıp müzâkere ettikten sonra bu görüşlerden uygun olanı seçmektir. Bu aşamadan sonra şûrâ meclisinin görevi biter ve işi her yönüyle Allah'ın takdirine bırakıp, O'na kayıtsız şartsız teslim olmak, verilen kararı tevekkül ile yerine getirmek gerekir.¹⁷⁶ Çünkü ümmet için Allah'ın rızasını kazanmak en büyük mükâfattır. "Allah tevekkül edenleri sever."¹⁷⁷

- **İstihâre ve İstişâre:** İstişârenin dîndeki yeri ve önemi Kur'ân'daki âyetlerle bizzat bildirilmiştir. İstihâre de istişâre gibi dînimizde önemli görülen ve Hz. Peygamber'in de (S.a.s) tavsiye etmiş olduğu bir esastır. Sözlükte "hayırlı olanı isteme" anlamına gelen istihâre, terim olarak "bir iş veya davranışta Allah katında hayırlı olanı kılınan nâfile bir namaz ve dua ile talep etme" mânasında kullanılır.¹⁷⁸ Bazen bir işi yapmak, bazen de yapmamak hayırlı olur. İnsan o işin iyi mi yoksa kötü mü? Olduğunu kestiremediği zaman, Allah'ın yardımını ister. O'nun kendisine yol göstermesini, dîni, dünyası ve âhireti için hayırlı olanı bildirmesini, onu yapmayı kolaylaştırmasını ve gönlünü o işe yatırmasını diler. Şâyet o işi yapmak dîni, dünyası ve âhireti için hayırlı değilse, o işi kendisinden uzaklaştırmasını ve gönlünü o işten soğutmasını ister.

İnsanlar, başlarına gelecek olayları önceden bilemedikleri için yüce dînimiz bu konuda yapılabilecek yegâne işin Allah'ın yardımını ve yol göstericiliğini istemek olduğunu belirtmiş böylece insanların îmânlarını sarsılmaktan, şahsiyetlerini de zedelenmekten korumuştur. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (S.a.s), küçük-büyük, önemli-önemsiz her işi yaparken, onların iyi mi yoksa kötü mü? Olduğunu kendisinden başka kimsenin bilemeyeceği yegâne güce; yani Allah'a istihâre yaparak başvurulmasını tavsiye etmiş, ashâbına da Kur'ân'dan bir sûreyi öğretircesine istihâre duasını öğretmiştir. İnsanın üstesinden gelemediği karışık işler, tereddüde düştüğü haller, yapacağı iş konusunda kimin sözüne veya görüşüne değer vereceğini bilemediği durumlar karşısında, meseleyi Allah'a havâle etmesi, onun yol göstericiliğine başvurması ve kendisine bir çıkış yolu göstermesini dilemesi gönlünü ferahlatır, içini rahatlatır.

¹⁷⁵ Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, s. 138.

¹⁷⁶ Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, s. 138.

¹⁷⁷ **Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

¹⁷⁸ Salim Ögüt, "**İstihâre Maddesi**", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 23, s. 333.

İstişâre ve istihâre kavramları birbirleriyle ilişkili iki kavramdır. Bilindiği üzere istişâre fikir danışmak ve müşâverede bulunmak demek olup Kur'ân ve Sünnet'in önemle tavsiye ettiği bir İslâm esasıdır. Kişi herhangi bir mesele hususunda, başkalarının görüşlerini de öğrenmek suretiyle fikir alış verişinde bulunur ve bu istişâre sonrasında Allah'a sığınır ve sonucun hayrolması için duada bulunur. İstihârede de durum böyledir. Kişi istediği bir şeyin hayır olup olmadığı ya da bilmediği başka bir husus hakkında Allah'a sığınır ve ondan yardım diler. O durumun hayır veya şer olduğunun belli olması için Allah'a duada bulunur ve istişârede olduğu gibi sonucunu da Allah'tan bekler.

Hz. Peygamber (S.a.s): "İstişâre eden (danışan) pişmân olmaz; istihâre eden aldanmaz, zarar etmez"¹⁷⁹ buyurmuştur. Dolayısıyla istişâre ve istihâre kişinin pişman olmayacağı ve aldanmayacağı iki önemli esastır. İnsanlar da bu önemli iki esası hayatlarına yerleştirmeli ve Allah'a dayanarak hayrolanın gerçekleşmesi için dualarda bulunmalıdırlar.

1.2. ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN ÖNEMİ VE AMACI

Allah Teâlâ indirmiş olduğu dîninin kıyâmete kadar hüküm sürmesini ve insanların ihtiyaçlarına cevap verebilmesini sağlamak için belli kurallar koymuş ve bunlara uyulmasını istemiştir. Bu kurallardan birisi de Allah'ın, Hz. Peygamber'e (S.a.s) emrettiği ve insanların da riâyet etmesini bildirdiği şûrâ ve istişâre esasıdır. Hz. Peygamber'e (S.a.s) yönelik "İş hususunda onlarla müşâveret et"¹⁸⁰ emriyle idâre sistemine bir prensip yerleştirilmiş ve şûrâ prensibinin İslâm nizamının üzerine oturduğu ana prensiplerden biri olduğu belirtilmiştir.¹⁸¹

Şûrâ ve istişârenin amacı, üzerinde tartışılan konunun faydalı yönlerini etraflı bir şekilde araştırarak en güzel yönünü bulmaktır. Hataya düşmemek veya hata ihtimâlini en aza indirmektir. Bu yüzden meseleyi değerlendirecek olan kimseler, kendi fikirlerine uygun olan görüşü de uygun olmayan görüşü de dinlemek zorundadır. Çünkü elde edilmek istenen doğru netice, karşı görüşe sahip olan bir kişinin reyinde de olabilir.¹⁸²

Şûrâ, İslâmî örgütlenmenin ilkesidir. Müslümanlar arasındaki hiçbir örgütlenme şûrâyı esas almaksızın, İslâmî bir örgütlenme olduğu iddiası taşıyamaz.¹⁸³ Dolayısıyla şûrâ,

¹⁷⁹ Ebu'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, c. 6 s. 365.

¹⁸⁰ **Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

¹⁸¹ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 87, 88.

¹⁸² Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 18.

¹⁸³ İlyas Ba-Yunus ve Ferid Ahmed, **İslâm Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi**, s. 83.

İslâmî devletin temel esaslarından biri olarak görülmüştür. İstişâre ile hareket etmek her mü'minin aslî görevidir. Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyet doğrudan şûrâ ile ilgilidir. Bunlardan birinde mü'minlerin sıfatları sayılırken “Onların işleri aralarında şûrâ ile dir.”¹⁸⁴ Buyrulmuş ve şûrâ mü'minlerin bir vasfı olarak belirtilmiştir. Diğer Âyet-i Kerîmede ise Hz. Muhammed (S.a.s) nezdinde bütün idarecilere hitap edilmiş ve “İş hususunda onlarla müşâvere et”¹⁸⁵ buyrulmuştur.

Âyetlerde de belirtildiği üzere şûrâ prensibinin İslâm ümmetinin hayatında önemli bir yeri vardır. Vahyin kesilmesi ve Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatından sonra, insanlar Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in (S.a.s) Sünnetinde bulamadıkları meseleleri kendi aralarında istişâre ederek çözüme kavuşturmuşlardır. Dolayısıyla şûrâ ve istişâre, hakkında kesin bir delil (nass) bulunmayan durumlarda söz konusu olabilir.

1.3. ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN FAYDALARI VE HİKMETLERİ

Şûrâ ve istişârenin şüphesiz birçok faydası vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

- Şûrâ ve istişâre ilkesinin tatbik edilmesi, toplum seviyesinin yükselmesine, genel meseleler üzerinde düşünüp onlara önem vermeye yol açar. Dolaylı da olsa halkın yönetime katılmasına imkân verir. Bu katılım, devleti yöneten idarecilerin halk tarafından doğrudan veya dolaylı kontrolünü sağlar.¹⁸⁶ Bundan dolayı fert ve devlet istibdâttan korunur, yönetenler ile yönetilenler arasında güveni artırır, ihtilâf çatlağını daraltır. Halifenin veya devlet başkanının görüşünü Müslüman'ın görüşü haline getirir.¹⁸⁷

- Şûrâ, sayesinde fikir diktası önlenir. Görüş hakkı bulunan herkesin meseleleri öğrenerek doğru neticeye ulaşılması konusunda katılımına vesile olur. Şûrâ, ferdin başkasının fikrini sormadan, lehinde ve aleyhinde neler söylendiğini bilmeden, harekete geçmesini önler.¹⁸⁸

- Şûrâ, sadece siyâsî konularda değil, ferd ve toplumu ilgilendiren her alandaki problemlerin çözümünde etkin rol oynar. Bundan dolayı başlangıçta sadece siyâsî konuların çözümünde tatbik edilen şûrâ, günümüzde her alanda uygulanan bir prensip haline gelmiştir.

¹⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Şûrâ Sûresi, 42/38.

¹⁸⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Â-i İmrân Sûresi, 3/159.

¹⁸⁶ Ali Galip Gezgin, “Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ”, s. 197, 198.

¹⁸⁷ Ali Muhammed Sallâbî, İslâm'da Şûrâ, s. 157.

¹⁸⁸ Mahmud Babilli, İslâm'da Şûrâ, s. 27.

Mesela, ülkemizde belli aralıklarla yapılan dîn şûrâsı, millî eğitim şûrâsı, tarım ve hayvancılık şûrâsı gibi.¹⁸⁹

- Şûrâ atmosferi, şûrâya katılan taraflara sorumluluk duygusunu hissettirir ve topluma güç katar. Toplum, bencillikten, sorumsuzluktan ve enerjilerini isrâf etmekten kurtulur. Gizli kalan enerjiler açığa çıkar, insanları cesaretlendirir ve insanlar görüşlerini güven içinde sunarlar. Bu da fikirlerin birbirlerini geliştirmesini sağlar. Başkalarında oluşan değişik fikirlerin farkına varılmasına ve onlardan istifade etmeye neden olur.¹⁹⁰

- Toplumsal bir ictihad olan şûrâdan elde edilen sağlıklı görüşler, genellikle insanı dengeli kararlar almaya yönlendirir. Hangi sorun olursa olsun onu özgür bir şûrâ atmosferinde değerlendirmek, istişâre içinde olan kişilerin o sorunu farklı ve değişik açılardan görmelerini sağlar. Böylelikle bütün küçük ve bireysel fikirler birbirine katılır ve büyük bir görüş hükmüne geçerler. Bir göz adeta on göz gibi o sorunu görür ve sonrasında bu bakış açıları belli bir düzene sokulur. Tek başına bir akıl, ne kadar derin ve keskin olursa olsun, problemlerle ilgili gereken bütün bilgileri bir araya getiremez; getirse de onları anlayıp konu ile ilgili sorunları tahlil ve teşhis edemez, onunla ilgili faydalı bir çözüm öneremez.¹⁹¹ Hz. Ömer'in de ifade ettiği gibi; "Bir tek görüş, sadece gevşek bir ip gibidir. İki görüş iki sağlam ip gibidir. Üç görüş ise halat gibidir. O asla çözümlenip kopmaz."¹⁹²

- Teorik ve pratik bilgi şûrâ ile gelişir ve olgunlaşır. Pratik bir görüş, hayatın gerçekleriyle ilgili olduğundan teorik görüşten daha üstündür. Teorik görüş kendi içinde doğru olsa bile bu gerçek değişmez. İlim yapısının iki sağlam ayağı olan bu teorik ve pratik yönler birleşince yani kitâbî bilgi ile hayattan elde edilen bilgi birleşince verilecek karar, olabilecek en doğru şekilde verilebilir ve sağlıklı bir ürün ortaya çıkar.¹⁹³

- Şûrâ ve istişâre insanları hataya düşmekten koruyan, onları doğruyu bulmaya sevk eden en önemli prensiptir. Şûrâ ve istişâre doğru veya en doğru davranış biçiminin belirlenmesini sağlar. Kişiye tevazuyu öğreterek herkesin özgürce düşüncesini belirtmesine neden olur. Bu sayede kişinin düşünme ve planlama kapasitesinin gelişmesine vesile olur.

¹⁸⁹ Ali Galip Gezgin, "Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ", s. 198.

¹⁹⁰ Ğamidî, Ali b. Said, *Fıkhu's-Şûrâ*, Dâru't-Tayyibe, Riyâd 1422, s. 213.

¹⁹¹ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm'da Şûrâ*, s. 159, 160.

¹⁹² Turtuşî, Ebu Bekr Muhammed b. El-Velîd el-Endülüsî, *Sirâcu'l-Mülûk/ Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair*, (Çev.) Said Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 236.

¹⁹³ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm'da Şûrâ*, s. 161.

Kişiyi subjektiflikten ve bencillikten kurtararak despotluğun ve tiranlığın önlenmesine¹⁹⁴ yardımcı olur. Dolayısıyla insanlar her şeyin en iyisini ben bilirim düşüncesinden çıkararak kendisinden daha iyi bilen birisinin olabileceğini göz önünde bulundurarak şûrâ prensibine riâyet eder. Atalarımız da “Akıl akıldan üstündür” sözüyle bu gerçeği göz önüne sermiştir.

1.4. ŞÛRA VE İSTİŞÂRENİN ÇEŞİTLERİ VE KAPSAMI

İstişâre, İslâm ümmetinin tamamını ilgilendirmektedir. Yani hem bireysel, hem toplumsal hem de devletin sorumluluğunu yüklenmiş devlet başkanı ve idarî kadroları kapsamaktadır. Dolayısıyla herkes istişârenin bir parçası durumundadır. Bu bağlamda istişâreyi çeşitleri bakımından şu şekilde gruplandırabiliriz.

1.4.1. Bireysel/Ferdî İstişâre

Ferdî istişâre, İslâm ümmetindeki fertlerin kendilerine ait özel meseleler ve kişisel sorunlarla ilgili yardım alması gereken durumlarda, güvenilir, Müslüman, ilim ve irfân sahibi kişilerle müşâvere ederek fikirlerinden faydalanması gerekir. Bu sayede, tek taraflı bir bakış açısıyla ve ön yargıyla karar verilmesinin önüne geçilmiş olur. Müşâvere esnasında da kişinin, önerilen fikirleri gözden geçirerek, içinden, en makul ve İslâmî olanını seçmesi gerekir. Kendi fikri ile hareket etmesi, hiçbir zaman doğru bir hareket olmaz.¹⁹⁵

Bu konuda Hz. Peygamber (S.a.s): “İstihâre eden kimse hüsrân görmez ve istişâre eden kimse de pişman olmaz.”¹⁹⁶ Buyurmuştur.

Zikredilen hadis-i şerîfle ilgili Muhammed Ebû Zehrâ şöyle demiştir: Özel ve genel hangi durumlar olursa olsun istişâre büyük bir tedbirdir. İşleyeceğimiz küçük bir hata büyük bir topluluğu felakete sürükleyebilir. Bundan dolayı istişâre ederken konuyu en ince ayrıntısına kadar inceleyip sonra karar vermek, başarıya ulaşmak için takip edilmesi gereken tek yoldur.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, Mahya Yayınları, İstanbul, 2014, s. 46.

¹⁹⁵ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 128.

¹⁹⁶ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, c. 6 s. 365.

¹⁹⁷ Mahmud Babilli, **İslâm'da Şûrâ**, s. 28.

Hız. Peygamber (S.a.s) husûsî veya umûmî hangi mesele olursa olsun sahâbîleri ile en çok istişâre eden kişiydi.¹⁹⁸ Allah Teâlâ'nın da Rasûlü ile bazı meselelerde istişâre ettiği belirtilmiştir.¹⁹⁹

Hız. Peygamber (S.a.s) ümmetine istişâreye yardımcı olarak istihâreyi de tavsiye etmiştir. Ferdî konularda karar verme aşamasında bu ölçülere uymamız, hata oranını en aza indirecektir.²⁰⁰

1.4.2. Toplumsal/Ma'şerî İstişâre

Ma'şerî istişâre, bir topluluğa ait olan, o toplumun düşüncelerini yansıtan istişârelerdir. İstişârelerin önemli olanı da ma'şerî/toplumsal nitelikli kararlara dayanak olanlarıdır. Burada kararı oluşturan unsur bizzat reylerdir. Bu reylerin verdiği bilgilerin değerlendirilmesiyle karar verilmez. Çünkü burada esas olan reylerle oluşan ma'şerî/toplumsal nitelikli kararlardır. Tabiki ma'şerî/toplumsal kararların, her zaman ittifakla alınması söz konusu olmayabilir. Böyle durumda ya başkanın tercihi ile ittifakın sağlanması ya da bu reylerin tümünün temsilinin sağlandığı formüller uygulanabilir. Fakat her hâlükârda ma'şerî nitelikli karar grupları dikkate alınmaktadır.²⁰¹

Ma'şerî/toplumsal kararların alınmasında da ilim ve rey sahipleri rol oynayabilir. Fakat burada onlar kendi görüşlerinden yararlanan kişiler durumunda değildirler. Onlar kendilerine biât olunarak bağlanılan kişiler olarak toplulukların temsilcisi durumundadırlar. Kendi reylerini değil, temsil ettikleri topluluğun görüşlerini aksettirmek durumundadırlar.²⁰²

Kur'ân-ı Kerîm'de "*Onlarla işler hususunda müşâvere et.*"²⁰³ Âyetinin, "onlarla bazı işlerde müşâvere et." Anlamı verilebilecek bir kıraatinin daha olduğu ifade edilmektedir. Bu da, topluluğun müşâveresine sunulacak işlerin kısmî olduğuna işaret etmektedir. Yani topluluğun görüşlerine arz olunan işler tüm işler değil, ma'şerî/toplumsal nitelikli karar isteyen işlerdir. Bu işleri ise savaş ve düşmana karşı çıkma gibi işler meydana getirmektedir.

¹⁹⁸ Tirmizî, el-İmam el-Hafız Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, **es-Sünen**, Mısır 1356/1936, "Cihâd", 35; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 4, s. 329.

¹⁹⁹ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 130.

²⁰⁰ Zebidî, Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, (Trc.) Kamil Miras, D.İ.B Yayınları, Ankara 1972, c. 4, s. 135; c. 6, s. 544.

²⁰¹ Ali Sayı, "**Kur'ân'da Müşâvere Kavramı Üzerine**", D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, İzmir 1994, s. 266.

²⁰² Ali Sayı, "**Kur'ân'da Müşâvere Kavramı Üzerine**", s. 266.

²⁰³ **Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

Çünkü bu durumlarda ilmî bir sonuca varmak amacı yerine hacetlerin tesbiti söz konusu olmaktadır.²⁰⁴

Mesela ma'serî/toplumsal nitelikli bir kararın çıktığı Ben-i Sakîfe olayı böyle bir istişâre sonucu Hz. Ebû Bekir'in hilâfete seçilmesiyle sonuçlanmıştır. Yine Hz. Osman'ın halife seçiminde de topluluğun güvendiği altı kişinin istişâresiyle çalışan ve kimsenin itiraz etmeyeceği kabul olunan temsilcilerden oluşan bir heyetin varlığından söz edilmektedir. Halife Ömer'in böyle bir heyet teşkilini bizzat istediği ve oluşturduğu bilinmektedir. Nitekim yapılan seçimin akabinde de bir itiraz vukû bulmamıştır.²⁰⁵

Toplumsal nitelikteki istişâre alanlarını da şu şekilde açıklayabiliriz.

1.4.2.1. Siyâsî/İdârî İstişâre

Siyâsî istişâreden kastedilen, devlet başkanının istişâreleridir. Devlet başkanının istişâresi bahsettiğimiz ferdî istişâreden çok daha önemlidir. Çünkü ferdî istişârede verilecek kararlar, sadece kişilerin kendilerini ve sınırlı sayıda insanları ilgilendirirken, devleti yöneten idarecilerin istişâreler sonucunda verecekleri kararlar bütün bir milleti ilgilendirmektedir.²⁰⁶

“İstişâre, idârî mekanizmaların vazgeçilmez unsurunu meydana getirir. Danışmak, devlet başkanlarının da hata yapabilecekleri görüşünden kaynaklanır. İslâm'da hata, haksızlık ve kanunlara muhâlefet kimin tarafından yapılırsa yapılsın kabul edilmez. Devlet başkanı, hukûka aykırı bir tasarrufta bulunamaz ve millet menfaatine ters düşen kararlar alamaz. Kanunlara ve hukûka uygun kararlar alıp tatbik etmenin yolu ise istişâreden geçer.”²⁰⁷

1.4.2.2. Askerî İstişâre

İstişârenin önem arz ettiği ve ihmâl edilemeyeceği bir başka alan da askerî alandır. İslâm devletinde devlet başkanı aynı zamanda da ordunun en başındaki komutan olduğundan aslında bu da siyâsî istişâre içerisinde devlet başkanının istişâresi kategorisinde değerlendirilebilir. Ancak farklı bir başlık altında incelenmesi daha uygun olacaktır.

²⁰⁴ Ali Sayı, “Kur’ân’da Müşâvere Kavramı Üzerine”, s. 266.

²⁰⁵ Ali Sayı, “Kur’ân’da Müşâvere Kavramı Üzerine”, s. 267.

²⁰⁶ Abidin Sönmez, Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi, s. 131.

²⁰⁷ Recep Aslan, “İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, c. 2, sayı:1, s. 229.

Askerî istişâre, savaş veya barış kararlarının alındığı ve savaş stratejilerinin belirlendiği bir istişâre alanıdır. Çünkü bu, bir toplumun varlığını sürdürmesi ve güç kazanıp yükselmesi için son derece önemli sonuçları doğuracak bir konudur. İlk İslâm toplumunun sürekli olarak müşrikler ve Yahûdîlerin saldırı tehdidi altında olması ve sık sık savaşmak zorunda kalması nedeniyle Hz. Peygamber'in (S.a.s) istişâre uygulamaları çoğunlukla harp ile ilgili alanda olmuştur.²⁰⁸

Mesela tezimizin üçüncü bölümünde ayrıntısıyla zikredeceğimiz, Bedir Savaşı öncesinde savaş stratejisi hususunda ve savaş sonrasında esirlerin durumu konusunda Hz. Peygamber'in (S.a.s) sahâbîleriyle yaptığı istişâre bu kapsamda değerlendirilmektedir. Yine Uhud Savaşı'nda, savunma savaşı mı yoksa meydan savaşı mı? Yapılması konusunda ve Hendek Savaşı'nda, savaşın stratejisi hususunda sahâbîleriyle istişâresi, askerî alanda yapılan istişârelere örnek teşkil etmektedir.

İslâm devletinde usûlüne uygun olarak oluşturulan meşveret-istişâre meclisi her türlü şahsî düşünceden uzak olarak meseleyi enine boyuna düşünerek karara bağlar. Sonrasında bu kararın uygulanması gerekir. Başka bir devlete savaş açma durumu söz konusu olduğunda bu kararı verme yetkisi bulunan merciler, savaş kararı aldıktan sonra bütün askerler bu karara uymak mecburiyetindedir. Ordu komutanının verdiği emirlere bütün askerlerin kayıtsız şartsız itaat etmeleri gerekir. Çünkü zafer buna bağlıdır. İşte devleti yöneten veya idarî görevlerde bulunanlar, bu kurallara uyarak kararlarını uygulamaya koyarlar.²⁰⁹

1.4.2.3. Yargıda İstişâre

Her alanda olduğu gibi yargıda da istişâre önem arz etmektedir. Hatta zorunluluk arz eder dersek yanlış söylemiş olmayız. “Hâkim, mal, kan, ırz ve başka maslahâtların yanında saldırı ve kavgalar konusunda, bireyleri, cemaatleri, bazen de devlet ve hükümetleri yargılar. Eğer fıkıhçı ve müftü delillerden hüküm çıkarma hakkında icthad ediyorsa kadı ve hâkimde önce bu icthâdı yapar, sonra ikinci olarak kendisine sunulan problemin çözümü için icthâd eder. Davacının ve sanığın delillerini inceler. Delillerin gizli ve iltibâslı noktalarında nelerin gerçek olduğunu araştırır. Yani hâkim iki kez icthâd eder. Ve hâkimin istişâreye olan ihtiyacı, fakîh ve müftünün şûrâya olan ihtiyacından çok daha fazladır. Özellikle kilitli ve

²⁰⁸ Osman Tekin, **Kur'ân'da Şûrâ Kavramı**, s. 353.

²⁰⁹ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 131.

problemleri konularda...”²¹⁰ Dolayısıyla hâkim, hangi konuda olursa olsun verilecek hükümle ilgili bilirkişiye danışır, diğer yargı mensuplarıyla istişârelerde bulunur ve mevcut bilgiler ışığında kararını verir.

Ömer bin Abdülaziz (Ö. 101/720) hâkimde olması gereken vasıfları şöyle açıklar: “- Kendisinde beş önemli özellik bulunmadan hiç kimse hâkim olmasın! Bu özellikler; iffet, şefkat, önceki fetvaları bilmek, Ehl-i Rey ile istişâre etmek, kınayıcının kınamasından çekinmemektir.”²¹¹

“Bir kısım fakîhler, hâkim ve kadılar için istişâreyi Sünnet saymışlarsa da, bu basit, ve açık davalar içindir. Fakat eğer konu kapalı, büyük, çetrefilli davalarla ilgili ise istişâre hâkim için mutlaka vaciptir. Bu fakîhlerin büyük çoğunluğunun hükmüdür. Demek ki hâkimler için meşveretin farziyet hükmü gâyet açıktır. Geçici veya sonradan ortaya çıkan tali ve ilaveli bir hüküm değildir.”²¹²

²¹⁰ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 176.

²¹¹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 176.

²¹² Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 177.

2. İSLÂM HUKÛK LİTERATÜRÜNDE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

2.1. İSLÂM HUKÛKU

İslâm hukûku, İslâm ve Hukûk kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir kavramdır. İslâm, Allah'ın insanlığa göndermiş olduğu son ilahî dîndir, Hukûk ise en genel anlamıyla, "Toplum hayatını düzenlemek için belirlenmiş ve uygulanması devlet tarafından müeyyideye/yaptırıma bağlanmış kurallar bütünüdür."²¹³ İslâm Hukûku ise bu iki kavramın birleşmesiyle oluşmuş ve anlam itibariyle, İslâm dîni içinde vahye dayalı olarak zamanla gelişen, hak ve vecîbe ilişkisi kurarak beşerî davranışları düzenleyen emredici ve tecvîz edici hukûk kurallarıdır.²¹⁴

İslâm Hukûku, günümüzde özellikle akademik çevrelerde fıkıh yerine kullanılan bir isimlendirmedir. Ancak fıkıhtan farklı olarak Allah ile kul arası ilişkileri düzenleyen ibâdet bahisleri hukûk alanından ayrılmıştır. Bu alan daha çok ilmihal türü eserlere bırakılmış, İslâm hukûkunda ise muamelat ve ukûbâtı (insan-insan, birey-devlet ve devlet ile diğer devletlerarası ilişkileri) ilgilendiren konulara yer verilmiştir.²¹⁵ Konuları bakımından tasnîfe uğramış olsalar da genel itibariyle İslâm hukûku ve fıkıh kavramları geçmişten günümüze birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. Bu yüzden fıkıh kavramının anlamını ve bazı mezhep imamlarının fikha ne gibi anlamlar yüklediğini de zikretmekte yarar vardır.

²¹³ Saffet Köse, **İslâm Hukûkuna Giriş**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 19.

²¹⁴ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 40; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, s. 259.

²¹⁵ Saffet Köse, **İslâm Hukûkuna Giriş**, s. 25.

Kelime olarak fıkıh, bir şeyi tam manasıyla inceliklerine kadar bilmek, anlamak, kavramak ve hakikatine vakıf olmak demektir.²¹⁶ Fıkıh kelimesi, bu anlamıyla Kur'ân-ı Kerîm'de “لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ”²¹⁷ şeklinde geçmektedir. Hz. Peygamber'in (S.a.s): “Allah kimin için bir hayır dileyecek olursa, onu dînin inceliklerini anlamada da maharet (tefakkuh) sahibi kılar”²¹⁸ Hadisi ile yine Abdullah bin Abbas (Ö. 68/687-88) için yaptığı: “Ya Rabbi! Onu dînde fâkih kıl.”²¹⁹ Duası da bu tanımda zikredilen anlamdadır.²²⁰ Terim olarak ise fıkıh, “her bir cüz'i olayın şer'i hükmünü bildiren ilimdir.”²²¹ Yani dînî çerçevede hangi konuda olursa olsun müstakil her meseleyi şer'i olarak hükme bağlayan bir ilimdir. Fıkıh ilmiyle uğraşan kişiye de fakîh denir. Bir kimseye fakîh denebilmesi için de o kişinin herhangi bir meseleyle ilgili dînin kaynaklarını kullanarak, bu kaynaklardan hüküm çıkarabilecek donanım ve birikime sahip olması gerekir.

Fıkî mezhep imamlarından İmam Ebû Hanîfe (Ö. 150/767) ve İmam Şâfiî'de (Ö. 204/820) fikhın tanımını şu şekilde yapmışlardır.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre fıkıh “Kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir.”²²² Yani kişinin lehine olanlar, o kişinin haklarını, faydasına olanı ve sevap getiren eylemleri ifade ederken, aleyhine olanlar ise yükümlülüklerini, zararına olanları ve günah getiren eylemleri ifade eder. Bu tanımda dikkat çeken husus, sadece hukûkî anlamda haklar ve görevleri değil aynı zamanda inanç ve ahlâkî ilgilendiren konuları da içine almasıdır.²²³

İmam Şâfiî'ye göre ise fıkıh, “Şer'î-amelî hükümleri özel delillerinden çıkararak bilmektir.”²²⁴ Tanımda belirtilen şer'î hükümler ifadesi bilginin kaynağının dîn olduğunu belirtir. Yani kaynağı duyu organları olan işitme, koklama vb. bilgiler ile matematik ve fizik formülleri gibi kaynağı salt akıl olan bilgiler fikhın konusuna dâhil değildir. Yine tanımda geçen amelî hükümler ifadesi gündelik hayatta mükelleflerin eylemleriyle ilgili hükümleri

²¹⁶ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, “F-K-H Maddesi”.

²¹⁷ **Kur'ân-ı Kerîm**, Tevbe Sûresi, 9/122.

²¹⁸ Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, “İlim”, 10, “İ'tisâm”, 10; Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, “İmâret”, 175.

²¹⁹ Buhârî, “Vudû”, 10; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 138.

²²⁰ Saffet Köse, **İslâm Hukûkuna Giriş**, s. 22.

²²¹ Faruk Beşer, **Kolay Usûlü Fıkıh**, Nûn Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 13.

²²² Tahanevi, Muhammed Ali b. Ali, **Keşşâfu Istilâhati'l-Funun**, İstanbul 1984, c. 2, s. 1157; Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslâm Hukuku**, Konya 1977, s. 14.

²²³ Saffet Köse, **İslâm Hukûkuna Giriş**, s. 23.

²²⁴ Tahanevi, **Keşşâfu Istilâhati'l-Funun**, c. 2, s. 1157; Saffet Köse, **İslâm Hukûkuna Giriş**, s. 24.

belirtir. Delillerden çıkarılmış bilgi ifadesiyle de onlardan zihnî çaba sonucu elde edilen bilgi kastedilmektedir.²²⁵

2.2. İSLÂM HUKÛKUNDA İSTİŞÂRENİN KONUSU

İstişârenin konusunu oluşturan durumların neler olduğu hususunda ihtilâflar mevcuttur. Ancak tüm âlimler, Kur'ân ve Sünnet'te hakkında kesin ve açık bir nass bulunan hususlarda şûrâya, istişâreye ve ictihada yer olmadığı görüşündedirler.

Dînin itikad ve ibâdet alanlarıyla ilgili konularda da herhangi bir rey ve değiştirilme yönüne gidilemez. Ahkâma konu olan ve ahkâmı ilgilendiren istişâre ise, hakkında kesin bir nass olmayan ve ictihada konu olabilecek meselelerdir.²²⁶

Peki hakkında nass bulunmayan bütün meselelerde istişâre yapılabilir mi? Ya da ilgili âyetin nüzûl sebebi olan savaş konusunda mı yalnızca istişâre edilebilir? Bu konularda farklı görüşler ortaya atılmış ve âlimler ihtilâfa düşmüştür. Bu ihtilâf, istişâre emrinin umumî olarak bütün meseleleri mi kapsadığı yoksa yalnızca savaş durumlarıyla ilgili mi oldukları hususundadır.

2.2.1. İstişâre Emrinin Yalnızca Savaşla İlgili Olduğunu Savunanlar

Bu konuda görüş beyan edenlerin dayandıkları temel nokta, Âl-i İmrân Sûresi'nin 159. âyetinde geçen “الامر” kelimesinin başındaki “ال” takısıdır. Buradaki “ال” takısının istiğrak için olmadığını ve ahd için olduğunu iddia etmektedirler ve şöyle söylemektedirler: “Bu âyette geçen olay malumdur, savaşa ve düşmanla karşılaşmaya aittir. Dolayısıyla istişâre emrinin, diğer konuları içine almayıp yalnızca savaşa mahsus olması gerekir.”²²⁷

Hz. Peygamber (S.a.s) için icthadı caiz görmeyenler yine aynı şekilde istişârenin savaş emri gibi sırf dünyevî olan konulara ait olduğu düşüncesindedirler. Zikredilen âyette²²⁸ geçen emir gereğince savaş ve savaşı ilgilendiren konularda sahâbîleri ile istişâre etmesi söz konusu olabilir. Fakat emrin kapsamı dışında kalan konularda onun için ictihadda bulunması ve sahâbîlerinin görüşüne başvurması câiz değildir derler. Bu hususta başlıca delilleri ise Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine (S.a.s) beyan etmiş olduğu “*O hevâdan (kendi nefsinden)*

²²⁵ Saffet Köse, **İslâm Hukûkuna Giriş**, s. 24.

²²⁶ Suyûtî, Celâlü'd-Dîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr, **ed-Dürrü'l Mensûr fi Tefsîru'l-Me'sûr**, Mısır 1314, c. 6, s. 10.

²²⁷ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 102.

²²⁸ **Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

konusmaz.”²²⁹ Âyeti Kerîmesidir. Şu halde onun bütün konuşmalarının vahye dayandığını ve ancak hakkında kesin emir bulunan savaş ile ilgili konularda sahâbîlerinin fikirlerine başvurarak istişârede bulunabileceği gibi bir görüşe sahiptirler. Ancak Hz. Peygamber’in (S.a.s) ictihâdda bulunamayacağı görüşüne sahip olanların hataya düştüklerini beyan etmekte fayda vardır, delil olarak ileri sürdükleri âyeti, Hz. Peygamber’in (S.a.s) ictihâdını ortadan kaldıran bir hüküm şeklinde anlamak ve yorumlamak, bizi doğruya ulaştırmaktan alıkoyacaktır.²³⁰

Bu konudaki hüküm sahih esaslara göre şu şekildedir: Hz. Peygamber (S.a.s) vahyin gelmesini bekler, vahiy gelmeyen konularda da rey ve ictihâd ile amel ederdi. Bu ictihâdlarda hata olursa vahiy ile düzeltilirdi. Böylece hata devam etmezdi.²³¹

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de ilim ve fazilet erbabı olan müctehid âlimleri övmüştür. Bir âyet-i Kerîme de:

*“O, sana Kitâb’ı indirendir. Onun (Kur’ân-ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar Kitâbın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır." Derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.”*²³²

Başka bir Âyette:

*“Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Halbu ki onu Peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız.”*²³³

Âyetlerden de anlaşıldığı üzere, Allah Teâlâ ilim erbâbı kişilere gerektiği zaman şer’î delillerden biri olan ictihâd ve kıyâsı emretmişken insanların en üstünü olan Peygamber’ini (S.a.s) ictihad ve kıyastan hariç tutması mümkün değildir. Bundan dolayı, vahiy olmadığı

²²⁹ **Kur’ân-ı Kerîm**, Necm Sûresi, 53/3.

²³⁰ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi**, s. 102.

²³¹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, c. 2, s. 583.

²³² **Kur’ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/7.

²³³ **Kur’ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/83.

durumlarda Hz. Peygamber (S.a.s) ictihad ile sorumlu idi. İctihâd ise, karşılıklı tartışma ve münâzara ile güçleneceği için hakkında vahiy bulunmayan hususlarda istişâre ile emredildiğinde şüphe yoktur.²³⁴

Allah'ın elçisinin istişâre ile emredilmesinin nedeni, bilgisinin noksanlığından değil, kıyamete kadar bâkî olan son yüce dînin bağlılarını istişâre mektebinde yetiştirmek ve geleceğe hazırlamak içindir.²³⁵ Nitekim: “Biliniz ki, Allah ve Rasûlü istişâreden elbette müstağnidirler fakat Allah Teâlâ bunu benim ümmetime bir rahmet kıldı. Onlardan her kim istişâre ederse doğrudan mahrum olmaz, her kim de terk ederse hatadan kurtulmaz”²³⁶ buyrulması konunun anlaşılması bakımından önemli bir delildir.

2.2.2. İstişâre Emrinin Genel Olduğunu Savunanlar

İstişâre emrinin genel olduğunu belirtenler kıyâs yolu ile nassı husûsîleştirilenin câiz olmadığı görüşündedirler.²³⁷ Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin Hz. Âdem'e (A.s) secde etmesiyle ilgili: “*Hani meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblîs hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblîs (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.*”²³⁸

Âyette de belirtildiği üzere İblîs, kıyâsa başvurmuş ve kendisini meleklerden üstün görerek emrin dışına çıkmıştı. Olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır:

“*Allah, "Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?" dedi. (O da) "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın."* Dedi.”²³⁹

İşte âyetlerden de anlaşıldığı üzere İblîs kıyasa başvurarak kendisini insanlardan üstün gördüğü için lanetlendi. Eğer nassı kıyas yolu ile tahsis etmek caiz olsaydı, İblîsin lanete müstehak olmaması gerekirdi.²⁴⁰

İstişâre emrinin yalnızca savaşa ait olduğu görüşünü benimseyenlerin delillerini sunarken âyetteki “الامر” kelimesinin başındaki “ال” takısını delil olarak sunduklarından

²³⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 2, s. 583.

²³⁵ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 104.

²³⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 2, s. 583.

²³⁷ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 104.

²³⁸ **Kur'ân-ı Kerîm**, Bakara Sûresi, 2/34.

²³⁹ **Kur'ân-ı Kerîm**, A'râf Sûresi, 7/12.

²⁴⁰ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 105.

bahsetmiştik. “الامر” kelimesinin başında bulunan lââm-ı tarif, her ne kadar Uhud savaşına mahsûs gibi görünüyorsa da buradaki şûrâ prensibi umûmî olup o da bu umûmî prensip içinde bulunan bir hükümdür.²⁴¹ Yani nass bulunan meselede emir husûsîleştirilmiş ancak diğer meselelerde umûm üzere hüccet olarak kalmıştır. Bu konuda başka bir vahiy de inmediğine için onun hücceti, bulunduğu hâl üzere kalmıştır.²⁴²

Burada âyetin nüzûl sebebini de dikkatle düşünmemiz gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (S.a.s) zaten gereken istişâreyi yapmıştı. Fakat hüküm sonradan bildirilerek en zor şartlarda bile hatta netice arzu edilmeyen şekilde olsa bile istişârenin terk edilmemesi gerektiği hatırlatıldı. Bu aynı zamanda bizlere şunu da göstermektedir ki “yapılmaya devam edilen bir şey hakkında vahyin nüzulu ancak o esasın önemini ve terk edilmemesi gerektiğini hatırlatma mahiyetindedir. Bunun için emir sadece savaşa mahsus olmayıp hakkında vahiy nazil olmayan diğer dünyevî maslahata da şâmilidir.”²⁴³

Bir başka görüşe göre mü'minlerin sıfatlarından biri olan istişârenin konu edildiği Şûrâ Sûresinin 38. âyeti Mekke'dir. Halbu ki Müslüman cemaat Mekke devrinde henüz bir devlet olarak teşkilatlanmamışlardı. Ta ki hicretin 1.yılında Hz. Peygamber (S.a.s) ve İslâm cemaati, devlet olma yolunda teşkilatlanmalarını tamamlayabilmişlerdi. Hz. Peygamber'in (S.a.s) müşrikler ve diğer İslâm dışı güçlere karşı kendi varlığını kabul ettirerek saldırılara karşı koyması için Medine devrinde savaş ile emredildiğini göz önüne alırsak istişârenin, yalnızca savaş ve barışa ait olmadığını anlamakta güçlük çekmeyiz.²⁴⁴ Hz. Peygamber (S.a.s) birçok meselede sahâbîleriyle istişâre etmiştir. Eğer emir yalnızca savaşı ilgilendirmiş olsaydı, Hz. Peygamber (S.a.s) diğer meselelerde sahâbîleriyle istişârede bulunmazdı.²⁴⁵

İslâm Devleti bir hukûk devletidir. Hukûkun oluşturulması da ictihada ve bu kapsamda istişâre ve şûrâya dayanır. Mesela, Mısır kadısı bulunan Abdurrahman b. Huceyra'ya bir kadın gelip bir sebepten dolayı köle azad etmek istediğini ve yeni doğmuş bir köle çocuğunu azad ettiği takdirde bunun yeterli olup olmayacağını sormuş; kadı da,

²⁴¹ Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, s. 105.

²⁴² Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, Mısır, 1278/1862, c. 2, s. 295; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. 2, s. 582.

²⁴³ Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, s. 105.

²⁴⁴ Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, s. 106.

²⁴⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, c. 2, s. 295.

Kur'an'da geçen "köle azadı" deyiminin köle çocuğunu da içine aldığını ictihad ile yorumlayarak "-Evet, caizdir." Diye cevap vermiştir.²⁴⁶

Bir başka örnekte; Ebû Hanîfe'ye göre düşman ülkesine (dar-ul harbe) müsaade ile giren bir Müslüman'ın, parayı bir misli fazlasına (bir dirhemi iki dirheme) vermesi caizdir, çünkü orada İslâmî hükümler câri değildir; o halde bir Müslüman, rızalarını temin etmek şartıyla, düşmanların mallarını her yolla alabilir. Evzaî bu görüşe karşı çıkar ve İslam'ın her yerde faizi yasakladığını kâfirlerin de mal ve canlarının Müslümanlar için haram olduğunu söyler. Ebû Yusuf ve Şafii, bu hususta Evzaî'yi desteklerler.²⁴⁷

Burada Ebû Hanîfe, bir bakıma, modern devletler husûsi hukûkuna uygun bir görüş ileri sürmekte, faizi yasaklamayan ecnebi bir memlekette bir Müslüman için oranın mevzuatına göre faizle iş yapmanın caiz olduğunu kabul eder görünmektedir.²⁴⁸

Örneklerde de görüldüğü gibi hukûkun ve hükümlerin oluşturulmasında istişâre ve ictihad önem arz etmektedir. İstişârenin savaşa ilgili olup-olmadığı husûsunda da ictihad ve istişâreler ön plana çıkmıştır. Her iki görüşü savunanlar da farklı deliller ortaya koyarak görüşlerinin doğruluğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Şûrâ ve istişâre gibi mü'minlerin vasıflarından sayılan bir prensip yalnızca savaş vb. gibi belli başlı konularla sınırlandırılmamalıdır. İnsanlığa rehber olarak gönderilmiş Hz. Peygamber'in (S.a.s) sahâbîleriyle birçok istişâresini, kaynaklarda müşâhede edebiliyorken istişâreyi belirli konularla sınırlandırmaya çalışmak nebevî bir öğretiyi yok saymak olacaktır. Bundan dolayı şunu söyleyebiliriz ki hakkında açıkça nass bulunmayan her konu, istişâreye açıktır ve istişâre edilmelidir.

2.3. İSLÂM HUKÛKUNDA ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN KAYNAKLARI

2.3.1. Aslî Delillerde Şûrâ ve İstişâre

Delil, şer'î hükme götüren şeydir. Çoğu zaman delil yerine kaynak kelimesi de kullanılmıştır. Aslî delil, birinci derecede kaynak olarak kabul edilen delillerdir. Bunlar; Kitap/Kur'ân, Sünnet, İcmâ ve Kıyas'tır. İlk iki kaynak olan, Kur'ân ve Sünnet, değişmedikleri ve değişmelerine de imkân olmadığı için "sabit kaynaklar" olarak

²⁴⁶ Abdülkadir Şener, "İslam Hukukunda Rey ve İctihad", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, no: 117, Ankara, 1973, s. 129.

²⁴⁷ Abdülkadir Şener, "İslam Hukukunda Rey ve İctihad", s. 129.

²⁴⁸ Abdülkadir Şener, "İslam Hukukunda Rey ve İctihad", s. 130.

isimlendirilirken, diğere deliller ise bu iki ana kaynağıa dayanarak ortaya çıkarıldıkları için “ictihad kaynakları” adını almıştır. Yani diğere delillerin oluşmasında fakihlerin ictihadları ve hukûkçuların fikrî faaliyetleri belirleyici olmuştur.²⁴⁹ Şimdi bu kaynakları ayrı ayrı ele alarak, şûra ve istişârenin bu kaynaklardaki konumlarını açıklamaya çalışacağız.

2.3.1.1. Kur’ân’da Şûrâ ve İstişâre

Allah Teâlâ’nın insanlığı göndermiş olduğu son ilahî kitap Kur’ân-ı Kerîm’dir. Bundan dolayı da şer’î kaynakların ilki Kur’ân’dır. Âlimler Kur’ân-ın tanımı konusunda birçok görüşlerde bulunmuşlardır. Bu tanımlamaların hepsini kapsayan bir tanım yapacak olursak Kur’ân, Allah Teâlâ tarafından, Cebrail adlı bir melek vasıtasıyla Arapça olarak son Peygamber Hz. Muhammed’e (S.a.s) indirilen, mushaflara yazılmış, tevâtür yoluyla nakledilmiş, okunmasıyla ibâdet edilen, Fatiha Sûresiyle başlayıp Nas Sûresiyle sona eren beşerin benzerini getirmekten âciz kaldığı ilahî bir Allah kelimidir.

Şûrâ ve istişâre prensibi bizzat Kur’ân-ı Kerîm’e ve Sünnet’e dayanan önemli bir prensiptir. Bu prensip İslâmî yönetimin ve iletişimin esasları arasındadır. Yani sonradan ortaya çıkan bir esas değildir. Bu prensip insanları, idare aşamasında dikta tehlikesinden korur. Hoşgörü ve fikir özgürlüğünü ön plana çıkarır. Sorunların çözümünde insanlara ilahî bir metot sunar. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şûrâ ve istişâreyi açık olarak emretmiştir. Bununla ilgili âyetlerden birinde şöyle buyrulur:

*“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşâvere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”*²⁵⁰

Âyet-i Kerîmesiyle şûrânın zorunlu bir vacip şer’î hüküm olduğu anlaşılmaktadır.²⁵¹ Ayet bizzat Hz. Peygamber’e (S.a.s) hitaben indirilmiştir ve onun beşer, Peygamber, ordu komutanı, ya da devlet başkanı yani hangi sıfatla olursa olsun çevresindeki insanlara karşı şefkatli, merhametli ve yumuşak davranmasını, hata etmiş olanlara ise müsamahalı affedici

²⁴⁹ Nebhân, Muhammed Faruk, **Nizâmü’l-Hukm fi’l-İslâm**, Kuveyt 1974, s. 312; Mahmud Şeltut, **el-İslâm Akîdetün ve Şerîa**, Dâru’l-Kalem, Kahire 1964, s. 489, 490.

²⁵⁰ **Kur’ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

²⁵¹ Şâvî, **Fıkhu’s-Şûrâ ve’l-İstişâre**, s. 52.

ve bağışlayıcı olmasını, Allah'tan da bağışlanmaları konusunda dileyici olmasını emrediyor. Ayrıca onlarla idarî ve diğer işlerde istişâre etmesini, onlarında görüşlerini dikkate alması buyuruluyor.²⁵² “Âyette “الامر” kelimesi karar alınacak her türlü eylemi ihtiva ediyor gibi görünmekle beraber burada daha çok "idarecilik" kastedilmektedir. "Onlar" kelimesi, "yönetilenler" anlamını ihtiva ettiği kadar “kendilerine danışılan kişiler” anlamını da kapsamaktadır. Âyetteki "Danış" emrinin muhatabı Hz. Peygamber (S.a.s) ise de bu emir Hz. Peygamber'in (S.a.s) buna muhtaç olmamasından dolayı, ümmetini buna alıştırmayı hikmetine bağlanmıştır. Danışma sonucunda alınan kararın uygulanmasının gerekliliği bu âyetten anlaşılmalıdır.”²⁵³

Esed'e göre; âyette ifade edilen “onlar” zamiri, mü'minlerin tamamına işâret ederken, “الامر” kelimesi ise devlet idâresi başta olmak üzere toplumsal hayat ile ilgili bütün işleri ifade eder.²⁵⁴ Buna göre Müslümanların en önemli vasıflarından biri olarak işlerini şûrâ ile halletmeleri gelmektedir.²⁵⁵ Bütün otoriteler âyetteki emrin Hz. Peygambere hitap gibi görünmesine rağmen aslında tüm Müslümanlara yönelik bir emir olduğu husûsunda birleşmişlerdir.²⁵⁶

“İş konusunda onlarla müşâvere et”²⁵⁷ âyetiyle, Hz. Peygamber'in (S.a.s) sahâbileriyle müşâvere etmesinin, onlara değer verme anlamına geldiği, bu sayede de Müslümanların Hz. Peygamber'i (S.a.s) severek samîmî bir şekilde itaat etmelerine neden olduğunu, şâyet Hz. Peygamber'in (S.a.s) sahâbileriyle istişâreye tenezzül etmemesinin onları küçümseme ve hakaret anlamına geleceği şeklinde yorumlarda bulunulmuştur.²⁵⁸ Ayrıca o dönemde "Ashab, danışılacak konularda Hz. Peygamber (S.a.s) kendiliğinden bir düşünce belirtmiş ise önce o düşüncenin, kendi fikri mi, yoksa Allah'ın emri mi? olduğunu sorarlar; Peygamber (S.a.s), onun, kendi düşüncesi olduğunu söyleyince doğru ise ona uyarlar, doğru bulmadıkları takdirde kendilerince uygun olanı söylerlerdi ve Hz. Peygamber de (S.a.s) onların düşüncesini uygulardı. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında

²⁵² Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 31.

²⁵³ Ali Galip Gezgin, “**Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ**”, s. 190.

²⁵⁴ Esed, Muhammed, **Kur'ân Mesajı**, (Çev.) Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşâret Yayınları, İstanbul, 1999, c. 1, s. 122.

²⁵⁵ Bedevî, İsmâîl, **Meâlimü's-Şûrâ fi'l-İslâmî**, Kâhire, 1994, s. 6.

²⁵⁶ Esed, Muhammed, **Kur'ân Mesajı**, c. 1 s. 122.

²⁵⁷ **Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

²⁵⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 2, s. 579.

yaptığı İstişarelerde Peygamber, sahâbîlerin oylarını benimsemiş ve uygulamıştır.”²⁵⁹ Mesela Uhud Savaşı’nı ele alırsak Hz. Peygamber (S.a.s) Uhud Savaşı öncesinde sahâbîleriyle istişâre ederken kendisi Medine'den çıkmama görüşünde olmasına rağmen sahâbîleri Medine dışında savaşıma yönünde görüş bildirmişlerdi.²⁶⁰ Hz. Peygamber de (S.a.s) sahâbîlerinin görüşüne uymuş ancak Medine dışında yapılan bu savaş sonucunda İslâm ordusu mağlup olmuştur. Netice olumsuz olmuş olsa da istişâreden çıkan kararın uygulanmış olması önemlidir. Çünkü çoğunluğun görüşüne uyularak yapılan yanlışlardan ortaya çıkan zarar, istişâreyi terk ederek istibdat yapmaktan ve milletin/çoğunluğun görüşüne uymayarak ortaya çıkan zarardan daha hafif durumdadır.²⁶¹

Bu âyeti biraz daha geniş anlamalı düşünmek gerekirse, bu emir ve öğütler; Hz. Peygamber (S.a.s) nezdinde, devleti yöneten tüm idarecilere bir emir ve hitaptır. Bunun için bu âyet-i kerîmedeki emirler, devlet yönetiminde devlet ile millet arasında devlet başkanlığına uyulması gereken esaslar arasına girmiştir

Şûrâ emri ile ilgili bir diğer âyette ise Allah Teâlâ:

“Onların işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile dir.”²⁶² Buyurmuştur. Bu âyeti önceki âyetlerle ele almak daha isabetli olacaktır.

“(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir.”²⁶³

İslâm'da şûrânın değerine farklı şekillerde işaret edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki Sûrelerden birinin isminin bizzat “Şûrâ” olması, şûrâyı emreden âyetlerden birinin bu sûrede geçmesi, İslâm dîninin şûrâya yüklemiş olduğu önem ve değeri göstermektedir.²⁶⁴ Bu âyetteki “الامر” ifadesi anlam itibariyle, bir önceki âyete göre daha geniş anlamda bir

²⁵⁹ Ali Galip Gezgin, “Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ”, s. 191.

²⁶⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 2, s. 580.

²⁶¹ Şâvî, **Fıkhu's-Şûrâ ve'l-İstişâre**, s. 52.

²⁶² **Kur'ân-ı Kerîm**, Şûrâ Sûresi, 42/38.

²⁶³ **Kur'ân-ı Kerîm**, Şûrâ Sûresi, 42/36-39.

²⁶⁴ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 30.

istişâreyi içine alarak hakkında nass olmayan ve toplumu ilgilendiren her işte istişâre ve şûrâ'nın lüzum ve önemini gösterirken²⁶⁵, Allah, Müslümanların hayatında, şûrâ ve istişârenin, devletin siyâsî ve idarî bir düzeni olmaktan öte ailede, toplumda ve sosyal hayatın bütün alanlarında uygulanması gereken ana vasfı olduğunu beyan etmektedir.²⁶⁶ Yani âyet, genel anlamda danışmanın (şûrânın), mü'minlerin vasıflarından olduğunu belirtmekte, "işlerini istişâre ile yapan mü'minleri övmektedir."²⁶⁷

Ayrıca bu âyet, genel olarak bu istişâre vasfının, îmân, tevekkül, namaz kılmak, büyük günahlardan kaçınmak, Allah'ın emrine itaat etme gibi vasıflar içinde zikredilmesi şûrânın değerinin ve İslâm'ın esaslarından biri olmasının açık bir delilidir.²⁶⁸ Yine bu âyet (Şûrâ 38), Mekke'de nazil olmuş bir âyettir. Bu durum açıkça göstermektedir ki şûrâ sadece devlet işlerinde değil, İslâm'ın her alanında kullanılması gereken bir esastır. Çünkü eğer sadece devlet işleriyle ilgili olmuş olsaydı, İslâm Devleti Medine'de kurulduğu için bu âyetin daha sonraları Medine'de indirilmesi gerekirdi. Demek ki şûrâ, her zaman ve her yerde Müslümanların en temel vasıflarından biridir.²⁶⁹

Bahsetmiş olduğumuz bu iki âyet doğrudan şûrâ ve istişâre ile ilgilidir. Bu âyetlerde şûrâ ile ilgili dört önemli hususa temas edilmektedir. Bunlardan birincisi şûrâda alınan karara uyulmaması durumunda bile insanlara sert değil yumuşak davranmak, ikincisi istişâre sonucunda alınan kararlardan olumsuz bir sonuç çıksa bile yine de istişâreden vazgeçmemek, üçüncüsü şûrânın sonucunda alınan karara uyma noktasında Allah'a tevekkül etmek, dördüncüsü de hangi meselede olursa olsun iş hususunda onlarla istişâre etmektir.²⁷⁰ Bu yüzden Müslümanlar, doğru kararlar almak ve hataya düşmekten kurtulmak için, işlerinde daima şûrâ ve istişâre ile hareket etmelidirler. Bu sayede, doğru ve kesin kararlar alınır ve Allah'a tevekkül ederek uygulamaya başlanır. Sonuç olarak da vicdanî açıdan ilahî mesaja uygun hareket etmiş olmanın huzuru gönüllerde hissedilir.

Müslümanların istişâre sürecinde yöntemi, âyetin bildirdiğine göre şu sıra ile olmalıdır:

²⁶⁵ Esed, Muhammed, **Kur'ân Mesajı**, c. 3, s. 992.

²⁶⁶ Ali Arslan Aydın, "**İslâm'da Şûrâ'nın Manası Yeri ve Önemi**", İslâmî Yönetimin Temeli: Şûrâ, s. 18.

²⁶⁷ Ali Galip Gezgin, "**Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ**", s. 191.

²⁶⁸ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 30.

²⁶⁹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 30.

²⁷⁰ Atilla Yargıcı, "**Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi**", Dîni Araştırmalar, c. 9, Sayı: 27, s. 175.

Öncelikle zihinde şekillendirme (tasavvur etme) aşaması, sonrasında düşünce bildirme ve müşâvere etme aşaması, daha sonra kesin karar verme aşaması, sonrasında icraata geçirme ve uygulamaya koyma aşaması en son olarak da Allah Teâlâ'ya tevekkül etme aşaması.²⁷¹

Kur'ân-ı Kerîm, eşler arasındaki istişâreyi bize şu şekilde bildirmektedir: *“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dînin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe îmân edenlere öğüt verilmektedir. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz. -Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir süt anneye) emzirtmek isterseniz örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.”*²⁷²

Aile içerisinde eşler arasında istişâre çok önemlidir. Hatta kimi zaman çocuklarla da istişâre etmek gerekir. İlgili âyetlerde özellikle bu konulara dikkat çekilmiştir. Eğer eşler boşanmışsa ve kadın iddet süresini tamamlamışsa, kocalarına kendi rızası olmadan dönmeleri konusunda aileleri tarafından baskı yapılmaması âyette vurgulanmıştır. Ayrıca âyette çocuğun iki sene süt emzirilmesinde bahsedilmiştir. Bu iki sene eşler (karı-koca) arasında konuşarak uzayabilir ya da iki sene de durdurulabilir. Burada eşlerin karşılıklı aynı fikirde olmaları ve görüş birliğine varmaları esastır. Eşlerden biri dahi farklı görüşte olursa bu karar geçerli olamaz. Dolayısıyla karşılıklı rıza ve istişâre önemlidir. Çocuk için de faydalı olan karar alınmalıdır.

²⁷¹ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 26, 27.

²⁷² **Kur'ân-ı Kerîm**, Bakara Sûresi, 2/232, 233.

Müfessir el-Hâzin (ö. 741/1340) âyetteki teşâvür/تشاور kelimesini yorumlarken; Ebeveynin, iki yıldan önce çocuğu sütten kesmek istedikleri takdirde, bu konuda, ayrıca sahasında uzman kişilere de danışarak bir karara varmalarının uygun olacağını belirtir.²⁷³

“Söz konusu âyetten; aile içi işlerde danışmanın lüzumu, aileye özel bir iş de olsa, konuyla ilgili ilim ve ihtisâs sahibi uzmanlara danışmak gerektiği, ailede kararlar alınırken kadın ve erkeğin anlaşarak birlikte hareket etmeleri, dolayısıyla erkeğin ya da kadının tek başlarına karar vermemeleri gibi üç temel prensibi çıkarmak mümkündür.”²⁷⁴

Tüm bunlar dışında, çocuklarla istişâre etmek de önemli bir husustur. Eğer çocuk yanlış-doğruyu bilip ayırt edebilme çağına gelmişse bu çocuklarla da istişâre edilmesi yararlıdır ve çocuğun gelişimine katkı sağlamaktadır. Kendisiyle istişâre edilen ve fikri sorulan çocuk, kendisini aile içinde önemli hisseder, çocuğa özgüven sağlar ve en önemlisi de İslâmî bir prensip olan şûrâ bilinci çocuğun hayatına yerleşmiş olur.

Bu çocuklar gençlik çağlarına geldiklerinde, gitmek istedikleri kurslar ve okullar konusunda da istişâre edilmelidir. Artık genç olmuş bir çocuğun, düşüncesi alınmadan aile baskısıyla dayatma yapılmamalıdır. Daha da ilerleyen dönemlerde, meslek seçiminde ya da evlilik hususlarında da anne babalar evlatlarıyla istişâre halinde olmalı, evlatlarının fikirlerini de alarak en doğru kararı almalı sağlanmalıdır. Bu tam tersi şeklinde de düşünülebilir. Evlatlar bu kararları almadan önce anne-babalarının görüşlerini öğrenmeli, onlarla istişâre etmeli ve en doğru karar ne ise onu almalıdırlar.

2.3.1.2. Sünnet’te Şûrâ ve İstişâre

Sünnet, sözlükte alışılmış yol ve adet gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise farklı anlamlarda kullanılmıştır. Farz ve vacibin dışında Hz. Peygamber’in (S.a.s) nafile olarak yaptığı ibâdetlere Sünnet denildiği gibi ibâdetler dışındaki Hz. Peygamber’den (S.a.s) mendub olarak nakledilen bütün davranışlar için de Sünnet kelimesi kullanılmış, bazı

²⁷³ Ali Galip Gezgin, “Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ”, s. 192; Aynı bilgi için bkz., Ali Sayı, “Kur’ân’da Müşâvere Kavramı Üzerine”, s. 264, 265 ve 270, 271.

²⁷⁴ Ali Galip Gezgin, “Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ”, s. 192.

Fâkihler de bid'atın zıddı olarak Sünnet kelimesini kullanmışlardır.²⁷⁵ Fıkıh Literatüründe ise Sünnet, Hz. Peygamber'den (S.a.s) Kur'ân dışında nakledilen söz, fiil ve takrîrlerdir.²⁷⁶

Hz. Peygamber'in (S.a.s) hayatında istişârenin önemli bir yeri vardır. Dünya hayatında bulunduğu süre içerisinde devamlı olarak istişâreye başvurmuş ve sahâbîlerine de bunu tavsiye etmiştir. Ferdî, ailevî, siyâsî, ticarî, cezâî v.b birçok meselede sahâbîleriyle istişâre etmiş, gerek tavsiyeleriyle, gerekse amelî boyutlarıyla hiç bir konuda istişâreyi ihmal etmemiştir. Bu istişâre devlet işlerinde olduğu gibi sosyal hayattaki meselelerde de hatta şahsî meselelerde de gerçekleşmiştir. Örneğin; -ileride de ayrıntısıyla zikredeceğimiz- İfk olayının çözüme kavuşması için önce özel olarak Hz. Ali (r.a) ve Üsâme (r.a) ile istişâre yapmıştır. Sonra da umûmî olarak bütün sahâbîleriyle istişâre etmiştir.²⁷⁷ Ebû Hureyre (r.a): "Ben hiç kimsenin Rasûlullahın sahâbîleriyle yaptığı meşveret kadar meşveret yaptığını görmedim."²⁷⁸ Diyerek bu gerçeği ifade etmiştir.

Hz. Peygamber'in (S.a.s) istişâreye bu kadar önem vermesinin nedeni istişârenin etkisi hakkında taşıdığı inanç idi. Aynı zamanda da Rabbi, meseleler husûsunda istişâre etmesini kendisine emretmişti.²⁷⁹ Kendisi istişâre konusunda şöyle diyordu: "İstişâre edilen kişi, kendisine güvenilen kişidir."²⁸⁰ Dolayısıyla da bu güveni boşa çıkarmaz ve görüşlerini tüm samîmîyetiyle en doğru şekilde açıklayarak fayda sağlamaya çalışır.

Tabiki Hz. Peygamber'in (S.a.s) hayatı boyunca çeşitli konularla ilgili pek çok istişâresi olmuştur. İşte biz burada konu bağlamı gereği Hz. Peygamber'in (S.a.s) devlet başkanlığı dışındaki istişârelerinden bahsedeceğiz. Devlet başkanı olarak yapmış olduğu istişâreleri ise üçüncü bölümde zikredeceğiz.

Ezânın Belirlenmesi Sürecinde İstişâre: Allah Teâlâ'nın vahiy indirdiği meselelerde istişâreye ve şahsî görüşlere yer vermeden önce bizzat îmân etmek ve bu ilahi emre boyun eğmek gerekir. Fakat bu ilâhî emrin nasıl uygulanacağı konusunda istişâre edilmesinde bir sakınca yoktur. Örneğin Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok kez namazın

²⁷⁵ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitâbı**, s. 157; Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, **Fıkıh Usûlü**, s. 49.

²⁷⁶ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitâbı**, s. 157.

²⁷⁷ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 31, 32.

²⁷⁸ Tirmizî, **es-Sünen**, "Cihâd", 35; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 4, s. 329.

²⁷⁹ Nebhân, Muhammed Faruk, **İslâm Anayasa ve İdâre Hukûkunun Genel Esasları**, (Terc.) Servet Armağan, İstanbul 1980, s. 127.

²⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 5, s. 274.

kılınması emrini vermiştir. Dolayısıyla bu mesele istişâreye kapalıdır. Ancak namazın kılınabilmesi için namaz vakitlerinin duyurulması gerekmektedir. Bununla ilgili de indirilmiş bir vahiy olmadığı için Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîleriyle istişârede bulunmuştur.

Günümüzdeki ezân belirlenmeden önce, insanlar namaz vakitlerinde sokaklarda “es-salât, es-salât” diye çağırıldı. Tabi ki bu davet şekli oldukça zordu ve herkese ulaşamıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.a.s), sahâbîleriyle toplanarak istişârede bulundu ve insanları namaza davet etmenin daha uygun olabilecek yönlerini bulmaya çalıştı. Bu istişâreler öylesine uzun sürüyordu ki kesin bir karara varılmadan dağılmak zorunda kalınıyordu. Bu şekilde birkaç defa toplanılmıştı. Bu toplantılar ve istişâreler sırasında değişik fikirler ortaya atılmaktaydı. Bu fikirlerden biri namaz vakti geldiğinde bayrak dikilmesi ve insanların bayrağı görünce namaza gelmesi yönündeydi. Fakat bu fikir beğenilmemişti. Bir diğer fikir namaz vakti geldiğinde boru çalınması şeklindeydi. Fakat Hz. Peygamber (S.a.s) bu yöntemi Yahûdîler kullanıyor diyerek uygun bulmadı. Çan çalınması yönünde farklı bir fikir ortaya atıldı. Fakat bunu da Hıristiyânlar kullanır denilerek bu teklif de kabul görmedi. Sonuç olarak Şûrâ Ehli bir karara varamadan ayrıldı.²⁸¹ Şûrâ Ehli farklı bir zamanda yeniden toplanmış bu fikirler yeniden gündeme gelmiş ve yine kabul görmemiştir. Bu fikirlere ilave olarak namaz vakitlerinde yüksekçe bir yerde ateş yakılması fikri ortaya atılmış ancak Hz. Peygamber (S.a.s), bu hareketin Mecûsîlere ait olduğunu söylemiştir.²⁸²

Sahâbîlerden olan Abdullah bin Zeyd el-Ensârî (r.a), bir gece rüyasında ezânı görmüş ve ertesi gün Hz. Peygamber’e (S.a.s) gelerek: “Ey Allah’ın Rasûlü! Ben bir rüya gördüm. Rüyamda bir adam geldi. Üzerinde yeşil bir elbise vardı. Elinde de bir çan bulunuyordu. Ben kendisine: “Çana mı uyalım?” Dedim. O da: “Onunla neyi murad ediyorsun?” Dedi. Ben de: “Namaz vakti gelince cemaatin toplanması için onun çalınmasını kastediyorum” diye cevap verdiğimde o zat: “Ben sana bundan daha hayırlısını haber vereceğim. Namaz vakitlerinde;

²⁸¹ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Mısır 1336/1936, c. 2, s. 155; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, Beyrut, t.y., c. 1, s. 246.

²⁸² Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, “Ezân”, 1.

Allahu Ekber, Allahu Ekber (2), Eşhedu en Lâ İlahe illallah (2), Eşhedu enne Muhammeden Rasûlullah (2) Hayye ale's-salâh (2) Hayye ale'l-felâh (2) Allahu Ekber, Allahu Ekber, Lâ İlâhe illallah! Diyeceksin” dedi.²⁸³

Aynı rüyayı 20 gün kadar önce Hz. Ömer de (r.a) görmüş ama kimseyle paylaşmamıştı. Hz. Peygamber (S.a.s), Abdullah bin Zeyd'in bu rüyası üzerine Hz. Bilâl'e (r.a), “Kalk ve Zeyd'in söylediğini yap!” Buyurmuştur.²⁸⁴

Görüldüğü gibi Şûrâ Ehli bir karar alınacağı zaman, en doğru kararı alabilmek için gerekirse defalarca bir araya gelip, istişârede bulunmuşlar ve sonucunda Allah Teâlâ'nın yardımıyla en doğru kararı almışlardır. Allah Teâlâ istişâre emrini yerine getiren Müslüman topluluğa sâdık bir rüya ile destek vermiştir.

Hız. Peygamber'in (S.a.s) Hanımlarını İstişâreye Teşviki: Hz. Peygamber'in (S.a.s) eşleri diğer kadınlar gibi süslenerek gösterişli elbiselerle dünyaya meyletmişlerdi. Sonrasında Allah Teâlâ şu âyetleri indirerek Hz. Peygamber'i (S.a.s) teskin etmiş ve yapılacak uygulama konusunda yol göstermiştir.²⁸⁵

*“Ey Peygamber! Hanımlarına de ki, “Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a vereyim ve sizi güzelce bırakayım. Eğer Allah'ı, Rasûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”*²⁸⁶

Bu âyeti kerîmeler indirildikten sonra Hz. Peygamber (S.a.s) Hz. Âişe'ye gitti ve bu âyetleri okuyarak Hz. Âişe'nin bir karar vermesini isterse bu karar öncesinde ailesiyle de istişâre edebileceğini belirtti. Ancak Hz. Âişe: “Herhangi bir istişâreye gerek yok. Ben Allah'ı, Rasûlünü ve âhiret yurdunu murad ediyorum.” Dedi. Hz. Peygamber (S.a.s) bu cevap karşısında çok mutlu ve memnun oldu. Sonra diğer eşlerine gitti ve onlara da bu âyetleri okudu. Onlarda Hz. Âişe gibi aynı türde cevaplar verdiler.²⁸⁷ Ve onların bu kararları Kur'ân'da şu âyetlerle övülmüştür: *“Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini*

²⁸³ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 1, s. 246; Ayrıca ilgili hadis için bkz. Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, “Ezân”, 1; Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, “Salât”, 1, 3; Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, “Salât”, 28, 29, 30; İbn Mâce, **es-Sünen**, “Ezân”, 1; Tirmizî, **es-Sünen**, “Mevâkitü's-Salât”, 25; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 2, s. 148; c. 4, s. 42, 43.

²⁸⁴ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 2, s. 155; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 1, s. 246-248.

²⁸⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 6, s. 538.

²⁸⁶ **Kur'ân-ı Kerîm**, Ahzab Süresi, 33/28, 29.

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 6, s. 185.

geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur. Bu onların gözlerinin aydın olması, üzülmemeleri ve hepsinin de kendilerine verdiği razi olmaları için daha uygundur. Allah kalplerinizdekini bilir. Allah hakkıyla bilendir, Halîmdir. (Hemen cezâlandırmaz, mühlet verir.) Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helâl değildir. Ancak sahip olduğun câriyeler başka. Şüphesiz Allah, her şeyi gözetleyendir.”²⁸⁸

Görüldüğü gibi hangi meselede olursa olsun Hz. Peygamber (S.a.s) istişâreye önem vermiş, acele bir karar verilmemesini tavsiye etmiş, gerekirse aile efradıyla da istişâre edilmesini öğütlemiştir.

İfk Olayı ve İstişâre: Bu olay Hz. Peygamber’in (S.a.s) eşi, mü’minlerin annesi Hz. Âişe’ye atılan bir iftirayı içermektedir.

Hz. Peygamber (S.a.s) bir sefere çıkacağı zaman yanına eşlerinden birini de alırdı ve alacağı kişiyi kura ile belirlerdi. Müstalikoğulları Gazvesi’ne çıkılacağı zaman da yine kura çekmiş ve Hz. Âişe bu kurada çıkmıştır. Hz. Âişe sefere deve üstündeki mahmil ile götürüldü. Harp bitti ve Hz. Peygamber (S.a.s) geri dönüş yolunda Medine yakınlarında konaklamak üzere durdu ve gecenin bir kısmını burada geçirdi. Hz. Âişe’de mahmilinden inmişti. İleriki saatlerde hacet gidermek için biraz uzaklaştı. Dönüş yolunda gerdanlığını kaybettiğini fark etti ve aramak üzere tekrar geri döndü. Bu sırada Hz. Peygamber (S.a.s) tekrar hareket emri verdi. Hz. Âişe’ye hizmet edenler onu mahfesinin içinde sandılar ve hareket edildi. Hz. Âişe konaklama yerine döndüğünde herkesin gitmiş olduğunu gördü. Tekrar geri dönüp kendisini almaya geleceklerini düşünerek beklemeye başladı. Bir süre sonra da uyuyakaldı. Ordunun arkasından gelerek unutulmuş malları ve eşyaları toplamakla görevli olan Saffan b. Muattal oraya geldiğinde Hz. Âişe’yi görmüş ve durumu öğrenmişti. Sonrasında deveye binmesini işaret etti ve kendisi de yürüyerek yola çıktılar. Bir süre sonra da kabileye yetiştiler. İşte bu olaydan sonra İslâm’a zarar vermek, Hz. Peygamber’i (S.a.s) üzmek ve zor durumda bırakmak isteyenler harekete geçtiler. İlk olarak Abdullah bin Ubey bin Selûl, Hz. Âişe’ye çirkin bir iftirada bulunmuş ve onu iffetsizlikle itham etmişti. Medine sokaklarında bu iftira hızla yayılıyordu. Hz. Peygamber (S.a.s) bu durum karşısında çok üzülüyor fakat Hz. Âişe’ye herhangi bir şey söylemiyordu. Bu durum bir süre böyle devam etti. Hz. Âişe uzun bir zaman sonra böyle bir iftirayı duydu ve rahatsızlandı. Hz.

²⁸⁸ **Kur’ân-ı Kerîm**, Ahzab Sûresi, 33/51, 52.

Peygamber'in (S.a.s) sessiz kalmasına anlam verememişti. Sonra Hz. Peygamber'e (S.a.s) izni olursa anne ve babasının evine gitmek istediğini söyledi. Hz. Peygamber de (S.a.s) uygun buldu. Daha sonraki günlerde Hz. Peygamber (S.a.s), Ali b. Ebî Talib'i ve Üsâme b. Zeyd'i çağırdı. Hz. Âişe ile durumlarının ne olması gerektiği hususunda onlarla istişâre etti. Üsâme: "Ey Allah'ın Rasûlü! Zevcât-ı Tâhirâtınız size layıktır. Biz Hz. Âişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz." Dedi. Daha sonra Ali b. Ebî Talib söz aldı ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah sana bu dünyayı dar etmemiştir. Âişe'den başka kadın çoktur. Ancak siz bir de Âişe'nin câriyesi Berîre'ye sorun" dedi. Sonrasında Hz. Peygamber (S.a.s), Berîre'yi çağırdı ve ona sordu. Berîre: "Ya Rasûlallah! Ben hanımında herhangi bir şüpheli duruma rastlamadım. Allah'a yemin olsun ki ben Hz. Âişe'den ayıp olarak vukû bulacak bir durum görmedim." Demiştir. Daha sonra Hz. Peygamber (S.a.s), Zeyneb bt. Cahş'a: "Ey Zeyneb! Âişe hakkında ne bilirsin. Herhangi bir şey gördün mü?" diye sordu. Zeyneb ise: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben görmediğim ve duymadığım bir şey konusunda konuşamam fakat Allah'a yemin olsun ki Âişe hakkında hüsnü şehadetten başka bir şey bilmem." Diye cevap verdi. Sonra Hz. Ömer (r.a) söz aldı ve Hz. Peygamber'e (S.a.s): "Ey Allah'ın Rasûlü! Sana Âişe'yi tezvic eden kimdir?" Diye sordu. Hz. Peygamber (S.a.s): "Allah Teâlâ'dır." Deyince Hz. Ömer: "Onu sana eş olarak veren Allah Teâlâ seni aldatmış olabilir mi? Böyle bir şey olur mu hiç?" Dedi. Bu istişârelerden sonra Hz. Peygamber (S.a.s), Hz. Âişe'nin yanına gitti ve ona: "Ey Âişe! Senin hakkında bana bazı sözler söylendi. Eğer sen bu söylenenlerden uzak isen Allah seni beri kılar. Ama eğer böyle bir günaha yaklaştınsa Allah'tan af dile ve çokça tevbe et. Çünkü kul, günahını itiraf edip sonrasında tevbe ederse, Allah onu affeder." Buyurdu. Sonra Hz. Âişe: "-Vallahi siz insanların dedikodularına inandınız. Ben size bu dedikodulardan beriyim desem, benim bu sözümü tasdik etmezsiniz. Eğer bu işte itiraf etsem -ki Allah kat'i suretle beri olduğumu biliyor- siz muhakkak beni tasdik edersiniz. Ben bu durumumla ilgili bir örnek bulamıyorum. Fakat Hz. Yûsuf'un kardeşleri kanlı gömleği Hz. Yakub'a getirdiklerinde Hz. Yakub: "Hayır! Nefisleriniz size bu işi süslemiş, bir fitneye sevk etmiş. Şimdi işim sabr-ı cemildir. Söylediklerinize karşı da sığınağım Allah'tır." Demiştir. İşte ben de benim durumumla ilgili yalnızca Allah'a sığınıyorum." Dedi. Bu konuşmalar üzerine Hz. Peygamber (S.a.s) daha yerinden kalkmamıştı ki vahiy geldi. Hatta öyle ki vahyin ağırlık ve şiddetinden terlemek gibi vahiy belirtileri kapladı. Hz. Peygamber (S.a.s) vahiy geldikten sonra sevinç içinde Hz. Âişe'ye: "Ey Âişe Allah'a hamd et! Allah seni bu dedikodu ve iftiraldan kesin olarak beri kıldı." Dedi. Yani Hz. Âişe'nin edebi, ahlâkı ve

iffeti bizzat Allah Teâlâ tarafından açıklandı ve bu iftirayı atanlara da gerekli cezâlar verileceği zikredildi.²⁸⁹

Bu durumu Allah Teâlâ şu âyeti kerîmelerle açıklamıştır: “O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için işledikleri günahın cezâsı vardır. İçlerinden (elebaşılık ederek) o günahın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır. Bu iftirayı işittiğiniz zaman, îmân eden erkek ve kadınlar, kendi (dîn kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de, “Bu apaçık bir iftiradır.” Deselerdi ya! Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirserlerdi ya! Mademki şâhit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancılardan ta kendileridir. Eğer size dünya ve ahirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu! Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağızınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahdır. Bu iftirayı işittiğiniz vakit, “Böyle sözleri ağızımıza almamız bize yaraşmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Bu çok büyük bir iftiradır” deseydiniz ya! Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor. Allah size âyetleri açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. İnananlar arasında hayasızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizin üzerinize olmasaydı ve Allah çok esirgeyici ve çok merhametli olmasaydı haliniz nice olurdu? Ey îmân edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayasızlığı ve kötülüğü emreder. Eğer Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı. Fakat Allah, dilediği kimseyi tertemiz kılar. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁹⁰

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (S.a.s) ifk olayında da istişâreye önem vermiş ve sahâbîlerin fikirlerini öğrenmiştir. Zaten vahyin gelmediği durumlarda Hz. Peygamber (S.a.s)

²⁸⁹ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 3, s. 309-316; Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, “Şehâdet”, 15; “İman”, 13, 18; “İtisâm”, 28; “Tevhid”, 35, 52; Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, “Tevbe”, 56; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 6, s. 194, 195, 197.

²⁹⁰ **Kur'ân-ı Kerîm**, Nur Sûresi, 24/11-22.

istişâreyi her zaman esas almıştır. Ancak vahiy geldiği durumlarda istişâre geri planda tutulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerinin dışında bir hizmetçi câriye ile de istişâre etmiş ve istişârenin herkes ile yapılabileceğini göstermiştir. Hz. Peygamber'in (S.a.s) şahsi meselesi olmasına rağmen bunu bile istişâreye açması önem arz etmektedir. Şahsî meseleler de olsa gerektiğinde istişâre edilmeli ve en doğru karar verilmesi için çaba gösterilmelidir.

2.3.1.3. İcmâda Şûrâ ve İstişâre

İcmâ, sözlükte “bir şeyi yapmaya azmetmek, kesin karar vermek, bir konuda fikir birliği etmek”²⁹¹ gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı olarak Fıkıh Literatüründe ise “Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatından sonra İslâm müctehidlerinin herhangi bir asırda şer'î bir hüküm hakkında görüş birliğine varmaları”²⁹² demektir.

Müctehidlerin her biri kendi görüşlerini delilleriyle açıklayarak ortaya koyarlar. Dolayısıyla birbirine göre bir istişâre ortamı oluşmuş olur. Hangi meselede olursa olsun üzerinde icmânın olduğu her mesele âlimlerin ictihadları sonucunda oluşan icmâlardır ve biz bunlara “istişârelerin icmâları” diyebiliriz. Dolayısıyla zımnî bir istişâre oluşmuş olur.

“Şûrâ'daki kuvvetli görüşlerin bütün görüş sahiplerince kabullenilmesi icmâ ile şûrâ arasında ciddi bir benzerlik oluşturmaktadır. Esasında icmâ, âlimler arasındaki tartışma sonucunda meydana gelen görüş birliğidir.”²⁹³

Şâvî der ki: “İcmâ ile şûrâ arasında bir ilişki mevcuttur ve icmâ şûrâ şekillerinden birisidir. Şûrâ ictimâî karara götüren bir müessesedir. Bazı âlimler de icmâdan maksadın şûrâ olduğunu söylemişlerdir. Eğer şûrâ kâmil icmâyâ götürmüyorsa (herkesin üzerinde ittifak ettiği bir karar oluşmuyorsa) bu takdirde çoğunluğun kararına uymak gerekir. İşte o zaman cumhurun icmâsı şeklinde isimlendirilebilir.”²⁹⁴

“İcmâ Heyeti, şûrâ meclisinin temeli olduğuna göre bu meclisi oluşturan üyeler aynı zamanda şûrâ heyetini de oluşturmaktadır. İslâm hukûkçuları icmâyı yapacak kimselerin belirli niteliklere sahip olması gerektiğinde hem fikirdir. Aynı şekilde Şûrâ Heyetinin de bir

²⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “C-M-A Maddesi”.

²⁹² Talip Türcan (Ed.), *İslâm Hukûku El Kıtâbı*, s. 167; Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 72.

²⁹³ Nuran Koyuncu, “İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûrâ”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006), s. 48.

²⁹⁴ Şâvî, *Fıkhu's-Şûrâ ve'l- İstişâre*, s. 78.

mesele hakkında karar verme ve karşılaşılan bir meseleyi çözmeye ehliyetine sahip kimselerden oluşması gerekliliği söz konusudur. Dolayısıyla Şûrâ Heyetinde kararların oy birliğiyle alınması durumunda şûrâ ile icmâ aynı noktada birleşmektedir.”²⁹⁵

Bir örnekle açıklayacak olursak bilindiği üzere Hz. Peygamber’in (S.a.s) vefatından sonra Hz. Ebûbekir halife olmuştu. Bu dönemde de İslâm’ı tebliğ faaliyetleri devam ediyor ve birçok savaş yapıyordu. Bu savaşlarda da hâfizların şehit olması Kur’ân’ın yok olması gibi bir tehlikeyi oluşturuyordu. İşte bu dönemde Kur’ân’ın toplatılarak iki kapak arasına alınması yani kitap haline getirilmesi konusunda Hz. Ömer’in bir önerisi oldu. Bu öneri Zeyd bin Sâbit başta olmak üzere Müslümanlar’ın önde gelen birçok âlimle paylaşıldı ve karşılıklı bir istişâre süreci yaşandı. Bu istişâreler neticesinde, Müslümanlar için hayır olacağı düşünüldükçe Kur’ân’ın kitap haline getirilmesi yönünde bir icmâ oluşmuş oldu. Bu icthadlara şûrâ icthadı da denebilir.

2.3.1.4. Kıyâsta Şûrâ ve İstişâre

Kıyâs, sözlükte “bir şeyi başka bir şeyle ölçmek, karşılaştırmak ve iki şeyi birbirine eşitlemek”²⁹⁶ gibi anlamlara gelir. Terim anlamıyla Fıkıh Literatüründe ise “Kitap, Sünnet ve icmâda hükmü bulunmayan bir meseleye, aralarındaki ortak illet sebebiyle bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek”²⁹⁷ demektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de akli kullanmaya yapılan vurgu, hadislerde Hz. Peygamber’in (S.a.s) zaman zaman iki hükmü birbirine benzetmesi²⁹⁸, kıyâsın meşrûiyetine bir delil kabul edilir. Bu sebeple fakîhlerin hemen hepsi de kıyâsı bir şekilde kullanmışlar ve çeşitli hükümlerin oluşmasını sağlamışlardır. Tabiki kıyâsın uygulanması aşamasında da icthâd önemli bir unsurdur. Fakîhlerin çeşitli ve farklı icthâdlar ortaya koymaları da bir istişâre sürecini tabi olarak başlatmış olmaktadır. Çünkü farklı icthâdlar değerlendirilerek kıyâs aşamasında doğru bir yol izlenip izlenmediği ortak bir illetin bulunup bulunmadığı, asıldaki hükmün fer’ için de geçerli olup olmadığı gibi hususlar istişâre edilerek nihâî bir sonuca ulaşılır. Örneğin, Kur’ân-ı Kerîm’de “*Ey îmân edenler! (Akli örten) şarap (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçınınız ki*

²⁹⁵ Nuran Koyuncu, “İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûrâ”, s. 49.

²⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “K-Y-S Maddesi”.

²⁹⁷ Talip Türcan (Ed.), *İslâm Hukûku El Kitabı*, s. 171.

²⁹⁸ Bu husûsa hadislerde Emsâl denir. Kur’ân-ı Kerîm ve Hadislerde bulunan bazı Emsâl için Bkz. Erdoğan Köycü (2018), “Hz. Muhammed’in (S.a.s) Eğitim Metotlarından Emsâl (Örneklerle) ile Eğitim Metodu”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, Özel Sayı, s. 15-36.

kurtuluşa eresiniz."²⁹⁹ Âyeti ile içki (hamr) yasaklanmıştır. Yasaklanma illeti olarak ise sarhoşluk vermesi gösterilmiştir. Hanefilere göre "hamr" üzüm suyundan ateşte kaynatılmadan elde edilen içkinin adıdır ve Türkçe'de buna şarap denilmiştir. Buna göre şarap dışındaki diğer alkollü içkiler bu âyetin kapsamına girmemektedir. Ancak şarabın haram kılınma sebebi olan sarhoşluk verici olması (iskar) özelliği, şarap dışında ki içkilerde de mevcuttur. Dolayısıyla şarapla aynı illeti taşıyan bu içkilere de kıyâs yoluyla şarabın hükmünün uygulanması gerekir.³⁰⁰

Devlet yönetiminin de dâhil olduğu kamu, anayasa ve idâre hukûku, İslâm'ın gelişimini büyük oranda ictihâda bıraktığı alanlardır. Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in (S.a.s) sünnetinde adâlet, eşitlik ve şûrâ gibi bir takım prensiplere yer verilmiştir. Dolayısıyla İslâm Hukûkunun temelini teşkil eden bu temel prensipler, kıyas yoluyla devlet yönetimi gibi gelişimi ictihada bırakılmış alanlarda uygulanabilir. Hz. Peygamber'den (S.a.s) sonraki devlet yönetimi, bu prensipleri ışığında gelişmiş ve müesseseleşmiştir.³⁰¹

2.3.2. İstişârede Takip Edilecek Metot

2.3.2.1. İstişâre Sürecinde Takip Edilecek Metot

Şûrâ-meşveret meclisinin görevi şahsî olarak kendi arzu ve isteklerini belirten irâdeleri göstermek değil olaylar karşısında halkın faydasını ve menfaatlerini göz önüne alarak, gerekli araştırmalar sonucunda ilahî hükme uygun düşecek kararı tâyin etmektir. Şûrâ meclisinin üyeleri bir konuda karar verirken kendi irâdeleri ve ilmî metotları kaynaştırmak zorundadırlar. İlmî bir araştırma yapılmadan sadece hissî bir durumla meselenin kararını vermek çözüm yolu değildir. İlmin irâdeye tabi olmasıyla irâdenin ilme tabi olması arasında çok fark vardır. Dolayısıyla şûrâ meclisi öncelikle ilmî bir metotla hakkı araştırarak ilahî irâdenin tecellisine uymak zorundadır. Şûrâ üyeleri bu vazifeyi yerine getirirlerken kendi cüz'i irâdelerini bir kenara bırakarak hakkın hükmünü ortaya koymakla görevlidirler. Eğer böyle olmaz ise ortada istişâre değil, farklı irâdelerin birbirleriyle münâkaşa ve çekişmesi söz konusudur.³⁰²

²⁹⁹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Mâide Sûresi, 5/90.

³⁰⁰ Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, **Fıkıh Usûlü**, s. 94.

³⁰¹ Nuran Koyuncu, "**İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûrâ**", s. 50.

³⁰² Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 107, 108.

İstişâre sürecinde konunun uzmanlarıyla bir araya gelinerek fikir alışverişinde bulunulmalıdır. Mesela ziraatle ilgili bir meselede o konunun uzmanlarına, mâli ve ticârî meselelerde iktisatçılara danışmak gibi bir yol izlenerek meselelere çözüm bulunmalıdır.³⁰³

Şûrâ meclisinin hangi konularda karar verebileceği ise zaman, zemin ve şartların ihtiyacına bırakılmıştır. Bu konuda dikkat etmemiz gereken en önemli hususlar şûrâ meclisi üyelerinin gerekli ehliyete sahip olmaları ve istişâreye konu olacak hususun Kitap ve Sünnet'te bir nassının bulunmamasıdır.³⁰⁴

Hız. Peygamber'in (S.a.s) bir hadisi bu konuda bize yol göstermektedir. Hız. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerden Muâz bin Cebel'i (r.a) (ö. 17/638) Yemen'e vali tâyin ettiğinde ona bir hususla ilgili hüküm vereceği zaman nasıl bir yol izleyeceğini sordu. Muâz, "Allah'ın Kitabı ile orada bulamazsa Hız. Peygamber'in (S.a.s) Sünneti ile eğer Sünnet'te de açık bir hüküm bulamazsa kendi ictihâdı ile hükmedeceğini söyleyince Hız. Peygamber (S.a.s): "Allah'a şükürler olsun ki, rasûlünün elçisini, rasûlünün razı olacağı şeye muvaffak kıldı." Diyerek memnuniyetini dile getirmiştir.³⁰⁵

Yine Hız. Ömer de karşılaştığı meselelerle ilgili karar vereceği zaman önce Allah'ın Kitabına müracaat eder, orada bir hüküm bulursa onu tatbik ederdi. Eğer aradığı hüküm orada yoksa Hız. Peygamber'in (S.a.s) sünnetine bakar, aradığı hükmü orada bulursa onunla amel eder, bulamazsa, Hız. Ebûbekir'in o konuda vermiş olduğu bir karar olup olmadığına bakardı. Eğer aradığı hüküm varsa kararını ona göre verir, yok ise Müslümanlar'ın ileri gelenlerini çağırır, onlarla istişâre eder ve reyleri aynı noktada ittifak ettiklerinde o hükmü yürürlüğe koyardı.³⁰⁶

Bu örneklerden yola çıkarak anlıyoruz ki; herhangi bir mesele ile ilgili hüküm verirken sırasıyla önce Allah'ın Kitabı Kur'ân'a sonra Hız. Peygamber'in (S.a.s) Sünneti'ne sonra Hulefa-i Râşidîn'in o meseledeki uygulamalarına ve âlimlerin o meseleyle ilgili icmâsı olup olmadığına sonra kıyâsa daha sonra Şûrâ Meclisi'nin vereceği kararlara ve İlim Ehli'nin ictihâdlarına bakmak gerekir.

³⁰³ Bedevî, İsmâîl, **Meâlimü's-Şûrâ fi'l-İslâmî**, Kâhire, 1994, s. 32.

³⁰⁴ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 108.

³⁰⁵ Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, "Megâzi", 60; "Ahkâm", 23; "Tevhid", 1; Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, "İman", 29-31; Tirmizî, **es-Sünen**, "Zekât", 6; İbn Mâce, **es-Sünen**, "Zekât", 1; "Ahkâm", 1; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 1, s. 233; c. 5, s. 230, 236.

³⁰⁶ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 109.

2.3.2.2. İstişâre Sonrasında Takip Edilecek Metot

Şûrâ Ehliyle istişâre edildikten sonra nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini Allah Teâlâ şöyle bildiriyor: *“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşâvere et! Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et! (Ona dayanıp güven)! Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”*³⁰⁷

Âyetten de anlaşıldığı gibi düşünceler, Şûrâ Ehliyle görüşülüp tartışıldıktan sonra karar aşamasına geçilir. Kesin karar verildikten sonra Allah Teâlâ'ya tevekkül edilerek karar uygulamaya geçirilir. Mü'min bütün işlerinde Allah'a dayanır ve ondan yardım ister. Ondan başka da kimseye güvenmez.³⁰⁸ *“Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görendir.”*³⁰⁹ Âyetinin muhâtabı olarak bu ilâhi emre teslim olur.

İslâm Ümmeti için Allah'ın rızasını kazanarak muhabbetine nail olmak, en büyük mükâfattır. Çünkü *“Allah tevekkül edenleri sever.”*³¹⁰ Netice itibariyle Şûrâ Meclisi'nde bir konu tartışıldıktan sonra o tartışılan görüşlerden biri tercih edilir yani karar verilir. Bu aşamadan sonra ise artık şahsî düşünceler terk edilip Şûrâ Meclisi'nden çıkan kararın uygulanması için çaba sarfedilmelidir. Neticeyi de Allah'a havale ederek ona sığınıp teslim olmak, ilgili âyet gereği Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olur.

2.4. İSLÂM HUKÛKUNDA YAPTIRIM AÇISINDAN İSTİŞÂRE

İstişârenin çeşitlerini daha önce dile getirmiştik. Bu istişârelerden hangisinin yaptırımının olup hangisinin olmayacağı meselesi önem arz etmektedir. Çünkü yaptırım, gerektiğinde cezâî müeyyideyi de doğuran bir husustur. Bu yüzden kişiler sorumluluk altındadır. Tezimizin bu kısmında yaptırım açısından istişâreyi anlatmaya çalışacağız.

2.4.1. CEZÂÎ MÜEYYİDESİ OLMAYAN DANIŞMA/İSTİŞÂRE

Cezâî müeyyidesi olmayan istişâreyi, insanlar arası ilişkilerde istişâre ve ailevî konularda istişâre olmak üzere iki başlıkta inceleyeceğiz.

³⁰⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

³⁰⁸ İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm, c. 1, s. 420.

³⁰⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Mü'min Sûresi, 40/44.

³¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

2.4.1.1. İnsanlar Arası İlişkilerde Danışma/İstişare

İnsanlar arası ilişkilerdeki istişâreler, dünyevî ve dînî konular olmak üzere ikiye ayrılır. Şimdi bunlara ayrı ayrı değinerek, yaptırım açısından ele almaya çalışacağız.

- Dünyevî Konularda İstişâre

İstişâre, her alanda uygulamamız gereken bir ilâhî prensiptir. Dolayısıyla insanın en ihtiyaç duyduğu istişâre alanı ise dünyevî konulardadır. İnsanlar, kendi aralarında oluşturduğu beşerî ve sosyal ilişkilerde, birbirlerinin görüşlerine müracaat etmekte, meydana gelen ve ihtiyaç duyulan çeşitli meselelerle ilgili karşılıklı görüş alışverişinde bulunmaktadırlar. Günlük hayatta da insanlar birbirlerinin görüşlerini almakta, çeşitli meselelerde fikir alışverişinde bulunmaktadır. Yani aslında farkında olmadan bir istişâre sürecini başlatmaktadırlar. Dolayısıyla istişâre, insanlar arası ilişkilerde farkında olarak ya da olmayarak uygulanan temel bir prensiptir.

Hâfız İbn Hacer (ö. 853/1449) bu konuda der ki: “Hakkında Kûr’an veya Sünnet’te açık bir metnin bulunmadığı her meselede (dünyevî işlerde) şûrânın (istişârenin) olması gerekir.”³¹¹ Demişdir. Bu istişâreler, “halîfe veya genel olarak yönetici seçimi için yapılacak istişâreler ile yöneticilerin, siyâsî veya askerî liderlerin, gerek siyâsî gerek savaşa ilgili sorunlar ve durumlar hakkında plan, karar ve uygulama bağlamında, danışmanları ve yardımcılarıyla olan istişârelerini içerir.”³¹² Yani bunlar gibi dünyevî işlerin tümü istişâreye muhtaçtır.

Dünyevî meselelerde insan istişâreye kesin olarak ihtiyaç duymaktadır. Tabi ki istişâre etmek herkesin kendi tercihidir. Dînin bir güzellik olarak insanlığa sunduğu bu prensibi kişi ister kullanır, ister kullanmaz. Bundan dolayı kişi, herhangi bir yaptırıma ve cezâî müeyyideye tabi tutulmaz. Yalnızca Allah’ın insanlara bahşetmiş olduğu bir lütuftan yoksun kalmış olur.

- Dînî Konularda İstişâre

Şûrâ ve istişâre, dînî bir prensip olmasından dolayı, birincil olarak uygulandığı meseleler de genelde dînî konulardır. Tabi şunu ifade etmemiz gerekir ki, hakkında açık ve kesin bir nass bulunan durumlar şûrâ ve istişâreye kapalıdır. İslâm hukûkunun kesin olarak

³¹¹ Ahmed Raysûnî, *Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak*, s. 29.

³¹² Ahmed Raysûnî, *Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak*, s. 29.

hüküm verdiği konular da aynı şekilde istişâreye kapalıdır. Ancak bunların dışında kalan meseleler, yani herhangi bir açık ve kesin nassın bulunmadığı hususlarda istişâre edilebilir ve edilmelidir.

Kati Şer'î Hükümlerin Uygulanmasında İstişâre: Hakkında kat'î, şer'î bir hüküm olmasına rağmen, işi hafifletmek noktasında veya icmâ etmekte engellerin bulunması ve beklenmesi gereken durumların olmasından dolayı, yani meselenin aslı itibarı ile değil de, tâli şartlar açısından, istişâre gereklidir.³¹³ Bundan dolayı, cihad, iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün yasaklanmasıyla ilgili sorunlarda, hac, oruç, zekâtın dağıtılması ve belirtilmiş suçlar için ilâhî yönden ortaya konulmuş yaptırımların infâzı ile ilgili hükümlerde, bağımsız yorumlara gitmemiz ve birbirimize danışmamız gerektiği sonucuna varabiliriz.³¹⁴ Bütün bunlar şer'î, kat'î hükümlerdir. Fakat bu ve benzeri hükümleri icra etmek, bazen zorluklar, problemler ve engellerle karşılaşılabilir. Mesele düşünmeye, daha farklı açılardan bakmaya veya dengeleri gözetmeye veya daha güzel bir tedbire muhtaç olabilir.³¹⁵

İctihâdî ve İhtilâflı Hükümler Konusunda İstişâre: İctihâdî istişâre, ilmî bir sonuca varmak üzere yapılan istişârelerdir. Buradaki istişâre bizzat amaca ulaşmaya yönelik bir istişâre değil, amacın ilmî bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaya yönelik başvurulmuş bir araç durumundadır. Bu yöntemle ulaşılan kararlara ictihâdî kararlar denilebilir. Karar verme merciinde olan kişi en doğru sonuca ulaşabilmek için Ehl-i Rey ve ilim sahibi kişilere danışıp, fikirlerini alarak bunları değerlendirmektedir. Dolayısıyla bu danışma sonucu elde edilen görüşler nihai kararın ve nihâî hükmün oluşmasında ilmî veri niteliği taşımaktadır. Burada kararı oluşturan tek tek kişilerin reyleri değil, kişilerden intikal eden ilmî verilerdir.³¹⁶

Hakkında açık bir nass olmayan konular yani kıyâs, istihsân ve istislâh gibi temelinde akıl yürütmeye varılması gereken hükümlere ilişkin yöntemlerle, ictihâd sahası olan bütün meseleler şer'î ve dînî alanlardır.³¹⁷ Bunun yanında bu alanlarda âlim ve müctehidler arasında istişâre yapmak, sahâbe ve Hulefa-i Râşidîn sünnetidir. Hatta Hz. Peygamber'in (S.a.s) sözlü ve fiili sünnetidir, denilebilir.³¹⁸ Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatından sonra halîfe seçimi,

³¹³ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm'da Şûrâ*, s. 177.

³¹⁴ Ahmed Raysûnî, *Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak*, s. 31.

³¹⁵ Ahmed Raysûnî, *eş-Şûrâ fi Ma'reketi'l-Binâ*, s. 28.

³¹⁶ Ali Sayı, "Kur'ân'da Müşâvere Kavramı Üzerine", s. 264.

³¹⁷ Ahmed Raysûnî, *Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak*, s. 32.

³¹⁸ Ahmed Raysûnî, *eş-Şûrâ fi Ma'reketi'l-Binâ*, s. 28.

ceddin mirası, şarap içenlere uygulanacak had cezâsı, Irak'ta feth olunan arazilerin hükümleri vb. gibi konulardaki sahâbîlerin istişâreleri ictihâdî istişârelerdir.

İctihâdî kararlar ilmî olanı elde etmeyi amaçladığı için, İslâmiyet'te ilim olarak nitelenen sarîh nassın bulunduğu yerde yapılamazlar.³¹⁹ Kur'ân'da bebeğin emzirmeden kesilmesi ile ilgili ilmî olanı yapmak yönünde bir istişâreden bahsedilmektedir.³²⁰ Bebeğin emzirmeden kesilmesine kimlerin, nasıl karar vereceği konusunda görüşler ortaya atılmıştır. Bu konuda ebeveyn durumunda olan ana ve babanın rızası aranırken, bir de teşâvür esası getirilmiş, istişâre edecekler ana ve baba ile sınırlandırılmamıştır. Burada istişâre ile ulaşılmak istenen sonuç, bebeğin iki yıldan önce sütten kesilmesi durumunda bebeğe zararlı olup olmayacağına tesbitidir. Bu konuda karar vermek ise, sadece ebeveynin rızalarıyla mümkün olmayacağından, ayrıca bu konuyu bilen Ehl-i İlim ve mütehassıs kişilere danışılması gerekmektedir.³²¹

Sahâbenin ahkâm konularında da istişâre ettiği görülmektedir. Şüphesiz onların da nasları yanlış anlama ve değişik değerlendirmelerde bulunma gibi vâkaları söz konusu olabilmekteydi. Dolayısıyla naslar hakkındaki ilim, kesin ilim düzeyinde olmadığından, istişâre zorunluluğu doğmaktaydı. Burada da söz konusu olan ictihâd amacına yönelik istişâredir. Eğer bir hüküm üzerinde sahâbe arasında ittifak hasıl olmuşsa icmâ' meydana gelmiş oluyordu. Yani buradan ictihâd amaçlı yapılan istişârelerin bağlayıcı olmadığı sonucu çıkmaktadır. Böylelikle de başkanlara, yaptıkları istişârelerin hangilerinin bağlayıcı ve dolayısıyla reddolunamayacağı, hangileri hakkında veto yetkisi bulunduğu çözüme kavuşturulmuş olmaktadır. Netice olarak başkana veto hakkı tanınan kararların ictihâdî nitelikli olanlar olduğu sonucu çıkmaktadır.³²²

Gerçek şu ki, şûrâ ve istişâreyi yalnızca dünyevî ve siyâsî işlerle sınırlı tutup şûrâ sahasını donduran, sonra dînî işleri ve ahkâmı, bireysel birer görüş olarak görüp yöneticilere, hâkimlere, fakîh, müftü, kadı vb. dîn adamlarının sözlerine bırakanlar, dünyevî işleri çok büyük ve önemli görüp, dînî ve şer'î konuları da değersiz buluyorlar. Netice olarak kendisine başlanmadan önce, bir Şûrâ Meclisi tarafından tartışılan, münâzara edilen, istişârede

³¹⁹ Ali Sayı, "Kur'ân'da Müşâvere Kavramı Üzerine", s. 265.

³²⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 2, s. 178; İlgili âyet için bkz. **Kur'ân-ı Kerîm**, Bakara 2/233.

³²¹ Ali Sayı, "Kur'ân'da Müşâvere Kavramı Üzerine", s. 265.

³²² Ali Sayı, "Kur'ân'da Müşâvere Kavramı Üzerine", s. 265; Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, (Çev.) Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, s. 741, 742.

bulunulan bir iş, elbette ki bireysel fetvâ ve ictihâd ile yapılan işlerden çok daha saygın, yüce, doğru ve isabetli olur.³²³

Şûrâ ve İstişârenin Sistematikleştirilmesinde İstişâre: İslâm, şûrâ ve istişârenin icrasını, sistematikleşmesini, uyarlamasını, ictihad ve iyi yönetim üzerinden muhtelif zamanlarda, yerlerde, alanlarda ve koşullarda kullanmak üzere ortamın gerektirdiği tedbir ve biçimlere bırakmıştır. Buna göre diyebiliriz ki, şûrâda detaylar ve pratize etme biçimleri, başlı başına şûrânın alanlarından biridir. Devletin, toplumun ve cemaatlerin diğer bütün düzenlemelerinin hükmü de böyledir. Bütün bunlar “*Onların yönetim şekli şûrâ ile dir.*”³²⁴ Mealindeki âyet-i kerîmeye dâhildir. Girişmek, düzenlemek, alışmak zorunda olduğumuz bütün işlerimizde şûrâ ve birbirimizle istişâre şarttır.³²⁵

Yani denilebilir ki, “olasılık, belirsizlik ve ihtimaller içeren, bu yüzden de insan aklının ve yorumunun kullanılmasını gerektiren şeyler; ihtilâf ve anlaşmazlığa neden olan, insanlar arasında zorunluluklar, haklar ve çıkarlar sebebiyle ortak hale gelen ve vahyin, hakkında açıkça bir şey söylemediği her şey istişâreye tabidir.”³²⁶ “Bu görevler ister vacip olsun, ister sünnet olsun, ehemmiyetlerine göre, dînî ve dünyevî olarak insanları ilgilendirme ölçüsüne göre değişebilir.”³²⁷

Özetle, her meselede olduğu gibi dînî/fikhî meselelerde de istişâreye ihtiyaç duyulabilir. Ancak burada da hakkında açık ve kesin bir nass bulunmayan hususlarda istişâreler yapılabilir. Kişinin istişâre edip etmemesinden dolayı veya yaptığı istişârelerin olumsuz sonuçlarından dolayı herhangi bir yaptırıma ve cezâî müeyyideye tabi tutulmaz.

2.4.1.2. Ailevî Konularda Danışma/İstişâre

İslâm, ailevî problemlerin çözümünde istişâreyi gerekli görmektedir. Eşler arasında huzur ve uyumun devamının sağlanması için karı kocanın da işlerini kendi aralarında istişâre ile halletmelerini istemiştir. Kur’ân’da erkeklerin kadınlar üzerinde hâkim ve idareci³²⁸ olduğu ifade edilmişse de ev içerisinde hanımları ilgilendiren meselelerde erkeğin hanımıyla

³²³ Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, s. 37; Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 178.

³²⁴ **Kur’ân-ı Kerîm**, Şûrâ Sûresi, 42/38.

³²⁵ Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, s. 40; Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 178, 179.

³²⁶ Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, s. 40.

³²⁷ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 179.

³²⁸ **Kur’ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/34.

istişâre ederek ortak karar vermeleri gerekir. Nitekim Bakara Sûresinde, “Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse onlara günah yoktur.”³²⁹ Buyurulmuştur.

Bu âyetlerin Tefsîrinde şöyle denilir: “Çocuk üzerinde anne ve baba müşterek hakka sahiptir. Çocuğun yetiştirilmesi hususunda ve uygulanacak terbiye metodu hakkında aralarında istişâre etmeleri gerektiğine Kur’ân işaret etmektedir. Anne ve babadan birinin, çocuğun yetiştirilmesi hususunda baskıya başvurması câiz ve mübâh olmaz. Ailevî meselelerde de kendisini ilgilendiren hususlarda kadının fikrinin alınması öncelikle gerekli olmaktadır. Bu hususu göz önünde bulunduran aile reisleri, yuvalarında çıkması muhtemel olan pek çok huzursuzlukların önüne geçmiş olurlar.”³³⁰

Tüm bunların yanında ailevî istişâre denildiğinde yalnızca eşler arasındaki istişâre anlaşılmalıdır. Eş dışında aile fertleriyle ve yakın akrabalarla yapılan istişâre de ailevî istişâre kapsamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen Hz. Yusuf (A.s)’a, atılan zina iftirası sonrasında kendisini cezâlandırma niyetinde olanlara, Yusuf (A.s), bunun bir iftira olduğunu söylemiş, bunun üzerine iftirayı atan kadının bir akrabası, gömleğin önden mi, arkadan mı? yırtılmış olduğuna bakılarak kimin doğru söylediğinin anlaşılacağı şeklinde görüş beyan etmiştir.³³¹ Bu örnekte yakın akrabanın istişâreye dâhil olduğuna ve görüş beyan ettiğine şahit olmaktayız.

Bir başka örnekte, İslâm Tarihine İfk Hadisesi olarak geçen daha önce ayrıntısıyla zikrettiğimiz Hz. Âişe’nin iffetsizlikle suçlanması olayında Hz. Peygamber’in (S.a.s) sahâbîlerinden seçkin isimlerle istişâre ettikten sonra amcasının oğlu ve aynı zamanda da damadı Hz. Ali ile istişâre etmesi bizlere yakın akrabalar ile istişâre edilmesinin önemini göstermektedir.

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ eşler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar hususunda şöyle buyurmuştur: “Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı)

³²⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 2/233.

³³⁰ Abidin Sönmez, Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi, s. 130, 131.

³³¹ Kur’ân-ı Kerîm, Yusuf Sûresi, 12/ 25-27.

düzeltilmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz, Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır.”³³²

Bu âyet anlaşmazlık durumlarında ne yapılması gerektiği konusunda bir metot belirlemektedir. Her iki tarafın farklı görüşleri olmaktadır. Bu iki tarafın farklı görüşleri belirlenen hakemler tarafından ortaya konulur ve en sağlıklı kararın alınması bu şûrâ ve istişâre sonucunda sağlanır. Bu sayede anlaşmazlıklar ortadan kaldırılıp haksızlıktan uzak, adil bir çözüm yolu bulunmuş olur.

Hz. Peygamber’in (S.a.s) hanımları dünyaya meylettiklerinde Hz. Peygamber (S.a.s) onlara, aileleriyle istişâre etmelerini söyledi. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: "Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a vereyim ve sizi güzelce bırakayım."* "Eğer Allah'ı, Rasûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”³³³

Görüldüğü üzere âyet nettir ve asla taviz söz konusu değildir. Hz. Peygamber (S.a.s) âyete binaen boşama hususunu hanımlarına bildirmiş ve kararı hanımlarına bırakmıştır. Bu konuda Hz. Âişe'nin de bir karar vermesini, isterse bu karar öncesinde ailesiyle de istişâre edebileceğini belirtmiştir. Ancak Hz. Âişe, herhangi bir istişâreye gerek olmadığını, asıl gayesinin Allah'ı, Rasûlünü ve ahiret yurdunu murad etmek olduğunu³³⁴ belirterek Hz. Peygambere (S.a.s) olan sadakatini göstermiştir.

Aile içerisinde, erkeğin, kadının ve çocukların birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar sebebiyle de aile içerisinde çeşitli meselelerde istişâreler yapılmaktadır. Bu istişâreler netice açısından bazen olumlu, bazen de olumsuz sonuçlanabilir. Ancak burada önemli olan neticenin ne olduğundan ziyâde istişâre prensibinin aile içerisinde tatbik edilmesidir. Bu sebeple ailevi konulardaki istişâreler hususunda da kişi herhangi bir yaptırıma ya da cezâî müeyyideye tabi tutulmaz.

³³² **Kur'ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/35.

³³³ **Kur'ân-ı Kerîm**, Ahzâb Sûresi, 33/28, 29.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 6, s. 185.

2.4.2. CEZÂİ MÜEYYİDESİ OLAN DANIŞMA/ŞÛRÂ

2.4.2.1. Devlet Yönetiminde Danışma/Şûrâ

Cezâî müeyyidesi olan danışma/şûrâyı iki yönlü olarak inceleyebiliriz. Bunlardan birincisi devlet yönetimindeki danışma biçimi olan şûrâ hususundadır.

Devlet, Arapça D-V-L kökünden türemiş bir isimdir. Hukûk terimi olarak devlet, belirli sınırlar (ülke) içindeki, üstün bir irâdenin egemenliğine tabi olarak yaşayan insan topluluğuna(millet) ait örgütlenmiş egemen siyâsî tüzel yapıdır.³³⁵

Devlet kelimesi, ilk döneme ait kaynaklarda “iktidarın savaş ya da ihtilâl yoluyla el değiştirmesi” olarak kullanılmıştır. Ancak zaman içerisinde devlet, “mutlak anlamda iktidar-olgu olarak iktidar” gibi anlamlar kazanmıştır.³³⁶

Devletin amaç ve görevleri, milletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini korumak, milletin refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişilerin hak ve hürriyetlerine riâyet ederek âdil bir yapı oluşturmaktır.

Devletin yetkilerini yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayırmak mümkündür. Yasama yetkisi, toplumsal yaşamı düzenlemek amacıyla bağlayıcı ve maddî yaptırımla desteklenmiş hukûk kuralları koymak³³⁷ iken, yürütme yetkisi ise, devletin kendi koymuş olduğu hukûk kurallarını ilgili organları vasıtasıyla uygulamasıdır.³³⁸ Yargılama yetkisine gelince, adından da anlaşılacağı üzere hukûkun çiğnenmesi, hukûkî olarak cezâ gerektiren fiillerin oluşması gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Devletin var olması tamamiyle insanın var olması sayesinde. Eğer insan yoksa devletin varlığından da söz edilemez. Dolayısıyla devlet, içerisinde bulunduğu ülkedeki insanların, yaşam koşullarını, özgürlüklerini, faydasına olacak durumları tesis etmekle yükümlüdür. Tabiki burada devletin yapı olarak bir yükümlülüğünden söz etmiyoruz. Devleti yöneten devlet idarecisininin yükümlü oluşundan bahsediyoruz. Durum böyle olunca da insan, devletini yöneten idarecilere saygı duymalı ve onlarla doğru kararlar almalarını

³³⁵ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, s. 100; Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 279.

³³⁶ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 282.

³³⁷ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 292.

³³⁸ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 293.

sağlayabilecek bilgi ve birikimlerini paylaşmalıdır. Bu paylaşım da insanın devletine karşı olan sorumluluk bilincini göstermektedir.

Devleti yöneten idareciler, devletin en başında olmaları hasebiyle sınırsız bir güç ve yetkiye sahip değildirler. Onların da alacağı kararlar öncesinde bir fikir alış verişinde bulunma süreci olmalıdır. İşte bu da ancak danışma organı olan Şûrâ Meclisi'nin tesis edilmesiyle mümkündür. Şûrâ meclisi, devlet içerisinde, devlet başkanının üstünde bir heyet olmalıdır. Yani devlet başkanının tek başına karar almasını engelleyen eğer bir karar almış olsa bile bu karar Şûrâ Meclisi'nden geçmediği için reddedilebildiği bir mekanizma şeklinde olmalıdır. Eğer böyle olursa devlet başkanının dikta ile yönetim sergilemesinin önüne geçilmiş olur.

Olması gereken usul şudur: Devleti yöneten idareci herhangi bir konu ile ilgili Şûrâ Meclisi'ni toplar, mevcut konu açıkça konuşulur, karşılıklı görüşler bildirilir, konunun eksileri ve artıları tartışılır, bunun sonucunda da Şûrâ Meclisi'nden bir karar çıkar ve çıkan karar uygulama safhasına geçirilir.

İşte cezâî müeyyide durumu bahsetmiş olduğumuz bu danışma süreci gerçekleşmezse ya da bunların dışında bir davranış biçimi sergilenirse gündeme gelebilir. Yani devlet başkanı, şûrâ meclisinden bağımsız olarak herhangi bir konuda kendi başına bir karar alırsa bu durumda devleti dikta ile yönetme gibi bir yaklaşım içerisine girmiş olur ve müdahale edilmesi gerekir. Yine, eğer devlet başkanı, Şûrâ Meclisi'ni toplayıp burada bir danışma süreci oluştursa bunun sonucunda da Şûrâ Meclisi'nden bir karar çıkarsa ancak devlet başkanı bu çıkan kararı yok sayarak kendi bildiğini okursa yine müdahale edilmeli ve bir yaptırım uygulanmalıdır. Bu da kendilerine uygulanacak olan bir cezâî müeyyide doğrultusunda sağlanabilir. Bu cezâ, yasal yollarla verilmeli, verilecek cezâ gerektiğinde görevden almaya kadar da gidebilmelidir. Bunun dışında devlet başkanı, yasalara ve kanunlara aykırı hareket ederse de görevden alınabilmeli, hatta devletine ihânette bulunursa bu taktirde de yargının vereceği karar neticesinde hapis cezâsıyla cezâlandırılabilirdir.

2.4.2.2. Sivil Toplum Kuruluşlarında Danışma/Şûrâ

Bir diğer cezâî müeyyide gereken danışma biçimi ise sivil toplum örgütlerinin içerisindeki şûrâ hususundadır. Şûrâ sürecine geçmeden önce sivil toplum kuruluşlarının ne olduğuna, amaç ve görevlerinin neler olduğuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

“Sivil toplum kuruluşları (STK), resmi kurumlar dışında ve bunlardan bağımsız olarak çalışan, politik, sosyal, kültürel, hukûkî ve çevresel amaçları doğrultusunda lobi çalışmaları, ikna ve eylemlerle çalışan, üyelerini ve çalışanlarını gönüllülük usulüyle alan, kâr amacı gütmeyen ve gelirlerini bağışlar veya üyelik ödemeleri ile sağlayan kuruluşlardır.”³³⁹ STK’lar, bir hükümetten bağımsız olarak çalışan, genellikle kâr amacı gütmeyen herhangi bir kuruluştur. Her sivil toplum kuruluşu farklı alanda görev yapar.

Peki sivil toplum kuruluşlarının amaç ve görevleri nelerdir?

STK’ların amaçları odaklandıkları konuda toplumda gelişme sağlamaktır. STK’lar siyasi, sosyal, kültürel, hukûkî ve çevresel amaçlar doğrultusunda çalışmalar ve eylemler yapar. Devletin gücünün yetersiz kaldığı konularda araştırma, tesis ve hizmet sağlayarak açığın ve gecikmenin kapanmasına yardımcı olur. Ülke vatandaşlarının seslerini duyurmalarını, sorumluluk almalarını ve devletle kurdukları örgütü diyoloğa geçirmeyi sağlar. Toplumsal anlamda bilinçlendirmeyi sağlar ve eğitim çalışmaları yapar. Toplumun zararına olan etkenlerin ortadan kaldırılması için mücadele eder. Halkın çıkarlarını ve haklarını korumak için çalışmalar yapar.

STK’lar her alana göre farklılık göstermektedir. Sendikalar, dernekler, vakıflar vb. isimlerle dînî, sosyal, eğitsel, adlî vb. alanlarda toplumun farklı meslek gruplarına da hitap edebilmektedir. Tabi ki her STK’nın bir yönetimi ve yönetim kurulu bulunmaktadır. Dolayısıyla STK içerisinde yönetim kurulu üyelerinin oluşturduğu bir Şûrâ Meclisi mevcuttur. Bu mecliste herhangi bir mesele hususunda alınacak olan kararlarla ilgili görüşler yönetimce konuşulup tartışılır. Farklı görüşler dinlenir ve yönetim olarak ortak bir karar verilerek uygulama safhasına geçilir. Burada önemli olan en doğru kararın verilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla en doğrunun bulunması için çaba sarfedilmelidir. Yani fuzzy logic mantığı esas alınmalıdır. Peki Fuzzy Logic mantığı nedir? Fuzzy logic mantığı, Lütfi Askarzade’nin “Bulanık-Puslu Mantık” buluşunun sosyal ve dînî bilimler için yeni bir hüküm çıkarma yöntemi olarak öne sürdüğü ve bu sayede doğruları yalın-daha ve en kategorileriyle tasnif etmenin olası olabileceği bir yöntemdir.³⁴⁰ Trioloji olarak isimlendirilen bu üçlü

³³⁹ URL, <https://www.bizimkulis.com/sivil-toplum-kuruluslari-ve-gorevleri-nelerdir.html> 05.04.2019

³⁴⁰ M. Abdülmecit Karaaslan, “Parçacı Bakış Açısından Bütüncül Bakışa Sosyal Bilimlerde Bir Metodoloji Denemesi: Üçlü Düşünce Yöntemi/Trioloji”, Bartın Üniversitesi JOMELIPS-Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslâmî ve Politik Bilimler Dergisi, Bartın 2016, Sayı: 1, s. 35.

düşünce yöntemi, bir şeyi nitelerken “yalın/az-daha ve en” gibi üç temel karşılaştırma yapmayı yani düşüncedeki üç hareketi ifade etmektedir.³⁴¹

Bu konuyla ilgili makalesinde Abdülmecit Karaaslan, Aristo mantığına işaret ederek: “Aristo mantığının iki değerli keskin yapısı herhangi bir konuda insanı iki tercihten birine zorlamaktadır. Hâlbuki NLP’nin tespit ettiği bir hakikate göre “Bir seçeneğiniz varsa aslında seçeneğiniz yok demektir. İki seçeneğiniz varsa ya doğru ya da yanlış yaparsınız. Gerçekten üç ve daha fazla seçeneğiniz varsa işte o zaman seçeneğiniz var demektir.” İşte böyle bir düşünceden yola çıkan fuzzy logic/puslu-bulanık mantık, Aristo mantığının üçüncü halin imkânsızlığını reddeden iki değerli yapısına karşı doğru ile yanlış arasında; kesin doğru (mutlak), en doğru (çoğunlukla doğru), daha doğru (ağleb-i zan) ve az doğru (yalın) gibi seçenekler sunmaktadır.”³⁴²

Karaaslan, bulanık mantık için bir dereceliliğin söz konusu olduğunu, güzel-çirkin, olumlu-olumsuz, iyi-kötü gibi zıtların karışmasıyla güzelin, olumlunun, iyinin sayısız mertebesinin bulunduğunu, bu mertebeleri ifadelendirirken de, “güzel ve güzel olmayan” veya “doğru ve doğru olmayan” şeklindeki ikili mantık sisteminin yetersiz kaldığını, dolayısıyla bulanık mantığın; bilişsel alanda “doğru, daha doğru, en doğru”, estetik alanda “güzel, daha güzel, en güzel” gibi bütün güzellik ve doğruluk mertebelerinin temsiline imkân tanıyan bir yapıda olduğunu belirtmektedir.³⁴³

Vakıf, dernek, sivil toplum kuruluşları ve devlette de fuzzy logic mantığı daha tercihe şayan olabilir. Yani bazen en doğruyu yapmak daha zor, daha az doğruyu yapmak daha efdal olabilir. Bunu da başkan belirler. Ancak neticede bazen şahsi çıkarlar, öznellik ve bencillik durumları, kendi görüşünü ortaya koyma hastalığı, en doğru ve en iyiyi yapmaya engel olabilir. İnsanı daha az doğruya, az iyi doğruya hatta yanlış ve hataya yönlendirebilir. Bunu önlemenin yolu ise ortak görüş belirleme sürecinde, yazılı görüş şeklinde görüşler alınarak bu görüşleri gizli oylamaya tabi tutma şeklinde olmalıdır.

Aynı durumu istişâre süreci hususunda da söyleyebiliriz. Vakıf, dernek, sivil toplum kuruluşları ve devlette istişâre bazlı toplantılar kimi zaman görüntü de istişâreye dayalı gibi

³⁴¹ M. Abdülmecit Karaaslan, “Parçacı Bakış Açısından Bütüncül Bakışa Sosyal Bilimlerde Bir Metodoloji Denemesi: Üçlü Düşünce Yöntemi/Trioloji”, s. 52.

³⁴² M. Abdülmecit Karaaslan, “Parçacı Bakış Açısından Bütüncül Bakışa Sosyal Bilimlerde Bir Metodoloji Denemesi: Üçlü Düşünce Yöntemi/Trioloji”, s. 48.

³⁴³ M. Abdülmecit Karaaslan, “Parçacı Bakış Açısından Bütüncül Bakışa Sosyal Bilimlerde Bir Metodoloji Denemesi: Üçlü Düşünce Yöntemi/Trioloji”, s. 64.

görünse de sonuç itibariyle öyle olmamaktadır. Bu toplantılarda, sekreter herhangi bir not tutmadığı ve sunulan görüşler not alınmadığı için, alınacak kararlar başkanın şahsi görüşünün istişâreye katılanlara dikte edilmesi sürecine dönüşebilmektedir. Bu sebeple istişâre esnasında belli kararların not alınıp gizli oylama ile en doğrunun belirlenmesi yoluna gidilmesi her ne kadar bir farz olarak görülmesi de önemli durumlarda vacip olarak görülmelidir. Ya da toplantı başlangıcında karar alma sürecinin nasıl yapılacağı hususu, yani oylamalı mı, serbest mi, yazılı mı, sözlü mü? Olacağı belirlenmelidir.

STK'ların yönetici konumunda olan başkanları, eğer yönetim kurulunun oluşturduğu bir nevî şûrâ meclisi gibi nitelendirilebilen heyetin kararlarını görmezden gelir ve yok sayarsa STK içerisindeki diğer üyeler bir genel kurul sonucunda başkan değişikliği yapabilirler. Yani yönetimin irâdesini yok sayan başkan değiştirilebilir. Bu her STK'nın kendi içerisinde vereceği bir karardır. Ancak, STK yöneticisi konumunda olan başkan, devletin yasalarını ve kanunlarını yok sayıyorsa bu taktirde bir yaptırım uygulanması gerekir. Bu da devletin ve yasaların kendisine vereceği cezâ müeyyidedir. Aynı zamanda STK üyeleri de başkanın bu yaklaşımını destekliyorsa onlarla ilgili de gereken cezâ yaptırım uygulanmalıdır. Bu yaptırım, maddi yaptırım olabileceği gibi, işlenen fiilin ağırlığına göre ilgili kişilerin hapsedilmesine kadar gidebilmelidir. İlegal yollarla varlığını sürdüren ve devlete karşı faaliyet yürüten bu tip STK'lar da devletin ve yargının vereceği karar doğrultusunda kapatılabilmelidir.

2.5. İSLÂM HUKÛKUNDA ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRENİN ŞER'İ HÛKMÜ

Şûrâ ve istişârenin İslâm hukûkunda şer'î hükmü hususunda, vücup³⁴⁴ (zorunlu bir emir) mu yoksa nedb³⁴⁵ (bir tavsiye) mi ifade ettiği konusunda fakîhler arasında ihtilâflar mevcuttur. Bu ihtilâfları delilleriyle incelemek yerinde olacaktır.

2.5.1. Şûrâ ve İstişârenin Vâcib-Farz Olduğu Görüşünde Olanlar

Fakîhlerin çoğunluğu ile Hanefiler, Mâlikîler ve Şâfiîlerin büyük bölümü bu görüştedir. Bu görüşe göre; devlet yetkililerinin şûrâ ile amel etmeleri farzdır ve şûrâ meclisinden çıkan karar ne ise onu uygulamak zorundadır. Farziyyet nedeniyle kim bu

³⁴⁴ Vücup, Şâri'in, kesin ve bağlayıcı bir şekilde bir fiilin yapılmasını istemesi demektir. Yapılması istenen fiile **vâcib** denir.

³⁴⁵ Nedb, Şâri'in, bir fiilin yapılmasını, kesin olmayan bir tarzla istemesidir. Bu şekilde yapılması istenen davranışa **mendûb** denir.

hüküm doğrultusunda hareket etmezse günahkâr olur.³⁴⁶ Bundan dolayı İbn Atiyye (Ö. 541/1147), istişâreyi yalnızca zorunlu olarak tanımlamakla kalmayıp İslâm hukûkunun temelleri ve en bağlayıcı emirleri arasına koyar. Bununla da yetinmeyip bilgi ve takva sahiplerine danışmayanların azledilmesi gerektiğini, bunun tartışılmaz bir görev olduğunu savunur.³⁴⁷ Bu hükmün verilmesindeki delil, Kur’ân-ı Kerîm’de Âl-i İmrân Sûresinde geçen “İş konusunda(yönetimde) onlarla müşâvere et.”³⁴⁸ Âyet-i kerîmesidir. Çünkü usûlcülere göre, başka tarafa yönlendirilecek herhangi bir karine olmadığı sürece emir kipi vücup ifade eder.³⁴⁹ Zikredilen âyete baktığımızda ise bu yönde bir işâret bulunmamaktadır. Allah’ın Hz. Peygamber’ine (S.a.s) emretmiş olduğu bir emir, Hz. Peygambere (S.a.s) uymak mecbûriyetinde olan diğer Müslümanlar için de geçerlidir. Dolayısıyla ister devlet başkanı gibi idareciler olsun, ister aile reisleri olsun emredilen şûrâ prensibine uymaları gerekir.

Hz. Peygamber (S.a.s), hangi meselede olursa olsun Müslümanların fikirlerine önem vermiştir. Dolayısıyla şûrâ kat’i bir emirdir. İslâm ümmeti için bu temel bir ilkedir ve İslâmî nizam şûrâ dışında bir temel üzerine inşa edilemeyecektir.³⁵⁰

“Şûrâ îmânın gereklerindedir. Kur’ân, îmân özelliklerinden dolayı mü’minleri överken şûrâyı da îmâna denk bir sıfat olarak saymıştır. Demek ki Müslümanların îmânı ancak şûrâ vasfı ile beraber tamamlanır. Dolayısıyla Müslümanların şûrâya dayanmayan bir yönetimi desteklemesi veya ondan razı olması asla câiz değildir. Yoksa günahkâr bir toplum olurlar. Allah’ın emrini çiğnemiş sayılırlar.”³⁵¹

2.5.2. Şûrâ ve İstişârenin Sünnet Olduğu Görüşünde Olanlar

İmâm-ı Şafî’ye göre bu emir nedb içindir.³⁵² Ancak istişâre etmenin, ruhları tatmin etmesi yönüyle güzel bir hareket olduğu ve bu bakımdan faydalı bulunduğu görüşündedir.³⁵³

Şafî dışında bu görüşü savunanlar da şûrâ emrinin, Hz. Peygamber (S.a.s) için vücup ifade etmediğini savunurlar. Dolayısıyla Müslümanların halîfesi de ona kıyas edildiği için

³⁴⁶ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 164.

³⁴⁷ Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, s. 26.

³⁴⁸ **Kur’ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

³⁴⁹ Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ, **el-Muvâfakât/İslâmî İlimler Metodolojisi**, (Çev.) Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, c. 4, s. 115.

³⁵⁰ Seyyid Kutub, **fî Zilâli’l-Kur’ân**, (Çev.) M. Emin. SARAÇ, Hakkı ŞENGÜLER, Bekir KARLIĞA, İstanbul t.y., c.1, s. 501.

³⁵¹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 165.

³⁵² Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, c. 2, s. 582.

³⁵³ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi**, s. 135.

İslâm devlet başkanı için istişâre vacip değildir. Çünkü dînî ve siyâsî yetki açısından devlet başkanı kendi görüşüne göre de icraatta bulunabilir. Bu yüzden devlet başkanının şûrâ ile amel etmesi farz veya zorunlu değildir.³⁵⁴

Hız. Peygamber'in (S.a.s): "Biliniz ki, Allah ve Rasûlü müşâvereden her halde müstağnidirler. Lakin Allah Teâlâ bunu benim ümmetime rahmet kıldı. Onlardan her kim istişâre ederse rüşdden mahrûm olmaz, her kim de terk ederse hatadan kurtulmaz."³⁵⁵ Buyurması, müşâverenin Hız. Peygamber (S.a.s) için vâcib olmadığını ancak ümmetine bu hususta vücup derecesinde bir Sünnet-i Müekkede bıraktığını kanıtlamaktadır.³⁵⁶ Nitekim Hasen el Basrî (ö. 110/728) ve Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), "Rasûlullah, başkalarının kendisine uyması için meşveretle emredildi. Bunun için müşâvere, ümmeti hakkında sünnet olmuştur."³⁵⁷ Demişlerdir.

2.5.3. Hâkim Olan Görüş

Şer'î siyâset kuralları, tüm Müslümanları ilgilendiren konularda kişisel görüşü kabul etmez. Dolayısıyla normal insanları ve halîfeyi, vahyin muhâtabı olan, aynı anda dînî ve dünyevî birçok görev üstlenen Hız. Peygambere (S.a.s) kıyas etmek doğru bir yaklaşım değildir ve yanlış bir kıyâslamadır. Çünkü Peygamberlik makamı, halîfelik makamına göre çok daha üstün bir makamdır ve sağlam delillere dayanmaktadır. Yani Peygamber vahiy gibi engin bir kaynağa dayandığından bir takım konularda ve işlerde insanların görüşlerine başvurmaması şaşırılacak bir durum değildir. Dünyevî meselelerde ise Hız. Peygamber'in (S.a.s) sahâbileriyle istişârelerde bulunduğu zaten bilinen bir gerçektir.³⁵⁸

Allah Teâlâ, Peygamber'ine (S.a.s) "*Onlarla müşâvere et!*"³⁵⁹ Diye emretmiştir. Bu âyetle ilgili olarak denilmiştir ki; "Eğer Rasûlullah sahâbe birliğini sağlamak, ümmete örnek olmak ve Allah'ın kesin emrettiği savaşın cüz'î durumları için dahi istişâre emrini almışsa; onun dışında olan diğer insanlar, öncelikle bu emre muhâtaplılar ve onu harfiyen uygulamaktan mesuldürler. Yani eğer peygamberlik vasfıyla ve kişisel erdemleriyle vahye

³⁵⁴ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 165.

³⁵⁵ Suyûtî, **ed-Dürri'l Mensûr fi Tefsîru'l-Me'sûr**, c. 2, s. 90; Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 2, s. 583.

³⁵⁶ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 136.

³⁵⁷ Fahreddîn er-Râzî, **Mefâtihi'l-Gayb**, c. 2, s. 294; Zemahşerî, Ebu'l Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed, **Keşşâf**, Tertib ve Tashih: Muhammed Abdu's-Selâm Şahin, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. 1, s. 342.

³⁵⁸ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 165.

³⁵⁹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

mazhar olan ve masum olan Peygamber için şûrâ ve istişâre gerekliyse diğer Müslümanlar için daha da zorunlu ve bağlayıcıdır.³⁶⁰

“Onlarla müşâvere et!” Âyet-i Kerîmesi açık bir emirdir ve bu da şûrânın vacip olduğunu gösterir. Daha önce de belirtildiği gibi, aykırı bir karine olmadıkça emir kipi vücup ifade eder.³⁶¹ “Buradaki emrin sünnet olduğunu gösteren hiçbir karine yoktur. Çünkü âyet ve hadislerde şûrânın vacip olduğuna açıkça delalet eden ifadeler vardır. Bunun yanında şûrânın sünnet olduğuna delalet eden övgü ifadeleri de vardır. Fakat bu övgü ifadeleri vücup ifade eden metinlere muhalif değiller, onların vücup hükmünü bozmazlar, bilakis desteklerler.”³⁶² Nitekim tüm âlimlere göre, Hz. Peygamber’in (S.a.s) kendisine vahiy nâzil olduğu konularda ümmeti ile istişâre etmesi caiz değildir. Çünkü nass karşısında rey ve kıyas batıldır.³⁶³ Diğer konularda ise müşâverenin Hz. Peygamber (S.a.s) için mendup olduğunu ve bağlayıcı olmadığını kabul etsek bile, ümmeti için vücup ifade etmektedir.³⁶⁴

“Şûrâ ve istişâre, vacip şer’i bir hükümdür. Buna ilaveten gâyet insanî teknik bir düzen ve yöntemdir. Eğer şûrânın konusu, başlangıç veya sonuç itibarı ile vacib ise, şûrânın kendisi de kesinlikle vacip olur.”³⁶⁵ Halîfe ve devlet başkanı da, gücünü millettten alır bu yüzden de temsili ve sembolik bir makama sahiptirler. Asıl egemenlik milletin umûmî egemenliği olduğu için, devlet başkanının egemenliği ve yetkileri aslında ümmetin geneline aittir.³⁶⁶ Dolayısıyla milleti temsil eden devlet başkanı işlerinde millettten bağımsız kararlar alamaz ve şûrâ ve istişâreden asla vazgeçemez. Yani, “valiler, devlet başkanları ve diğer yöneticiler bakımından istişâre tartışmasız bir şekilde zorunludur.”³⁶⁷

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, şûrâ ve istişâre emri âyetlerde Peygambere hitaben bir emir olarak geçmiş olsa da, aslında emir³⁶⁸, Peygamberlik vasfından dolayı bir hitap değil, devlet başkanı vasfından dolayı bir emirdir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, bu emir Hz. Peygamber (S.a.s) nezdinde tüm idarecileri kapsamaktadır. Yani şûrâ ve istişâre tüm devlet

³⁶⁰ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 166; Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, s. 26.

³⁶¹ Şâtıbî, **el-Muvâfakât/İslâmi İlimler Metodolojisi**, c. 4, s. 115.

³⁶² Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 166.

³⁶³ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, c. 2, s. 582.

³⁶⁴ Fahreddîn er-Râzî, **Mefâtiühü’l-Gayb**, c. 2, s. 295; Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, c. 2, s. 582.

³⁶⁵ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 167.

³⁶⁶ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 166.

³⁶⁷ Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, s. 26.

³⁶⁸ **Kur’ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

başkanları ve idareciler için zorunlu ve bağlayıcıdır. Yine Bakara 233. Âyette çocuğun sütten kesilmesi konusunda, eşlerin kendi aralarında istişâre etmeleri emredilmiştir. Bu âyete göre de özelde âyetteki konu itibariyle genelde de diğer meseleler itibariyle eşlerin kendi aralarında istişâre etmeleri zorunlu tutulmuştur. Diğer bir âyet olan Şûrâ Sûresi 38. Âyete göre ise, şûrâ ve istişâre emri, namaz kılmak ve infak etme gibi dînin genel hükümleriyle birlikte “*işleri aralarında şûrâ ile olanlar*” şeklinde zikredilmiş ve müminlerin bir vasfı olarak görülmüştür. Dolayısıyla her müminin vasfı olarak zikredilen şûrâ ve istişârenin hayatın her alanında uygulanması zorunludur.

2.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

İslâm Hukûku, dînin hukûk ile ilgili boyutudur. Dolayısıyla dînin hukûkî boyutuna konu olabilecek her şey İslâm hukûkunun da konusudur. Şûrâ ve istişâre prensibi de Allah’ın bir emri olduğu için, ilgili ayetlerin hangi konuları kapsadığı, tüm zamanlar için geçerli olup olmadığı ya da yalnızca ayet gereği savaşa yönelik bir emir mi? Olduğu âlimlerce tartışılmıştır. Kanaatimizce daha önce de belirttiğimiz gibi şûrâ ve istişâre gibi mü’minlerin vasıflarından sayılan bir prensip yalnızca savaş vb. gibi belli başlı konularla sınırlandırılmamalıdır. İnsanlığa rehber olarak gönderilmiş Hz. Peygamber’in (S.a.s) sahâbîleriyle birçok istişâresini kaynaklarda müşahede edebiliyorken, istişâreyi belirli konularla sınırlandırmaya çalışmak nebevî bir öğretiyi yok saymak olacaktır. Dolayısıyla diyebiliriz ki hakkında açıkça nass bulunmayan her konu istişâreye açıktır ve istişâre edilmelidir.

İslâm Hukûku kaynak açısından aslî ve fer’î deliller olarak ikiye ayrılmaktadır. Asli delillerden olan Kur’ân’da ve Hz. Peygamber’in (S.a.s) Sünneti’nde şûrâ ve istişârenin örneklerini açıkça görebiliriz. İcmâ ve kıyasın oluşmasında da İslâm âlimlerinin bir istişâre sürecinden geçtikleri bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla aslî delillerin hemen hepsinde istişârenin varlığından söz etmemiz mümkündür. Fer’î delillerde ise genel itibariyle incelediğimizde, aslî delillerde olduğu kadar keskin, genel ve kapsayıcı bir istişâre sürecinden bahsedemeyiz. Çünkü genellikle fer’î delillerden hüküm çıkarma hususunda mezhebî bakış açıları devreye girmiş, her mezhep kendi istişâreleri sonucunda ortaya koydukları ictehadları çerçevesinde mezhepsel görüşlerini belirtmişlerdir. Bundan dolayı da farklı ictehadlar söz konusu olmuştur.

Herhangi bir mesele ile ilgili hüküm verirken de sırasıyla önce Allah'ın Kitabı Kur'ân'a, sonra Hz. Peygamber'in (S.a.s) Sünnetine, sonra Hulefa-i Râşidînin o meseledeki uygulamalarına ve âlimlerin o meseleyle ilgili icması olup olmadığına, sonra kıyasa, daha sonra şûrâ meclisinin vereceği kararlara ve ilim ehlinin ictihadlarına bakmak gerekir. Hüküm verildikten sonra ise artık şahsî düşünceler terk edilip şûrâ meclisinden çıkan kararın uygulanması için çaba sarfedilmelidir. Neticeyi de Allah'a havale ederek ona sığınıp teslim olmak ilgili âyet gereği Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olur.

Gerek dînî gerekse dünyevî her meselede istişâreye ihtiyaç duyulabilir. Kişinin istişâre edip etmemesinden dolayı veya yaptığı istişârelerin olumsuz sonuçlarından dolayı herhangi bir yaptırıma ve cezâî müeyyideye tabi tutulmaz. Eğer istişâre etmezse sadece Allah'ın insanlara bahşetmiş olduğu bir lütuftan yoksun kalmış olur. Ancak şunu belirtelim ki, dînî ve fikhî alanlardaki istişârelerde kişi vereceği kararda veya yanlış bir ictihâdda Allah katında sorumlu olmuş olur. Yani dünyevî açıdan bir cezâî müeyyide ile ya da yaptırımla karşılaşmaz. Ancak yanlış bir ictihâd ve fetvâdan dolayı Allah katında vebâle girmiş olur.

Aile içerisinde, erkeğin, kadının ve çocukların birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar sebebiyle de aile içerisinde çeşitli meselelerde istişâreler yapılmaktadır. Burada önemli olan neticenin ne olduğundan ziyade istişâre prensibinin aile içerisinde tatbik edilmesidir. Bu sebeple ailevî konulardaki istişâreler hususunda da kişi herhangi bir yaptırıma ya da cezâî müeyyideye tabi tutulmaz.

Devlet yönetiminde ve STK'lar'da ise durum farklıdır. Devlet yönetiminde, danışma süreci gerçekleşmezse yani devlet başkanı, şûrâ meclisinden bağımsız olarak herhangi bir konuda kendi başına bir karar alırsa bu durumda devleti dikta ile yönetme gibi bir yaklaşım içerisine girmiş olur ve müdahale edilmesi gerekir. Yine şûrâ meclisinden bir karar çıkarsa ancak devlet başkanı bu çıkan kararı yok sayarak kendi bildiğini okursa yine müdahale edilmeli ve bir yaptırım uygulanmalıdır. Aynı şekilde STK yöneticisi konumunda olan başkan, devletin yasalarını ve kanunlarını yok sayıyorsa, bu taktirde bir yaptırım uygulanması ve cezaî müeyyideye tabi tutulması gerekir.

Şûrâ ve istişârenin şer'î hükmü konusunda ise diyebiliriz ki, şûrâ ve istişâre tüm devlet başkanları ve idareciler için zorunlu olarak uygulanması gereken bir emirdir. Yine âyet gereği aile içerisinde, eşlerin kendi aralarında istişâre etmeleri de zorunlu tutulmuştur.

Dolayısıyla her müminin vasfı olarak zikredilen şûrâ ve istişârenin hayatın her alanında uygulanması zorunludur. İnsanın da yararınadır.

3. DEVLET YÖNETİMİNDE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

3.1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

Henüz Kur'ân-ı Kerîm indirilmeden önce, şûrâ ve istişârenin durumuna, geçmiş Peygamberler döneminde Kur'ân'da geçen istişârelere ve vahyin indiği toplum olan Arap Yarımadasındaki şûrâ ve istişâre bilincinin ne olduğuna değinmeye çalışacağız.

3.1.1. Kur'ân'da Bahsi Geçen İstişâre Örnekleri

Kur'ân'da bahsedilen istişâre örneklerini; Hz. İbrâhîm'in (A.s) oğlu İsmâîl (A.s) ile olan istişâresi, Firavun'un kavminden ileri gelenlerle yaptığı istişâre ve Sebe kavmi ile Melîke Belkıs'ın aralarındaki istişâre olarak üç başlıkta inceleyeceğiz.

3.1.1.1. Hz. İbrâhîm'in (A.s) oğlu Hz. İsmâîl (A.s) ile İstişâresi

Hz. İbrâhîm'in (A.s) oğlu İsmâîl ile istişâresi Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde anlatılmaktadır.

"Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrâhîm ona, "Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi." Nihâyet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrâhîm de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: "Ey İbrâhîm!" "Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız." "Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır." Biz,

(İbrâhîm'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmâîl'i) kurtardık. Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. İbrâhîm'e selam olsun. ”³⁶⁹

Hız. İsmâîl'in kurban edilmesi Allah Teâlâ'nın rüya yoluyla emridir ve tartışmaya kapalı bir konudur. Bu olayın gelişimi İbrâhîm (A.s)'a üç gün peşpeşe gösterilen rüya sonucunda vukû bulmuştur. İlk gün oğlunu kurban etmesi istenir. Uyandığında bu rüyanın Rahmanî mi yoksa şeytanî mi? olduğunu anlayamaz. Ertesi gün yine aynı rüyayı görür. Bu kez bu rüyanın Rahmanî olduğunu anlar ve rüyayı yerine getirmeye niyetlenir. Son olarak o gece de aynı rüyayı görür ve bu kez kesin olarak bunu uygulamaya karar verir. Ancak Hız. İbrâhîm bu emri yerine getirme aşamasında oğlu İsmâîl'e “Yavrum! Şüphesiz ben seni rüyamda boğazladığımı görüyorum, sen ne düşünüyorsun?” sözleriyle fikrini sorması ve bu rüyayı istişâre etmesi önemlidir. Anlaşılmaktadır ki işin kesin yapılacak olması istişâre etmeye aykırı bir durum değildir. Hız İbrâhîm'in şefkati, merhameti ve samîmiyeti onu istişâre etmeye yönlendirmiştir.³⁷⁰ Hız. İsmâîl ise, Allah Teâlâ'nın: “Biz de ona halim (uysal) bir oğul müjdeledik.”³⁷¹ Âyetinde belirttiği gibi, babasına karşı gâyet uysal hareket etmiş ve babasının bu kararını Allah'ın emri olduğu için anlayışla karşılayarak “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.” Demiştir.

Hız. İbrâhîm (A.s) ve oğlu İsmâîl'in (A.s) istişâre örneğinde görüldüğü gibi, açıkça belli olan konularda bile başkalarına danışmaya yani istişâreye başvurulurken, gizli ve kapalı konularda kesinlikle istişâreye başvurulması gerekir.³⁷² Çünkü somut ve kesin konularda istişâre sünnettir, övülmüştür ve faydalıdır. Dolayısıyla somut meselelerde istişâreye başvurulurken, çelişkili ve müşkil konularda istişâre zorunludur. Öncelikli olması gerekir.³⁷³

3.1.1.2. Firavun'un Kavminden İleri Gelenlerle İstişâresi

Kur'ân'da geçmiş dönemlere ait istişâre örneğinin birini de Firavun yönetiminde Hız. Mûsâ (A.s) ile ilgili meselede görmekteyiz. Firavun'un halkla iç içe ve halkın isteklerini yerine getirme gayretinde bir yönetim gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Tam tersi

³⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Sâffât Sûresi, 37/102-109.

³⁷⁰ Ali Muhammed Sallâbî, İslâm'da Şûrâ, s. 25.

³⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm, Sâffât Sûresi, 37/101.

³⁷² Ahmed Raysûnî, Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak, s. 19; Turtuşî, Sirâcu'l-Mülûk/ Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair, s. 132.

³⁷³ Ahmed Raysûnî, eş-Şûrâ fi Ma'reketi'l-Binâ, el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî/Dâru'l-A'lam, Amman 1428/2007, s. 17.

söylediği sözün emir telakki edildiği, diktaya dayalı bir yönetim sergilemiştir. Buna rağmen Firavun, Hz. Mûsâ (A.s) konusunda yanındakilerle istişâre etme ihtiyacı duymuştur.

Kur'ân'dan örneğe geçmeden önce burada bir ayrıntıyı zikretmemiz gerekir. Bilindiği üzere tezimizin birinci bölümünde şûrâ-istişâre-müşâvere-meşveret gibi kavramlardan bahsederken bu kavramları anlam itibariyle ikiye ayırmıştır. Özetle ifade edecek olursak herhangi bir bağlayıcılığı olmayan kişisel veya iki taraflı ya da karşılıklı görüş alışverişinde bulunma durumuna istişâre-müşâvere, bağlayıcılığı bulunan bir meclis ya da topluluk ile yapılan devlet işleri vb. konulardaki görüş alışverişini de şûrâ-meşveret olarak isimlendirmiştik. Burada da Firavun ile kavminden ileri gelenler arasında oluşan bir meclisten bahsedildiği için şûrâ-meşveret kavramını kullanmamız anlam itibariyle daha doğru olacaktır. Bu hatırlatmadan sonra konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de geçen âyetleri inceleyebiliriz.

Kur'ân'da üç farklı sûrede (A'râf, Şuârâ, Mü'min), Hz. Mûsâ (A.s) ve Firavun arasındaki olaydan şöyle bahsedilmektedir:

“... Mûsâ'yı, apaçık mucizelerimizle Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına Peygamber olarak gönderdik de onları (mucizeleri) inkâr ettiler. Mûsâ dedi ki: “Ey Firavun! Şüphesiz ki ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir Peygamberim. Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabbinizden açık bir delil (mucize) getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder.” Firavun, “Eğer açık bir delil getirdiyse haydi göster onu bakalım, şâyet doğru söyleyenlerden isen.” Dedi. Bunun üzerine Mûsâ esasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha. Elini (koynundan) çıkardı. Bir de ne görsünler o, bakanlar için, bembeyaz olmuş. Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: “Şüphesiz bu adam usta bir sihirbazdır. Sizi yerinizden çıkarmak istiyor.” Firavun ileri gelenlere, “Öyle ise siz ne düşünüyorsunuz?” Dedi. Onlar şöyle dediler: “Mûsâ'yı ve kardeşini (bir süre) beklet (haklarında bir işlem yapma) ve şehirlere toplayıcılar yolla. Bütün usta sihirbazları (toplayıp) sana getirsinler.” Sihirbazlar Firavun'a geldiler. “Galip gelenler biz olursak mutlaka bize bir mükâfat vardır, değil mi?” Dediler. Firavun, “Evet. Üstelik siz mutlaka benim en yakınlarımdan olacaksınız.” Dedi. (Sihirbazlar), “Ey Mûsâ! Ya önce sen at, ya da önce atanlar biz olalım.” Dediler. (Mûsâ), “Siz atın!” Dedi. Bunun üzerine onlar (ellerindekini) atınca insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Büyük bir sihir yaptılar. Biz de Mûsâ'ya, “Elindeki değneğini at!” Diye vahyettik. Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor. Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış

oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı. Artık orada yenilmişler ve küçük düşmüşlerdi. Sihirbazlar ise secdeye kapandılar. “Âlemlerin Rabbine îmân ettik.” Dediler. “Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine.” Sonra Firavun “Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da (ibret olsun diye) sizin tümünüzü elbette asacağım.” Dedi. Yanında bulunanlar: “Sen (sihirbazları cezâlandıracaksın da) Mûsâ'yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarırsınlar, seni ve ilahlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?” Dediler. Firavun, “Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz?” Dedi.³⁷⁴

Hz. Mûsâ (A.s), Firavun'a kendisinin Allah'ın Peygamberi olduğunu ve İsrailoğulları'nın kendisiyle gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Firavun eğer gerçekten Peygamber ise delil sunmasını istemiş, Hz. Mûsâ (A.s) ise buna karşılık Firavun ve kavmine bir takım mucizeler göstererek kendisinin Allah'ın Peygamberi olduğunu ispatlamış, Firavun'un da ilahlık iddiasını boşa çıkartmıştır. Sonrasında Firavun'un yanındakiler Hz. Mûsâ'ya (A.s) sihirbazlık isnadında bulunup Firavun'u kışkırtmışlar, Firavun'da ne yapması gerektiği hususunda kavminden ileri gelenlerle meşverette bulunarak onların görüşlerini almıştır. Burada şunu zikretmemiz gerekir. Firavun, sıradan insanlarla değil kavminden ileri gelenlerle bu meseleyi tartışmıştır. Yani kendi aralarında bir meşveret-şûrâ meclisi oluşturarak görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bu şûrâ meclisinde gerçekleşen meşveret sonucunda alınan karara göre çevredeki usta sihirbazlar toplanacak ve Hz. Mûsâ (A.s) karşısında yarıştırlarak, (sözde) Hz. Mûsâ'nın (A.s) sihirbaz olduğu ortaya çıkarılacaktı. Sonrasında bu sihirbazlar ustalıklarını göstererek sihirlerini yapacaklar ve Hz. Mûsâ'yı altedeceklerdi. Allah Teâlâ ise Hz. Mûsâ'ya vahyederek mucizesi sayesinde onların sihirlerini işlevsiz bırakmış ve Mûsâ'yı üstün kılmıştı.

3.1.1.3. Sebe Kavmi ve Melîke Belkıs'ın İstişâresi

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan istişâre örneklerinden bir diğerini de Hz. Süleymân (A.s) döneminde, Sebe Kavmi ve Melîke Belkıs arasında görmekteyiz. İlgili âyetlere geçmeden önce şunu belirtmek faydalı olacaktır. Bir önceki konuda bahsettiğimiz Firavun ve kavmi arasındaki şûrâ-meşveret meclisinin bir benzerini, hatta daha teşekküllü halini Melîke Belkıs ve Sebe Kavmi arasında görmekteyiz. Bahsi geçen şûrâ-meşveret örneği Kur'ân'da şu şekilde anlatılmaktadır:

³⁷⁴ **Kur'ân-ı Kerîm**, A'râf Sûresi, 7/ 103-127; Ayrıca Bkz. **Kur'ân-ı Kerîm**, Mü'min Sûresi, 40/22-25; **Kur'ân-ı Kerîm**, Şuarâ Sûresi, 26/ 23-51.

“...Derken Hüdüh geldi ve (Süleymân'a) şöyle dedi: “Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim. Ben, onlara (Sebe halkına) hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar. Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış.) Allah kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Büyük Arş'ın Rabbidir.” -Süleymân, Hüdüh'e şöyle dedi: “Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz. Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak.” -Sebe Melîkesi Belkıs dedi ki: “Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup atıldı. Mektup Süleymân'dan gelmiştir. O, "Bismillahirrahmânirrahîm" diye başlamakta ve içinde 'Bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin' denilmektedir. Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.” -Dediler ki: “Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız. Emir senin. Ne emredeceğini düşün.” -(Melîke Belkıs) şöyle dedi: “Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hale getirirler. İşte onlar böyle yaparlar. Ben onlara bir hediye gönderip elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.” (Elçilerin sözcüsü) Süleymân'ın huzuruna gelince, Süleymân ona şöyle dedi: “Siz beni mal ile desteklemek (ve böylece etkilemek) mi istiyorsunuz? Oysa Allah'ın bana verdiği size verdiğiinden daha hayırlıdır. Fakat hediyenizle ancak siz sevinirsiniz.”³⁷⁵

Hiz. Süleymân (A.s) Allah'ın dînini en iyi şekilde tebliğ etmek için görevlendirilmiş ve diğer canlılarda onun hizmetine sunulmuştur. Âyetlerde de belirtildiği üzere, Hüdüh adındaki kuş kendisine Melîke Belkıs ve Sebe halkının Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını ve şeytana uyduklarını bildirince, Hiz. Süleymân bir mektup yazıp bu mektubu Hüdüh kuşundan göndermiştir. Bu mektup içerik açısından önemli olduğu kadar, mektubun ilk cümlesi açısından da çarpıcıdır. Hiz. Süleymân mektuba “Bismillahirrahmanirrahim” sözüyle başlayarak, her şeyden önce gücün ve kuvvetin yegane sahibinin Allah olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Sonrasında ise 'Bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin' diyerek onları tabi olmaya ve boyun eğmeye davet etmiştir. Esasında buradaki boyun eğme Hiz. Süleymân'ın kendisine değil, mektubun başında da belirttiği Rahmân ve Rahîm olan Allah'adır.

³⁷⁵ **Kur'ân-ı Kerîm**, Neml Sûresi, 27/22-36.

Sebe Melîkesi mektubu okuduktan sonra ne yapacağına karar verememiş ve yanındakilere: “*Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.*” Diyerek onlarla meşveret etmek istemiş ve görüşlerini öğrenmeye çalışmıştır. Burada anlaşıldığı kadarıyla kavmin ileri gelenlerinden oluşan bir meclisin bulunduğu ve bu meclistekilerle meşveret ettiği sonucu çıkarılmaktadır. Çünkü hitap “*Ey ileri gelenler*” şeklindedir. Yine baktığımızda Melîke Belkıs âyette “*أَفْتُونِي*” yani “bana fetva verin” ifadesini kullanmıştır. Yani onların görüşlerini başvurmuştur. “...*Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.*” Diyerek de karar aşamasında onların görüşlerine ne denli önem verdiğini, onlardan habersiz karar vermediğini göstermiştir.

Yapılan meşveret sonrasında mecliste bulunanlar Melîke’ye savaşılabileceklerini bildirmişler eğer savaş dışında bir çözüm düşünüyorsa bunu da rahatlıkla yürürlüğe koyabileceklerini belirterek “emir sana aittir” demişlerdir. Bunun üzerine Melîke Belkıs, Hz. Süleymân’ın nebi mi yoksa kral mı? olduğunu anlamak için ona kıymetli hediyeler göndermeye karar vermiştir.³⁷⁶ Sonrasında ise malum üzere âyetin devamında da zikredildiği gibi bu hediyeleri Hz. Süleymân kabul etmemiş ve Belkıs bizzat görmüş olduğu olaylar ve almış olduğu bilgiler neticesinde onun nebi olduğuna inanmış ve Allah’a îmân etmiştir.

3.1.2. İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Şûrâ ve İstişâre

Kur’ân-ı Kerîm’in inzâlinden önce Mekke’de, Mekkeli müşriklerin bir meşveret meclisi vardı. Burada bazı önemli kararlar görüşülüp tartışılırdı. Bu toplantılara zaman zaman Kureyşli olmayanlar da katılırdı. Necid’li olduğu söylenen ve tanınmayan birisinin isteği üzerine bu toplantıya katıldığı ifade edilir.³⁷⁷ Necid’li bir kişi olarak bu toplantıya giren ihtiyar kişinin İblis olduğu ve insan suretinde onların arasına katılarak Hz. Peygamber’i (S.a.s) öldürme kararlarının alınmasını sağladığı da belirtilir.³⁷⁸

Şûrâ kavramının, Mekke lideri Hz. Muhammed’in dedelerinden Kusay bin Kilab’ın evinde yapılan toplantılar için danışma (teşâvür) anlamında kullanıldığı bilinmektedir.³⁷⁹ İlerleyen zaman içerisinde Kusay bin Kilab döneminde toplantıların daha sağlıklı

³⁷⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, c. 6, s. 338.

³⁷⁷ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, c. 2, s. 124.

³⁷⁸ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, c. 2, s. 124.

³⁷⁹ Atilla Yargıcı, “**Kur’ân’a Göre Şûrâ ve Demokrasi**”, s. 173.

yapılabilmesi için Kâbe'nin karşısına Dâru'n-Nedve binası yapılmıştır.³⁸⁰ O dönemde Mekke'nin ileri gelenleri burada toplanırlar, görüş alışverişinde bulunurlar ve Mekkeliler adına toplumsal konularda karar verirlerdi.³⁸¹ Bu binada İslâm dîninin tasfiye edilmesi ve Hz. Muhammed'in (S.a.s) öldürülmesi gibi meseleler görüşülmüştü. Bu olay ve hain planlar Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmıştır: *“Hani kafirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.”*³⁸²

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) bu âyetle ilgili şunları söylemiştir: “Kureyşliler bir gece Mekke'de istişâre ettiler. Bir kısmı Hz. Peygamber'i (S.a.s) bağlayıp hapsedmeyi, bir kısmı öldürmeyi, diğer bir kısmı da Mekke'den sürgün etmeyi teklif ettiler. Allah Teâlâ onların bu planlarından Nebîsini haberdar etti. O gece Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (S.a.s) yatağına yattı. Rasûl-i Ekrem'de (S.a.s), Hz. Ebûbekir ile birlikte dağdaki mağaraya ulaşmıştı. Müşrikler sabaha kadar Hz. Ali'yi kuşatma ve koruma altında tutarak geçediler.”³⁸³

“Kusay'dan sonra Mekke'de halkla ilgili konularda tek başına karar veren bir idareci, kral, ya da reis olmamıştır. Toplumsal işlere Mekke'nin ileri gelenlerinin oluşturdukları bir konsey tarafından karar veriliyordu. Mekke'nin ileri gelenleri Antik Yunan'daki kongre üyeleri gibiydi. Dâru'n-Nedve de modern bir parlamento gibi değildi. Mekke'nin ileri gelenleri, hakkında karar verilmesi gerekecek kadar önemli bir konu olduğunda bir araya gelirdi. Bağlayıcı bir karara ancak bütün üyelerin konsensüsü ile ulaşılabilirdi. Bir konuda herhangi bir anlaşmazlık baş gösterir, görüş ayrılığı meydana gelirse, üyeler oybirliğine ulaşmak için kendi aralarında müzâkereler yaparlardı. Bununla Mekke'nin güvenliğini tehlikeye sokacak bir davranıştan kaçınmış olurlardı. Bu kişiler kendi görüşlerini açıklama, diğerleriyle uyuşup uyuşmama özgürlüğüne sahipti.”³⁸⁴

Dâru'n-Nedve'yi ihtiyarlar meclisinin bir benzeri olan “mele” denilen bir grup yönetirdi. Mele'nin içerisinde hürler ve esirlerin temsilcilerinin yanı sıra Ashab-ı Rey ve Ashab-ı Meşveret de bulunuyordu. Dâru'n-Nedve'de alınan kararlar zorunlu ve bağlayıcı

³⁸⁰ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 1, s. 137.

³⁸¹ Atilla Yargıcı, **“Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi”**, s. 173.

³⁸² **Kur'ân-ı Kerîm**, Enfâl Sûresi, 8/30.

³⁸³ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 1, s. 348; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 2, s. 126.

³⁸⁴ Atilla Yargıcı, **“Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi”**, s. 173.

değildi. Rey ve nüfûz sahibi insanlar buradaki karara muhâlefet edebiliyor ve kendi görüşlerini ortaya koyabiliyorlardı.³⁸⁵

İslâm öncesi Araplarda Darun-Nedve dışında ayrıca Şa'b denilen aile içi meselelerle ilgilenen ve ailevî husumetleri gidermeyi amaçlayan bir aile meclisi bulunurdu. Ailelerin çözüme ehil kişileri olaylara müdâhele ederek çözüme kavuşturuyorlardı. Yani aile dışından birinin ailevî meselelere müdâhil olması istenmiyordu. Bu yüzden ailevî meseleler Şa'b'a bırakılıyor, dînî ve dünyevî diğer olaylar ile ilgili meseleleri ise Mele hallediyordu.³⁸⁶

Şa'b dışında, Darun Nedve'de her boyun (Sop'un) kendine ait "nâdi" adı verilen bir toplantı yeri mevcuttu. Herhangi bir konuyu Sop'un üyelerine iletmek isteyen yabancılar o Sop'a ait Nâdiler'in yerini sorarlardı.³⁸⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de: "...Nâdilerinizde (toplantılarınızda) edepsizlik mi yapacaksınız?"³⁸⁸ ve "(فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ) -Haydi, taraftarlarını çağırın. Biz de zebânileri çağıracağız"³⁸⁹ şeklinde iki farklı yerde geçmektedir.

Câhiliye devrinde Esedoğulları Kabîlesi arasında bulunan Yezid bin Zem'a bin Esved, kabîlenin en ileri gelen adamıydı. Kureyş'in yönetiminde onun görevi şûrâ idi. Yani Kureyşli başkanlar onunla istişâre etmeden karar alamazlardı. Eğer uygun bulursa konunun işleyişinde onları serbest bırakırdı. Aksi halde bir kez seçme hakkı vardı ve o bu hakkını kullanırdı. Diğerleri de buna rıza gösterirlerdi. İlerleyen zamanlarda kendisi İslâm'ı kabul etmiş ve Taif Savaşı sırasında Hz. Peygamber'in (S.a.s) yanında şehit olmuştur.³⁹⁰

"İslâm öncesi Mekke'nin bu şekilde yönetilmesinden dolayı Mekke'de o zamanlar "Cumhuriyet Eğilimleri" olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşü savunanlara göre Mekke, Medine, Taif ve çevresindeki yerleşim yerlerini taç giymiş bir kral yönetmemiştir. Mekke ve çevresindeki kabîleler bile o zamanlar o kabîlenin en yaşlısı olan ve adına "şeyh" denilen kimseler tarafından yönetilirdi. Fakat bu şeyhler, kabîlenin ileri gelenlerinin oluşturduğu bir divanda karar vermek zorunda idi. Bu divan, ya da meclis seçilmiş olmamasına rağmen, kabîlenin irâdesini yansıtır ve şeyhin gücünü kontrol ederdi. Bu kabîle meclisinin bir ferdi

³⁸⁵ Tuğrul Tezcan, "Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Âyetlerine Bakışı", Dini Araştırmalar, Ankara 2010, c. 13, sayı: 36, s. 91.

³⁸⁶ Tuğrul Tezcan, "Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Âyetlerine Bakışı", s. 92.

³⁸⁷ Tuğrul Tezcan, "Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Âyetlerine Bakışı", s. 93.

³⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Ankebût Sûresi, 29/29.

³⁸⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Alâk Sûresi, 96/17 ve 18.

³⁹⁰ Abidin Sönmez, Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi, s. 23, 24.

öldüğü zaman bu boşluğu doldurması muhtemel yaşından, kabîleye etkisinden ya da kabîleye hizmet etmesinden dolayı saygı gösterilen birisi onun yerine seçilirdi. Bu seçimin formal bir metodu yoktu.”³⁹¹

Görüldüğü üzere anlaşılmaktadır ki Kureyş şûrâ ve istişâre meselesine yabancı değildir ve kısmen de olsa uygulamışlardır.

“İş konusunda onlarla müşâvere et”³⁹² âyetinin açıklanmasında Zemahşerî (Ö. 538/1144), Araplar’ın önceden de müşâvereye alışkın olduklarını, eğer Hz. Peygamber (S.a.s) kendileriyle müşâvere etmemiş olsa, bu davranışın onlara zor geleceğini, bu yüzden de Allah Teâlâ, Peygamber’ine (S.a.s) sahâbîleriyle müşâvere etmesini emrettiğini belirtmiştir.³⁹³

Şunu özellikle belirtelim ki, müşâverenin-istişârenin İslâmî esaslar içinde yer alması Arap ileri gelenlerinin isteklerini yerine getirmek veya onları memnun etmek için değil, bizzat prensibin güzelliğinden dolayıdır. Ayrıca İslâm öncesinde şûrâ prensibi Araplar tarafından kısmen ve plansız bir şekilde uygulanıyorken, İslâm bu prensibi bir plana sokmuş ve İslâmî yönetimin temellerinden biri haline getirmiştir.

3.2. İSLÂM SONRASI DÖNEMDE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

3.2.1. İSLÂMDA DEVLET HÜKÜMET VE DEVLET BAŞKANI

İslâm’da devlet olgusu, devlet, hükümet ve devlet başkanı şeklinde üç saç ayağından oluşmaktadır. Tabiki bu üç ana saç ayağının üzerine binâ edilmiş bir takım esaslar da mevcuttur. Öncelikle İslâm’da devlet olgusunu, İslâm Devleti’nin özelliklerini, hükümet sistemini, İslâm’ın öngördüğü devlet başkanını ve diğer esasları açıklamaya çalışacağız.

3.2.1.1. İslâm’da Devlet ve Özellikleri

Devlet kelimesi Arapça D-V-L kökünden türemiş bir isimdir. İslâm Hukûk Literatüründe ise devlet kelimesi terimleşmemiş ve bir kavram olarak kullanılmamıştır. Devlet kelimesi yerine, devletin unsurları, organ ve işlevleri ile ilgili kavramlar

³⁹¹ Atilla Yargıcı, “Kur’ân’a Göre Şûrâ ve Demokrasi”, s. 174.

³⁹² Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.Âyet.

³⁹³ Zemahşerî, Keşşâf, c. 1, s. 324.

kullanmışlardır. Bunun nedeni olarak ise Şia'nın devlet ve devlet başkanlığına (imâmet) siyâsî anlamlar yükleyerek bunu itikad alanına taşımaları gösterilmiştir.³⁹⁴

Kur'ân'da devlet kavramı herhangi bir yerde geçmemesine rağmen toplumsal düzenin kurulmasını sağlayan iktidar olgusuna ait bir takım ilkeler ortaya konmuştur. Kur'ân'a göre iktidar toplumsal düzenin kurulması ve devam ettirilmesi için bir amaç değil araç niteliğindedir. Çünkü mülkün sahibi Allah'tır ve mutlak hâkimiyet ona aittir. Bilindiği üzere Allah insanlara yeryüzünün halîfeliği görevini vermiştir. Bunu ayrıntılı olarak tezimizin giriş bölümünde anlatmıştık. Dolayısıyla yeryüzünün halîfesi olan insan aracılığıyla Allah, yeryüzünde hâkimiyetini gerçekleştirmektedir. Yani iktidar sahibi olan görünüşte insanlar olsa da gerçekte Allah'tır. İnsan, bu iktidar olma görevini Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda kullanmak suretiyle yerine getirmiş olur.

Devletin yetkilerini yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayırmak mümkündür. Yasama yetkisi, toplumsal yaşamı düzenlemek amacıyla bağlayıcı ve maddi yaptırımla desteklenmiş hukûk kuralları koymaktır. İslâm Hukûkuna göre, hüküm koyma yetkisi Allah'a ait olduğu için, İslâm Devletinde de yasama yetkisi Allah'ın koymuş olduğu şer'i kurallardır. Eğer Allah Teâlâ'nın koyduğu şer'i bir kural yoksa o zaman Sünnet'e yani Peygamber'in (S.a.s) uygulamalarına bakılır. Burada da yoksa bu kez icma ile belirlenmiş bir hükmün olup olmadığına bakılarak nihâî hüküm verilir.

Yürütme yetkisi, devletin kendi koymuş olduğu hukûk kurallarını ilgili organları vasıtasıyla uygulamasıdır. Yürütmenin İslâm Hukûkunda işlevlerini dînî, idarî ve siyâsî olarak ayırmak mümkündür. Yürütmenin dînî işlevleri, dîni herhangi bir bozulmaya karşı koruma, Allah yolunda cihad etme, zekâtın toplanıp hak sahiplerine dağıtılması, namaz, oruç vb. gibi dînin temel ibâdetlerini toplumun yerine getirebilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Kanunların uygulanması, idarî teşkilatın kurulması, iç güvenliğinin sağlanması, ülkenin savunulması ve malî yönetim de yürütmenin siyâsî ve idarî işlevlerindedir.³⁹⁵

Yargılama yetkisi, adından da anlaşılacağı üzere hukûkun çiğnenmesi, hukûkî olarak cezâ gerektiren fiillerin oluşması gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır. İslâm Hukûkunda yargılama yetkisi devlet başkanına aittir. Hâkimler yetkilerini devlet başkanlarından alarak

³⁹⁴ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 282.

³⁹⁵ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 293, 294.

onlar adına yargılama yaparlar. Yargılama yetkisinin kullanımı da Kitap, Sünnet ve icmâ hükümlerine aykırı olamaz.³⁹⁶

İslâmî bir devlet, amaç değil araçtır. Amaç ise kendisini iyiliğe ve adâlete adanmış, bâtili ortadan kaldırıp, zulmü ve haksızlığı önleyerek hakkı hâkim kılan bir toplum oluşturmaktır. Yani toplumun Allah'ın fitrî yasasına ve İslâm nizâmına uygun bir yaşam sürmelerini sağlamaktır.³⁹⁷ Bunu sağlamanın yolu ise toplumu sarsılmaz bir bağ olan kardeşlik bağı ile birbirine bağlamaktır. Bundan dolayı İslâm dîni “*Müminler ancak kardeşlerdir.*”³⁹⁸ Buyurarak müminleri dîn kardeşliğinde buluşturmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de: “*Ey îmân edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emr'e (idarecilere) itaat edin...*”³⁹⁹ Buyrulmuştur. Bu âyette bir takım temel ilkeler ortaya konmuştur. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz.

İlk olarak diyebiliriz ki, İslâm devletinin en önemli görevi hâkim olduğu yerde şer'i hükümlerin uygulanmasını sağlamaktır.⁴⁰⁰ Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: “*...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler fasıkların ta kendileridir.*”⁴⁰¹ Buyurmuştur. Yani içinde bulunulan durum, zaman, yer ne olursa olsun Allah'ın indirdiği ile hükmedilmesi İslâm Devleti'nde şarttır. Bunu tesis etmenin yolu da devletin anayasasının şer'i hükümlerden oluşmasıdır.

İkinci olarak İslâm Devleti, bulunulan zamana ve hayat şartlarına uygun, şeriâtın nasslarına aykırı düşmeyen kanunlar oluşturmalı, aykırılık arz ettiği takdirde yürürlük kazanamayacağını hükme bağlaması gerekir.⁴⁰²

Üçüncü olarak, yukarıda da bahsettiğimiz Nisâ Sûresi'nde zikredilen, “Sizden olan emir sahiplerine (idârecilere) itaat edin!” Emriyle Müslümanlardan bir topluluk kastedilmektedir. Yani Müslümanlar yalnızca kendileri gibi Müslüman olan idarecilere itaat etmekle mesuldür. Şeriâtın uygun gördüğü yollarla başa gelmiş şer'i hükümete itaat etmek dînî gereklilik olarak hükme bağlanmıştır. Yani “Hükümetin çalışmalarını kontrol etmek

³⁹⁶ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 295.

³⁹⁷ Muhammed Esed, **İslâm'da Yönetim Biçimi**, (Çev) Beşir Eryarsoy, Ekin Yayınları, İstanbul 2016, s. 44.

³⁹⁸ **Kur'ân-ı Kerîm**, Hucurât Sûresi, 49/10.

³⁹⁹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/59.

⁴⁰⁰ Muhammed Esed, **İslâm'da Yönetim Biçimi**, s. 48.

⁴⁰¹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Mâide Sûresi, 5/47.

⁴⁰² Muhammed Esed, **İslâm'da Yönetim Biçimi**, s. 49.

halkın görevlerindedir. Hükümet görevini gerektiği gibi yerine getirdikçe halk ona güvenecek ve doğru yoldan sapacak olursa, ondan güvenini geri alacaktır. Bu nedenle halkın rıza ve muvafakati, İslâm devletini ayakta tutan en önemli unsurdur.”⁴⁰³

Son olarak ise, İslâm Devleti halkın güvenini kazanmak zorundadır. Bu da halkın özgür bir irâdeyle seçebileceği, gerçek anlamda halkı temsil edecek olanların seçimle başa geçmesiyle mümkündür. Yani devlet başkanı İslâm şeriatına göre seçimle başa gelmelidir. Seçim dışında farklı yollarla başa gelen başkana Müslüman da olsa itaat edilmez.⁴⁰⁴

3.2.1.2. İslâm’da Hükümet ve Devlet Başkanı

- İslâm Devletinde Hükümet ve Amacı

Devlet yetkilerini kullanarak devleti yöneten, siyâsî iktidara sahip olup, iktidarı elinde bulunduran kişilere hükümet denilmektedir. Hükümet iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, hükümet denilince devlet organları kastedilir, ikincisi de hükümet etme yani devlet yetkilerini kullanma anlamındadır.⁴⁰⁵

İslâm Hukûkunda hükümet kavramı genellikle imâmet ve hilâfet kavramlarıyla ifade edilmektedir. İslâm Hukûkuna göre, devlet başkanı, devletin yetkileri olan yasama, yürütme ve yargı organlarını tek başına elinde tutmaktadır. Diğer devlet organları da yetkilerini devlet başkanından almaktadırlar.⁴⁰⁶

İslâm devletinde hükümet kurmanın iki amacı vardır. Bunlar dîni yaşatma ve yönetilenlerin maslahatlarını korumaktır. İslâm devleti için iki amaç arasındaki asıl hedef ise dîni yaşatmaktır. Bundan dolayı İslâm hukukçuları İslâmî hükümeti dîni muhafaza ve dünyayı idare için şeriat sahibine vekâlet etmek (hilâfet) olarak tanımlamışlardır.⁴⁰⁷

İslâmî hükümeti diğer hükümet biçimlerinden ayıran temel özellik, hükümetin sahip olduğu tüm araçları şer’i olarak gerçekleştirmeye çalıştığı amaca ulaşmak için kullanmasıdır.⁴⁰⁸ İslâm hukukçularının (fakîhlerin) ifadelerinde zikrettikleri “hilâfetin

⁴⁰³ Muhammed Esed, **İslâm’da Yönetim Biçimi**, s. 49.

⁴⁰⁴ Muhammed Esed, **İslâm’da Yönetim Biçimi**, s. 50.

⁴⁰⁵ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 296.

⁴⁰⁶ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 296.

⁴⁰⁷ Muhammed Selim Ayva, **İslâm Devleti’nde Yönetim Şekli**, Mana-İlim Yurdu Yayınları, İstanbul 2011, s. 119.

⁴⁰⁸ Muhammed Selim Ayva, **İslâm Devleti’nde Yönetim Şekli**, s. 118.

zorunluluğu” tabiri, şeriatın İslâm devletine yüklemiş olduğu amaca ulaşmak için hükümetin kurulması zorunluluğunu ifade etmektedir. Fakîhler kesin olarak, İslâm devletinde gerekli olan anayasayı, İslâm şeriatına göre yapan ve yalnızca devletin yerine getirebileceği görevleri üstlenen bir hükümetin kurulmasını şart olarak görmüşlerdir.⁴⁰⁹

Mevdûdî İslâm hükümetinin, İslâm’ın bir zorunluluğu olduğunu belirterek şunları söyler: “Din ile hükümet ve devletin o kadar yakınlıkları vardır ki, bunlardan biri diğerrinin bir parçası sayılır. İslâm’da “İslâm Hükümeti” ve “İslâm Devleti” olmazsa zulüm, adâletsizlik ve keyfî idâre her tarafı sarmış olur. Neticede Cengiz fesadı baş gösterir. Haksızlıklar alır yürür. İslâm hükümsüz ve devletsiz olursa, bu haldeki İslâm kolu bacağı kırık sakat vücuda benzer, işe yaramaz bir hal alır. O zaman Allah’ın dininin hüküm sürmesi yerine kölelik, esâret ve sefâlet devresi başlar.”⁴¹⁰

- İslâm’da Devlet Başkanı

İslâm Hukûkunda devlet başkanlığı kavramı, hilâfet, imâmet ve imâretu’l mü’minîn kelimeleriyle ifade edilmiştir.⁴¹¹

Devlet başkanlığı olarak halîfelik, anayasada iki şeyi ifade eder. Birincisi halîfelik makamına ehil olan kimse, Müslümanların Şûrâ Meclisi tarafından aday gösterilir. İkincisi de bu adayın göreve başlaması ancak Müslümanların biâtiyle olur. Râşid Halîfelerin tamamı çeşitli şûrâ biçimlerinin uygulanması sonucunda göreve gelmişlerdir. Devlet başkanına itaat ve ona karşı isyandan kaçınma görevi devletin, ferdin dînî ve dünyevî çıkarlarını korumasına bağlıdır. Öyleyse bir kimse halîfe olarak Müslümanların idarecisi konumuna geldiği zaman, yönetimde bulunduğu süre zarfında İslâm’ın hükümlerine bağlı kalmalı ve halkın maslahatı doğrultusunda gayret sarf etmelidir. Buna karşılık, Müslümanlar da idârecileri olarak başlarında bulunan halîfeye itaat etmeli ve ona işlerinde yardımcı olmalıdırlar.⁴¹²

Kur’ân, insanların yönetici edinmelerini ve siyâsî örgütlenme içerisinde olmalarını⁴¹³ gerekli görür. Çünkü yeryüzünde toplumsal düzenin sağlanması, adâletin gerçekleşebilmesi ve barış içinde yaşanması buna bağlıdır.⁴¹⁴ Fakat devletin organları

⁴⁰⁹ Muhammed Selim Ayva, **İslâm Devleti’nde Yönetim Şekli**, s. 118, 119.

⁴¹⁰ Mevdûdî, Ebû’l-Âlâ, **İslâm’da Hükümet**, (Çev.) Ali Genceli, Ankara, t.y, s. 21.

⁴¹¹ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 283.

⁴¹² Muhammed Selim Ayva, **İslâm Devleti’nde Yönetim Şekli**, s. 102, 120.

⁴¹³ İlgili âyetler için bkz. **Kur’ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/104; **Kur’ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/59.

⁴¹⁴ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 280.

İslâm'ın hükümlerine boyun eğen kişilerin elinde bulunmadıkça gerçek anlamda bu devlet, İslâmi bir devlet olamaz.⁴¹⁵ Allah Teâlâ Kur'ân'da: “*Ey îmân edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emr'e (idârecilere) itaat edin...*”⁴¹⁶ Buyurmuştur. Âyette de belirtildiği üzere Allah, başlarına geçirecekleri devlet başkanının kendilerinden birisi olması, yani Müslümanlardan olması gerektiğini bildirmiştir. Bu şer'i bir hükümdür.

Ayrıca Kur'ân, yöneticilerin ehil kimselerden olması gerektiğini⁴¹⁷ belirterek, temel bir yönetim ilkesi olarak şûrâ prensibini öngörmüştür. Başta Peygamberler olmak üzere tüm Müslümanlara işlerini istişâre ile yapmalarını emretmiştir.⁴¹⁸ İslâm Devlet Başkanı'nın belirlenmesinde de soy, kabîle ve bulunulan mevkiinin İslâm nazarında bir önemi bulunmamaktadır. Başkan olacak kişinin Müslüman olması kaçınılmazdır. Bunun yanında muttakî olması, akıl, bâliğ, yaşayışında ahlâklı, doğru ve hâkim olması gerekir.⁴¹⁹ İslâm şeriatı, bunlar dışında devlet başkanı olacak kişiler için başka bir şart belirlememiş, nasıl seçilecekleri hususunda izlenecek yolla ilgili bir teâmül koymamış, başkanı seçecek kişilerin sayısı ile ilgili bir sınırlama getirmemiş ve seçilen başkanın görev süresi hususunda da bir sınır koymamıştır. Başkan görevini layıkıyla ve samîmiyetle yerine getiriyorsa bunda bir problem yoktur. Ancak görevini layıkıyla yerine getiremiyorsa, samîmî değilse başkanlıktan çekilmek zorundadır. Bunun yanında sağlık veya akıl bozukluğu gibi durumlarla devlet işlerini yönetemeyecek duruma gelmişse görevinden azledilir.⁴²⁰

Şunu da belirtmemiz gerekir ki, İslâm'da Müslüman olmayanlar, yasal olarak Müslümanlarla aynı hak ve özgürlüklere sahiptir. Yalnızca Devlet Başkanlığı görevinde bulunma hakları yoktur. Çünkü Müslüman olmayan birinin İslâm'ın hükümlerini gözetmesi ve hedeflerine ulaşması için gayret göstermesi beklenemez.⁴²¹

İslâm, devleti yöneten idâreciye yönetimi tek başına istibdat yoluyla elinde bulundurma hakkını da vermez.⁴²² Bunu da Kur'ân'da: “*Sen, onlar üzerinde bir zorba*

⁴¹⁵ Muhammed Esed, **İslâm'da Yönetim Biçimi**, s. 53.

⁴¹⁶ **Kur'ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/59.

⁴¹⁷ **Kur'ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/58, 59.

⁴¹⁸ Talip Türcan (Ed.), **İslâm Hukûku El Kitabı**, s. 280, 281; Ayrıca şûrâ ve istişâre ile ilgili âyetler için bkz. **Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159; **Kur'ân-ı Kerîm**, Şûrâ Sûresi, 42/38.

⁴¹⁹ Muhammed Esed, **İslâm'da Yönetim Biçimi**, s. 55, 56.

⁴²⁰ Muhammed Esed, **İslâm'da Yönetim Biçimi**, s. 56.

⁴²¹ Muhammed Esed, **İslâm'da Yönetim Biçimi**, s. 54.

⁴²² Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, c. 8, s. 447.

değilsin.”⁴²³ Ve “*Sen, onlara karşı bir zorba değilsin.*”⁴²⁴ Âyetleriyle açıklamaktadır. Dolayısıyla İslâm’a göre devleti yönetenler, yönettiği insanlar üzerinde bir dikta oluşturamaz, onları baskı ve zorlamayla yönetimi altında tutamaz. Hatta İslâm Devlet Başkanı, mümkün oldukça yanında çok sayıda ulemâ bulundurmalıdır. Çünkü aranılan dinî bir delil bu ulemânın birinden çıkabilir.⁴²⁵

Özetle, halîfelik-devlet başkanlığı, halîfenin görev süresi tamamlandıktan sonra veya halîfenin vefatı sonrasında devlet başkanlığının miras yoluyla hak sahibine geçtiği bir Monarşi değildir. Yine, birden fazla adayın yarışarak halk tarafından en yüksek oyu alanın devlet başkanlığını hak etmiş olacağı bir Cumhuriyet de değildir. Ve yine, dîn adamlarının devlet başkanı olacak kişiyi belirleyip atadıkları meşruiyet kazandırmak için faaliyetlerini kontrol ettikleri ve yönetilenleri kendisine itaate zorladıkları Teokrasi de değildir.⁴²⁶ Halîfelik, Müslümanlar arasında Şûrâ Meclisi’nde yapılan istişâreler sonucunda ortak bir ismin belirlenerek İslâm Devleti’nin başına geçecek ismin belirlenmesidir. Bu belirlemede kişiler yarışmadığı için herhangi bir rekâbet ve gönül kırgınlığı yaşanmaz. Çünkü karşılıklı istişâreler sonucunda eğrisiyle doğrusuyla her şey konuşulup tartışılarak halîfenin kim olabileceği ortak bir karar doğrultusunda belirlenmiştir.

3.2.2. ŞÛRÂ MECLİSİ VE ŞÛRÂ EHLİ

Şûrâ Meclisi, halifenin/devlet başkanının yönetim ve idâre işlerinde istişâre etmek amacıyla kendilerine başvurması için reyde Müslümanları temsil eden şahıslardan oluşan meclistir.⁴²⁷

Şûrâ heyeti veya meclisi ne yapar, hangi konuları görüşür, karara bağlar, hangi konularda yürütme organı şûrâya danışmak zorundadır? Bu sorularla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de ve Sünnet’te açık ve bağlayıcı bir sınırlama getirilmemiştir. Fakat çağdaş anayasacılar bu konuda şu üç görüşü beyan etmişlerdir:

- Bağlayıcı ve açık nassların düzenlediği, hükme bağladığı konularda bu nasslar yani âyet ve hadisler uygulanır. Nassların bulunmadığı konularda şûrâya götürülür.

⁴²³ Kur’ân-ı Kerîm, Gâşîye Sûresi, 88/22.

⁴²⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Kâf Sûresi, 80/45.

⁴²⁵ Ğamidî, Fıkhu’s-Şûrâ, s. 154.

⁴²⁶ Muhammed Selim Ayva, İslâm Devleti’nde Yönetim Şekli, s. 103.

⁴²⁷ Nebhânî, Takıyyüddîn, İslâm’da Yönetim Nizâmı, Köklü Değişim Yayınları, t.y., s. 240.

- Kamuyu ilgilendiren önemli meseleler şûrâda görüşülür.

- Dîn şûrâ konularını sınırlamadığına göre yasama, yürütme, maliye ve denetim konularından hangileri gerekli görülüyorsa, anayasada belirtilerek şûrânın konuları içine alınır ve bu da çağlara göre değişir.⁴²⁸

Şûrâ Meclisinin görevlerini ifade ettikten sonra şimdi de Şûrâ Ehlinin vasıflarından, seçiminden, görevlerinden ve ihtilâf durumundaki metotlarından sırasıyla bahsedeceğiz.

3.2.2.1. Şûrâ Ehlinin Vasıfları

İstişâre edilen kimseler için fakîhler ve şer’i siyaset âlimleri arasında “Ehl-i Şûrâ”, “Ehlü’l-Hâl ve’l-Akd ve Kur’ân-ı Kerîm”de geçen “Ulû’l-Emr”⁴²⁹ gibi ifadeler kullanılmıştır. Bunların hepsi de aynı anlamlara gelen kelimelerdir. Fakat bunların nasıl seçileceği, Devlet yönetimiyle ilgili işlerde şûraya kimlerin katılacağı konusunda Kitap ve Sünnet’te özel bir düzenleme olmadığı gibi bir kurala da bağlanmamış, zaman ve duruma göre Müslümanların insiyatifine bırakılmıştır.⁴³⁰ Hz. Peygamber’de (S.a.s) bu konuda belirli ve sabit bir yöntem izlememiş, bazı meseleleri mescitte o anda hazır bulunan sahâbîleriyle, bazılarını ise başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahâbîlerinden ileri gelenlerle istişâre etmiştir.⁴³¹

Şûrâ Ehli, kendileriyle istişâre etmenin vâcip olduğu kişilerdir. Bu kişiler, isimleri ve kişilikleri belli olan ehliyetli kişilerdir. İdarecilerin ve sorumluluk makamında olanların bunlarla istişâre etmeleri vaciptir. Ehlü’l-Hal ve’l-Akd ise, günümüzdeki millet meclisi gibi, büyük istişâre komisyonlarını altında toplayan genel bir isimdir. Bu komisyonlar da vasıflı müsteşarlardan oluşur.⁴³²

Hz. Peygamber (S.a.s) dönemi, İslâm Devleti’nin kuruluş dönemidir. Bu dönemde ilk şûrâ üyeleri, ilk muhâcirler olmuşlardır. Daha sonra bunlara Ensârın ileri gelenleri de katılmışlardır. Zamanla cihâd veya ilim sahasında yükselen sahâbîler de bu zümre arasına girmiştir.⁴³³ Nitekim Hz. Ali kendisine bey’at için gelenlere: “Bu hak, Şûrâ ve Bedir Ehline

⁴²⁸ Hayreddin Karaman, **Mukâyeseli İslâm Hukûku**, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, c. 1, s. 144.

⁴²⁹ **Kur’ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/59.

⁴³⁰ Mevdûdî, **İslâm’da Hükümet**, s. 490; Talip Türcan, “**Şûrâ**”maddesi, c. 39, s. 234.

⁴³¹ Talip Türcan, “**Şûrâ**”maddesi, c. 39, s. 234.

⁴³² Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s.193.

⁴³³ Hayreddin Karaman, **Mukâyeseli İslâm Hukûku**, c. 1, s. 143.

aittir. Bunlar kimi kabul ederse halîfe odur. Toplanıp bu işi halledelim.” Demesi ve bey’atı kabul etmemesi o zamanlarda şûrâ üyelerinin herkesin güvendiği mümtaz kişiler olduğunu ve halîfenin istediği kimseleri üye tâyin edemeyeceğinin delillerinden birini teşkil etmektedir.⁴³⁴ “Şûrâ’da önemli olan, çevresinde temsil etme niteliğine sahip, temsil ettikleri kimselerin güvenine layık ve ahlâkî dürüstlükleriyle tanınmış şahsiyetleri toplamaktır.”⁴³⁵

Hız. Peygamber (S.a.s), kendisini aday gösteren ve ısrar eden kişilere kamu kuruluşlarında görev verilmemesini istemiştir. Buna göre şûrâ üyelerini de Müslümanların ya da Müslümanlar adına tarafsız bir heyetin aday göstermesi gerekmektedir.⁴³⁶

Toplumunu ilgilendiren sorunlar ile ilgili görüş belirten ve istişârede bulunulan Şûrâ Ehlinin önemli bazı sıfatlara sahip olmaları gerekir. Buna göre Şûrâ Ehli;

- Öncelikle adâleti şîâr edinmiş, âdil davranmaktan şaşmayan ve haksızlığa müsaade etmeyecek kişiler olmalıdır.
- Doğruluktan ve dürüstlükten asla ayrılmayan, yalandan uzak duran kişiler olmalıdır.
- İlim ve ihtisas sahibi kişiler olmalıdır.
- Edinmiş olduğu tecrübeleriyle yol gösterici olmalıdır.
- Samîmi ve takva sahibi olmalı, güvenilir sıfatına gölge düşürecek bir zaafı bulunmamalıdır.
- Sağlam fikirli olmalı, gerektiğinde çok yönlü düşünebilmeli, farklı görüş kabiliyetine sahip olmalıdır.

3.2.2.2. Şûrâ Ehlinin Seçimi ve Belirlenme Yöntemleri

Şûrâ Meclisi üyeleri, görüş ortaya koyma konusunda insanların vekilleridir.⁴³⁷ Ümmetin, kendisini temsil edecek ve yönetecek kişileri (vekilleri) seçmesi önemli bir vazifedir. Bu görev için seçilen kişilere “Ehlü’l-hal ve’l-Akd” denilir. Modern nazariyatçılar, Şûrâ üyelerinin, Müslümanlar tarafından, uygun bir metot ile seçilmesinin zamanımıza uygun, meşrû bir usûl olduğunu belirtmişlerdir.⁴³⁸ Devletin görevi, bu seçimin sağlıklı bir şekilde icrâ edilmesi için gereken düzeni sağlamak, özgür bir seçim ortamı hazırlamak ve fakîhlerin de belirtmiş olduğu bu kişilerde yani vekillerde bulunması gereken şartların

⁴³⁴ Mevdûdî, **İslâm’da Hükümet**, s. 490.

⁴³⁵ Ali Galip Gezgin, “**Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ**”, s. 193.

⁴³⁶ Hayreddin Karaman, **Mukâyeseli İslâm Hukûku**, c. 1, s. 143.

⁴³⁷ Nebhânî, **İslâm’da Yönetim Nizâmı**, s. 242.

⁴³⁸ Hayreddin Karaman, **Mukâyeseli İslâm Hukûku**, c. 1, s. 144.

nizamnâmesini kontrol etmektir.⁴³⁹ Tabi ki vekil veya temsilcilerin belirlenmesi için farklı seçim yolları vardır. Bunları şöyle açıklayabiliriz.

- Re'sen Seçim Yolu

Hz. Peygamber (S.a.s) ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'nde daha çok uygulanıyordu. Bu dönemde seçkinler, liderler, müsteşârlar ve öncüler, kabîlelerden ya da köy ve şehirlerden doğal olarak ön plana çıkıyorlardı. Bu insanlar, milletin sözlü ve irâdî temsiliyetlerine sahip ve onların oylarını almış, bahtiyar insanlardı. Bu yüzden de Hz. Peygamber (S.a.s), bu seçkin insanlarla tereddüt etmeden çalışıyordu.⁴⁴⁰ Bunun en güzel örneğini İkinci Akabe Biâtı'nda görmekteyiz. Evs ve Hazrec kabîlelerine Hz. Peygamber (S.a.s) kendi kavim ve kabîlelerinden on iki temsilci çıkarmalarını istemiş onlar da dokuzu Hazrec, üçü de Evs Kabîlesinden olmak üzere on iki temsilci çıkarmışlardı. Hz. Peygamber (S.a.s) bu kişileri bizzat kendisi tâyin etmemiş, onların seçimini kendisine biât edenlere bırakmıştı. Çünkü bu on iki kişi onların sorumluları ve kefilleri olacaktı. Doğru olan usûl de insanın kendi sorumlusunu kendisinin seçmesidir.⁴⁴¹

- Seçimde Nisbî Temsil

Sayısal orana göre temsilci seçme ve çıkarma durumudur. Yukarıdaki örnekte Hazrec kabîlesinden olanlar, Evs Kabîlesinden olanlara göre üç katı civarında daha çok oldukları için, Hazrec dokuz temsilci çıkarabilmişken, Evs, üç temsilci çıkarabilmiştir. Böyle bir yöntemi tercih etmek, asıl bir yöntemdir.⁴⁴²

- Tâyin Yöntemi

Bazı istisnâî durumlarda ve eksikliğin tespit edildiği durumlarda geçerlidir. Bu yöntem, istibdat ve tahakküme yol açmamak kaydıyla, belirli sınırlar ve kurallar çerçevesinde kullanılabilir. Hatta vasıflı müsteşârların seçiminde, bazı meclis ve komisyonların uzman üye seçimlerinde bu yöntem daha sağlıklı ve idealdir. Çünkü askeriye, emniyet, ekonomi ve benzeri uzmanlık alanları sayısal çokluk yerine nitelikli vasıflara ihtiyaç duyar.⁴⁴³ Ümmet ve toplumun bu insanlara güvenmeleri ve onları temsilcileri olarak görmeleri gerekir. Hatta

⁴³⁹ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm'da Şûrâ*, s. 196.

⁴⁴⁰ Ahmed Raysûnî, *eş-Şûrâ fi Ma'reketi'l-Binâ*, s. 72.

⁴⁴¹ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm'da Şûrâ*, s. 198.

⁴⁴² Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm'da Şûrâ*, s. 199.

⁴⁴³ Ahmed Raysûnî, *eş-Şûrâ fi Ma'reketi'l-Binâ*, s. 74.

devlet başkanı da bu insanlarla istişârelerde bulunmalıdır. Şer’i kesin emirler hariç, ictihâda alan olan konularda bu insanlara danışılmalıdır.⁴⁴⁴

Sallabî’nin şu tespiti çok yerindedir. “Özel alanlarla ilgili işlerde özel ve mütehassis insanlara danışılır. Dîn ve ahkâm konularında ulema-i dîne danışılır; imar işlerinde mühendislerle danışılır; ticaretle ticaret uzmanlarına danışılır; ziraatta ziraat mühendislerine danışılır. Yalnız burada önemli bir nokta kalıyor, o da şudur: Bu mütehassıslar kendi sahalarında dîni ve şer’i çerçeveyi aşmamaları için dîn âlimleriyle istişâre etmeleri gerekir. Demek ki dîn âlimlerinin hayatın her sahasını bilmeleri lazımdır.”⁴⁴⁵

3.2.2.3. Şûrâ Ehlinin Görevleri

- **Hakkı Tavsiye Etmek ve Hakka Yol Göstermek:** Her şeyden önce mü’min, samîmî olan insandır. Her mü’min, diğer mü’min kardeşinin en doğruya ve en güzele yönelmesi için gücü yettiği ölçüde yardımcı olmak zorundadır. İstişârede bulunan ve istişârede bulunulan kişiler samîmîyeti şîâr edinmelidirler. Mü’min insanların kendinden emin ve güvende olduğu kimsedir. Dolayısıyla istişâre sürecinde de bu güven duygusu ön planda olmalıdır.

Hz. Peygamber (S.a.s), bir hadis-i şerîfte: “Kim bir hayra delalet ederse, onu işleyenin ecri kadar ona da ecir verilir”⁴⁴⁶ buyurmuştur. Yani istişâreye ehil olan kişiler bilgi ve birikimlerini saklayıp gizlemeden, kendilerinden yardım isteyenlerle paylaşmaları gerekir. Bu sayede kişiyi ya hayra yöneltip hayra sebep olur ya da şerden koruyarak, Allah Teâlâ’nın ecrini elde edebilir.

- **Görüşlerini Açıkça Bildirmek:** Müsteşâr, kendisiyle istişâre edilen, çeşitli konularda fikri alınan ve görüşlerine başvuru kimsedir. Hz. Peygamber (S.a.s) bir hadisinde: “Müsteşâr, emin kimse demektir. Kendisine sorulan bir mesele hakkında dilerse bir açıklamada bulunur, fikrini beyan eder; dilerse bir açıklamada bulunmaz, görüşünü beyân etmez.”⁴⁴⁷ Buyurmuştur.

⁴⁴⁴ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 199, 200.

⁴⁴⁵ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 200.

⁴⁴⁶ Ebû Dâvud, **es-Sünen**, “Edeb”, 124.

⁴⁴⁷ Ebû Dâvud, **es-Sünen**, “Edeb”, 123; İbn Mâce, **es-Sünen**, “Edeb”, 37; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 5, s. 274.

Günümüz şartlarında düşünenecek olursak; müsteşârlık ve müşâvirlik bir meslek haline geldiği ve belli bir ücret karşılığında çalıştıkları için, bu işi yapan insanlar olumlu ya da olumsuz fikirlerini beyan etmek zorundadırlar. Bu sayede kendilerine danışan kişi ve kuruluşlar müsteşârlarının ya da müşâvirlerinin olumlu ya da olumsuz fikirleriyle daha doğru bir hareket imkânı bulacaklardır.

- **Meseleler Hususunda Sır Saklamak:** Müsteşârın en önce gelen vasıflarından birisi sır saklayabilmesidir. Kendisine fikir danışan bir kimsenin paylaştığı bilgi ve düşünceleri gizli tutmalı ve asla kimseyle paylaşmamasıdır. Çünkü kendisine verilen sır bir emânettir. Bu emâneti en iyi şekilde muhafaza etmeli ve emânete hıyanet etmemelidir. Yoksa ki müsteşârlık vasfını kaybettiği gibi, güven duygusunu da kaybetmiş olur.
- **Kibirli Olanlarla İstişâreden Kaçınmak:** Bu tür insanlarla istişâre etmekten kaçınmak gerekir. Çünkü kendini beğenmiş bir insan yani müsteşâr, istişârede samîmî değildir ve görüşleri de sıhhatli olmaz. Bu yüzden reylerinde isâbet yakalayamaz ve fikir isteyen kişiyi de yanlış yola saptırabilir.
- **Danışılmadan Hareket Etmemek:** Müsteşâr, bir meseleyle ilgili kendisine herhangi bir soru sorulmadan ve fikir danışılmadan kendi görüşleri doğrultusunda yol göstermeye çalışmamalıdır. Çünkü yanlış anlaşılmaya mahâl verebilir. İstişâre, danışan ve danışılan arasında vuku bulan bir iletişimdir. Danışacak olan bir kişi bu süreci başlatmadan, danışılan kişi olan müsteşâr fikir beyan edemez dolayısıyla da istişâre süreci başlamamış olur.

3.2.2.4. Şûrâ Ehlinin İhtilâfında İzlenecek Metot ve Çözüm Yolları

Herhangi bir konuda devlet başkanı veya halîfe ile Şûrâ Meclisi üyeleri aynı görüşte birleşiyorsa burada bir belirsizlik yoktur ve bu ortak görüş tatbik edilir. Ancak devlet başkanı veya halîfe ile şûrâ üyelerinin ihtilâfa düşmesi ve ortaya farklı görüşlerin atılması durumunda nasıl bir yol izlenmelidir? Bu ihtilâf nasıl çözümlenmelidir?

Zeydân bu durum karşısında üç hal tarzının bulunabileceğini belirtmiş ve bazı şartlarla ikinci tarzı kabul etmiştir.

- Hakem Usûlü

Mevcut bulunan meseleyi müzakere edip karara bağlamak maksadıyla ihtisâs sahibi âlimlerden kurulu bir komisyon oluşturularak mesele bu komisyona havale edilir ve bu komisyonun verdiği karara uyulur. Hz. Ömer'in Şam'ın fethi sonrasında beldeyi teftişe giderken kendisine veba salgını haberinin verilmesinde başvuru yolu budur.⁴⁴⁸

- Ekseriyet Usûlü

Arapça bir kelime olan ekseriyet anlam itibariyle çokluk-çoğunluk gibi anlamlara gelir. Dolayısıyla ekseriyet usûlü, devlet başkanının istişâre eden Şûrâ Meclisi üyelerinden çoğunluğunun verdiği karar ne ise ona uyması demektir. Bu karar verildikten sonra uygulanması zorunludur. Uhud Savaşı öncesi, Hz. Peygamber'in (S.a.s) sahâbîleriyle yaptığı istişârede Medine'den çıkmamayı teklif etmesine rağmen, çıkmayı teklif eden ekseriyetin görüşüne uymasında bu metodu görmek mümkündür.⁴⁴⁹

“Bu anlayış zamanımızda tatbikat sahası bulan çoğulcu demokrasi tarzına da uygun düşmektedir. Ancak İslâm'ın idaresi ile günümüzün lâik anlayış düşüncesi üzerine bina edilmiş bulunan idare tarzları birbirinden çok farklıdır. Bunun için İslâm'ın şartlarına göre yetiştirilmeyen ve terbiye edilmeyen bir toplumda ekseriyet usûlünün ortaya çıkaracağı neticeler, İslâm'ın prensiplerine göre verilmiş kararlar gibi görülmemelidir.”⁴⁵⁰

Bu görüşü tercih etmenin bazı şartları vardır bunları da şu şekilde sıralayabiliriz.

- Halife'nin tahkim usûlüne razı olmaması halinde mezkûr usûle gidilmelidir.
- Halîfeye gerekli gördüğü takdirde referandum hakkı verilmelidir.
- Savaş vb. hallerde kendi reyini tercih imkânı tanınmalıdır.⁴⁵¹

- Devlet Başkanının Rey'ine Uyuma Usûlü

Bu görüş, bizzat devlet başkanının mes'ûliyet taşıdığı bir metoddur. Buna göre, başkalarının reyine uyarak hareket eden kimsenin sonuç ne olursa olsun bundan mesul tutulması câiz değildir. Devlet başkanı Şûrâ Meclisini toplayıp bir meseleyle ilgili onların

⁴⁴⁸ Bkz. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Tıb”, 30; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Selâm”, 98.

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. 3, s. 67; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, c. 2, s. 38.

⁴⁵⁰ Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, s. 133.

⁴⁵¹ Hayreddin Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukûku*, c. 1, s. 143.

görüşlerini dînler ancak bu görüşler ve verdikleri kararlar kendisini bağlayıcı durumda değildir. Zikredilen görüşlerden en uygun ve mantikî olanını alır ve uygulamaya koyar. Hudeybiye antlaşmasında bu metodu açıkça görmekteyiz. Hz. Peygamber (S.a.s), sahâbilerin itirazlarına rağmen onların çoğunluğunun görüşü doğrultusunda hareket etmemiş, kendi görüşüne göre kararını uygulamıştır.

Muhammed Hamîdullah (ö. 1423/2002); “İslâmiyet, devlet reisinin veto hakkına ait lehte ve aleyhte hüküm koymamıştır. Şartlara ve reisin şahsî kabiliyetlerine göre bu hakkı ona tanıyıp tanımamak reisin seçmenlerine ait olacaktır.” Görüşündedir.⁴⁵²

Günümüz çağdaş hukûk sistemlerinden bir kısmı devlet başkanına veto etme hakkı tanımıştır. Ancak İslâmî Devlet Sistemi’nde, devlet başkanının veto hakkının olup olmadığı konusunda net bir şey söylemek oldukça güçtür. Çünkü bu hususla ilgili lehte veya aleyhte İslâmî bir hükme rastlamak mümkün değildir. Son söz devlet başkanına ait olduğu için, veto edebilme gibi bir durumdan söz edilememektedir.⁴⁵³

3.2.3. İLK İSLÂM DEVLETİ’NDEN GÜNÜMÜZE ŞÛRÂ VE İSTİŞÂRE

3.2.3.1. Hz. Muhammed Döneminde ŞÛrâ ve İstişâre

ŞÛrâ ve istişâre, İslâm öncesi dönemde o kadar büyük bir öneme sahipti ki, Kur’ân’da Hz. Muhammed’in (S.a.s) yönetim ve devlet işleriyle alakalı konularda Müslümanlara danışması emredildi. ŞÛrâ insanların bir arada görüş alışverişinde bulunduğu ve insanların mutluluklarına katkı sağlayan bir kurum olduğundan dolayı Kur’ân bu prensibi korumayı tercih etmiştir.⁴⁵⁴

“İstişâre, şüphesiz ki idârî mekanizmaların vazgeçilmez unsurunu meydana getirir. Danışmak, devlet başkanlarının da hata yapabilecekleri görüşünden kaynaklanır. İslâm’da hata, haksızlık ve kanunlara muhâlefet kimin tarafından yapılırsa yapılsın kabul edilmez. Devlet başkanı hukûka aykırı bir tasarrufta bulunamaz ve millet menfaatine ters düşen kararlar alamaz.”⁴⁵⁵ Bizler de İslâm’ın bir prensip olarak sunduğu şÛrâ ve istişâre emrinin Hz. Peygamber (S.a.s) döneminde nasıl hayat bulduğunu ve devlet yönetimine ne gibi yansımalarının olduğunu anlatmaya çalışacağız. İkinci bölümde Hz. Peygamber’in (S.a.s)

⁴⁵² Hayreddin Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukûku*, c. 1, s. 142.

⁴⁵³ Abidin Sönmez, *ŞÛrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi*, s. 134.

⁴⁵⁴ Atilla Yargıcı, “Kur’ân’a Göre ŞÛrâ ve Demokrasi”, s. 174.

⁴⁵⁵ Recep Aslan, “İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, s. 229.

genel istişârelerinden bahsetmiştik. Burada ise yalnızca devlet başkanı, devlet başkanlığının doğurmuş olduğu ordu komutanı vb. sıfatlarla yapmış olduğu istişâreleri zikredeceğiz.

Bu istişârelerden bahsetmeden önce, Hz. Peygamber'in (S.a.s) şûrâ Ehli'nden bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü Hz. Peygamber (S.a.s) şûrâ Ehli'ne ve onların görüşlerine çok önem veriyordu.

Hz. Peygamber'in (S.a.s) çeşitli konularda istişârede bulunduğu bir şûrâ Ehli mevcuttu. Bu şûrâ Ehli, Hz. Peygamber'in (S.a.s) güvendiği isimlerden oluşuyordu. Bir rivâyette Hz. Peygamber (S.a.s) şöyle buyurmuştur: "Hiçbir Peygamber yoktur ki, kendisine ancak yedi seçkin zat, vezir ve arkadaş verilmiştir. Bana ise on dört tane verildi. Bunlar da; Ebû Bekir, Ömer, Ali, Hasan, Hüseyin, Hamza, Ca'fer, Abdullah bin Mes'ûd, Ammâr bin Yasir, Huzeyfe, Selmân, Bilâl, Mus'âb ve Ebû Zer'dir."⁴⁵⁶

İbn Sa'd şûrâ Ehli'nden fetva verebilecek sahâbîleri şöyle zikretmiştir: Ali bin Ebî Tâlib, Abdullah bin Mes'ûd, Abdurrahmân bin Avf, Ebû Musâ el-Eş'arî, Ubey bin Ka'b, Muâz bin Cebel.⁴⁵⁷

Hz. Peygamber'in (S.a.s) izni ile Muhâcir ve Ensârdan üçer kişi ilim ve fetvâ ehliydi. Bunlar; Ömer, Osman, Ali, Ubey bin Ka'b, Muâz bin Cebel ve Zeyd bin Sabit idi. Ayrıca bunların dışında Ebû Zer, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Abdullah bin Ömer, Abdullah bin Selâm, Abdullah bin Amr ve Hz. Âişe'dir.⁴⁵⁸

Bahsettiğimiz rivâyetlerde Hz. Peygamber'in (S.a.s) şûrâ Heyeti'nde bulunan isimler farklılık göstermiştir. Bu rivâyetleri bütünüyle düşünecek olursak şûrâ Heyetini şöyle sıralayabiliriz: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hamza, Selmân-ı Farisî, Ammâr bin Yâsir, Huzeyfe, Ebû Zer-i Gıfârî, Bilâl-i Habeşî, Mus'âb, Câfer, Mikdâd, Abdurrahmân bin Avf, Ubey bin Ka'b, Ebû Mûsâ el-Eşârî, Muâz bin Cebel, Ebû Hureyre, Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Mes'ûd, Abdullah bin Abbâs, Abdullah bin Ömer, Abdullah bin Amr, Abdullah bin Selâm ve hanımlarından Hz. Âişe'dir.⁴⁵⁹

Hz. Peygamber'in (S.a.s) şûrâ ve İstişârede Örnek Oluşu: İslâm ordusunun, - ileride de ayrıntısıyla zikredeceğimiz- Uhud Savaşı'nda, Ayneyn Tepesi'ndeki okçuların Hz.

⁴⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 1, s. 88.

⁴⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, c. 2, s. 344 vd.

⁴⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, c. 2, s. 350 vd.

⁴⁵⁹ Abidin Sönmez, *şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, s. 46.

Peygamber'in (S.a.s) emrine uymayarak tepeyi terk etmeleri sonrasında istenilen sonucun alınamayarak, yenilgiyi önlemek amacıyla geri çekilmeleri moralleri bozulmuştu. Medine'ye döndüklerinde Hz. Peygamber'in (S.a.s) emrine uymayanlara kızacağı düşünülmüştü. Fakat Allah Rasûlü tam tersi, son derece yumuşak davrandı. Bu durum üzerine Âl-i İmran Sûresi 159. Âyet indirildi. Bu âyetlerde Allah, Müslümanlara, Hz. Peygambere (S.a.s) uymalarını, eğer Peygambere uyarlırsa dünya ve ahiret hayatının onlar için hayırlı olacağını belirtti. Ayrıca Hz. Peygamber'in (S.a.s) onlara karşı yumuşak davranması ve sertlikten kaçınması övüldü.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in (S.a.s) davranış biçimleri şöyle anlatılmıştır:

*"... Mü'minlere şefkat kanadını indir (alçak gönüllü ol)."*⁴⁶⁰

*"Sen af yolunu tut, iyiliği emret, câhillerden yüz çevir."*⁴⁶¹

*"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."*⁴⁶²

*"Andolsun, size kendi içinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."*⁴⁶³

Hz. Peygamber'in (S.a.s) davranış biçimleriyle ilgili bu âyetler dışında da pek çok âyet mevcuttur. Biz yalnızca birkaç âyetten bahsettik.

Ayrıca Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamber'ine (S.a.s) şöyle hitap etmiştir:

*"Ey Peygamber! Kâfirlere ve münâfıklara karşı cihâd et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer Cehennemdir ve orası ne kötü bir varış yeridir."*⁴⁶⁴

*"Muhammed, Allah'ın Rasûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler..."*⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Hicr Sûresi, 15/88.

⁴⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm, A'raf Sûresi, 7/199.

⁴⁶² Kur'ân-ı Kerîm, Kalem Sûresi, 68/4.

⁴⁶³ Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe Sûresi, 9/128.

⁴⁶⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe Sûresi, 9/73.

⁴⁶⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Fetih Sûresi, 48/29.

“...Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda da cihâd ederler...”⁴⁶⁶

Âyetlerden de anlaşılacağı üzere, mü'minler birbirlerine karşı yumuşak davranmalı şiddetten kaçınmalıdırlar. Asıl şiddet ve gazap kâfirlere karşı gösterilmelidir.

Bedir Savaşı'nda Şûrâ ve İstişâre: Bedir Savaşı'nda üç farklı istişâreyle karşılaşyoruz. Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîleriyle savaş öncesinde yani savaşp savaşmama konusunda, savaş düzeninin belirlenmesi hususunda ve savaş sonrası esirlerin durumu hususunda istişârelerde bulunmuştur. Bu istişâreler şu şekildedir.

Savaş Öncesi İstişâre: İslâm Devleti'nin kuruluşunun ardından bir hayli zaman geçmiş ve teşkilatlanmasını büyük ölçüde tamamlamıştı. Bulduğu bölgede İslâm nüfuz ve hâkimiyetinin gücünü göstermek ve İslâm Devleti'nin varlığını hissettirmek gerekiyordu. Bunun için de serbest dolaşımın engellenerek sadece İslâm hâkimiyetini tanımak suretiyle kervanların emniyet içerisinde dolaşmalarının mümkün olabileceğini anlatmak için, Kureyşlilere ait kervanlara zarar vermek üzere askerî müfrezeler gönderilmeye başlandı. Ebû Süfyân (ö. 31/651-52) komutasındaki Kureyş'in kervanı Suriye'den dönüyordu. Ebû Süfyân Müslümanlar tarafından takip edildiğini anlayınca, Mekke'ye haber göndererek yardım çağrısında bulundu ve kervanın yolunu değiştirerek kervanı kurtardı.⁴⁶⁷

Suriye'den dönen Kureyş Kervanı'nın yakalanmadan kurtulduğu haberi Hz. Hz. Peygamber'e (S.a.s) ulaşınca; Kureyş liderinin Hz. Peygamber'i (S.a.s) öldürmek için ısrar ettiği haberi işitilince, ortaya çıkan yeni durum karşısında derhal bir Harp Şûrâsı toplanarak yeni gelişmelerle ilgili kararlar alınması gerekiyordu. Hz. Peygamber (S.a.s) bir çare bulmak için sahâbîleriyle istişârelerde bulundu. Sahâbîlerden bir kısmı Kureyş ile yapılacak savaştan dolayı rahatsızlıklarını dile getirdiler ve Hz. Peygamber'i (S.a.s) savaşmama konusunda ikna etmeye çalıştılar.⁴⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm bunların durumunu ve diğer mü'minlerin halini şu şekilde açıklıyor: “Nasıl ki, Rabbin Seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Mü'minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi. Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi Seninle o konuda tartışıyorlardı. Hani Allah Size iki tâifeden birini, o sizindir diye vaat ediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak

⁴⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Mâide Sûresi, 5/54.

⁴⁶⁷ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübra, c. 2, s. 11, 12; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, c. 2, s. 257, 258.

⁴⁶⁸ Ali Muhammed Sallâbî, İslâm'da Şûrâ, s. 33.

ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. Bu, suçlular hoşlanmasa da Allah'ın hakkı ortaya çıkarması ve bâtılı ortadan kaldırması içindi.”⁴⁶⁹

Bedir Savaşına gidip gitmeme konusu tartışılırken, Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîleriyle istişârede bulundu. İlk olarak Hz. Ebûbekir (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) söz aldılar ve görüşlerini sırayla beyan ettiler. Hz. Peygamber (S.a.s) her ikisinin konuşmalarından ve fikirlerinden oldukça memnûniyet duydu. Sonra Mikdâd bin Amr (r.a) söz aldı ve Mâide Sûresi'nde zikredilen âyetleri dile getirerek şunları söyledi: “Yâ Rasûlallah! Allah sana neyi işaret ediyorsa onu yap. Biz seninle beraberiz. Vallahi biz İsrailoğulları'nın Mûsâ'ya dedikleri gibi: “*Ey Mûsâ! Onlar orada bulduğukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin ve onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.*”⁴⁷⁰ Demeyeceğiz. Bizi denize sürüklesen seninle birlikte denize gireriz. Şâyet bize yeryüzünün göbeğine yürümeyi emretsen, seninle birlikte yürürüz. İstedğin yere git. Biz daima seninle birlikteyiz.”⁴⁷¹ Mikdâd'ın (r.a) bu sözleri üzerine Hz. Peygamber (S.a.s) çok mutlu olmuş ve hayır dualarda bulunmuştur.

Bu sözlerin ardından Hz. Peygamber (S.a.s): “Ey İnsanlar! Siz de bana fikirlerinizi söyleyiniz.” Diye buyurdu. “Ey İnsanlar” ifadesiyle Ensârı kastediyordu. Çünkü Ensâr, İslâm ordusunun çoğunluğunu oluşturuyordu.⁴⁷² Ayrıca o ana kadar fikir beyan edenlerin hepsi de Muhâcirlerdendi. Ensâr'ın görüşlerinin ortaya çıkması gerekiyordu. Çünkü onlar akabe de Hz. Peygamber'e (S.a.s) biât etmişlerdi. Bunun üzerine Sa'd bin Muâz (r.a) söz aldı ve “Yâ Rasûlallah sen sanki biz Ensârı kastediyorsun” deyince Hz. Peygamber (S.a.s): “Evet” dedi. Bunun üzerine Muâz (r.a): “Biz sana îmân ettik ve seni tasdik ettik. Senin getirdiğin vahyin hak olduğuna şahitlik ettik. Bunlar için sana ahdimizi ve misâkımızı verdik. Seni dinledik ve sana itaat ettik. Ey Allah'ın Rasûlü, ne arzu ediyorsan onu yap. Şüphesiz biz seninle beraberiz. Seni hak olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, şâyet sen bize şu denizi göstersen ve ona dalsan, şüphesiz ki biz de seninle beraber dalarız. Bizden tek bir kişi bile geride kalmaz. Bizi yarın düşmanla karşı karşıya getirmeni de memnuniyetle karşılıyoruz. Harp de sabreder, düşmanla karşılaşıncı da sadakatle çarpışırız. Umulur ki Allah, bizimle senin yüzünü güldürür ve gözünü nurlandırır. Haydi Allah'ın bereketi ile bize hareket emri ver.” Dedi. Bu sözler üzerine Hz. Peygamber (S.a.s) son derece memnun ve mesrûr oldu. Sonra

⁴⁶⁹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Enfâl Sûresi, 8/5-8.

⁴⁷⁰ **Kur'ân-ı Kerîm**, Mâide Sûresi, 5/24. Âyet.

⁴⁷¹ Ahmed bin Hanbel, **el-Müsned**, c. 3, s. 105; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm**, c. 1, s. 420.

⁴⁷² Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 34.

dedi ki: “Yürüyünüz size müjdeler olsun! Şüphesiz ki Allah Teâlâ bize iki taifeden birini vaad etti. Vallahi sanki ben şimdi ashabımın arslanlar gibi savaştığını görür gibi oluyorum.” Buyurdu.⁴⁷³

Sa’d bin Muâz’ın (r.a) sözleri, Hz. Peygamber’i (S.a.s) cesâretlendirdiği gibi, sahâbîlerin duygularını da alevlendirdi. Onların maneviyatını yükseltti ve onları savaşıma teşvik etti.⁴⁷⁴ Çünkü Peygamber’in (S.a.s) savaş husûsundaki bu istişâresi, Müslümanların, imanlarının ve inançlarının kuvvetini görmek, aynı zamanda da Allah yolundaki meşakkate dayanıp dayanamayacaklarını sınamak içindi.⁴⁷⁵

Netice de Hz. Peygamber (S.a.s), her kesimin temsilcileriyle görüşmüş, bu görüşmeler sonucunda sonuna kadar savaşılacağına ve Hz. Peygamber’e (S.a.s) olan bağlılıklarını sürdüreceklerine dair görüşler ortaya çıkmış ve savaş kararı alınıp uygulamaya geçilmiştir.⁴⁷⁶

Savaş Düzeni Belirleme Husûsunda İstişâre: Bedir Savaşı günü Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîleriyle birlikte savaş alanına keşif için geldi. Bir savaş düzeni ve stratejisi belirlenmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber (S.a.s) Bedir kuyularından ilkinin yanına geldi ve İslâm ordusunun oraya yerleşmesini istedi. Bunun üzerine sahâbîlerden Hubâb bin Münzir(ö. 20/641): “Yâ Rasûlallah! Bu kararı ilâhî bir vahye dayanarak mı verdin yoksa kendi görüşün ve savaş taktiğinle mi verdin?” Diye sordu. Hz. Peygamber (S.a.s) kendi görüşü olduğunu söyleyince Hubâb bin Münzir: “Yâ Rasûlallah! Savaş stratejisi açısından burası uygun değil. Eğer müşriklere en yakın kuyuyu tutup, Bedir kuyularını da arkamıza alırsak daha doğru olur. Biz orada konaklar, ardımızda kalan kuyuları tıkar, kendi kuyumuz yanına da bir havuz yapıp, onu su ile doldurursak, biz su içebilir ve savaştıkça serinlerken, onlar sudan mahrum olmuş olur” deyince Hz. Peygamber (S.a.s) fikrimi kabul etti ve öyle hareket etti.⁴⁷⁷

Bedir’deki bu istişâre Hz. Peygamber’in (S.a.s) sahâbîleriyle aralarındaki iletişime ve yaşadıkları hayata dair ideal bir örnektir. Bir asker düşünün ki birçok önde gelen sahâbenin yanında korkmadan ve çekinmeden en riskli meselelerde bile kendi görüşünü

⁴⁷³ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, c. 2, s. 266, 267; İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-Kübra**, c. 2, s. 14 vd; Ğamidî, **Fıkhü’s-Şûrâ**, s. 125.

⁴⁷⁴ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, c. 2, s. 267.

⁴⁷⁵ Hasan Ziyauddîn, **eş-Şûrâ fi davi’l-Kurân ve’s-Sünne**, Dâru’l-Buhus li’l-Dirâseti’l-İslâmiyye, y.y., 2001, s. 68.

⁴⁷⁶ Recep Aslan, “**İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler**”, s. 230.

⁴⁷⁷ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, c. 2, s. 272; İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-Kübra**, c. 2, s. 14, 15.

rahatlıkla sunabiliyor. Karşısındaki İslâm ordusunun komutanı ve aynı zamanda bir Peygamber olmasına rağmen özgürce düşüncesini paylaşıyor. Hz. Peygamber'in (S.a.s) ashâbını yetiştirdiği bu özgürlük hali, Müslümanların, bütün sağlıklı, fikir ve düşüncelerden istifade etmelerine sebep oluyor. Çünkü özgür düşünceye fırsat veren bu komutan, sadece kendi fikrine ve toplumdaki bir kısmın fikrine göre karar vermiyor. Ordusunun bütün fertlerinin görüşleriyle düşünüyor. Komutan ile ordunun hiçbir ferdi arasında hiçbir engel bulunmuyor. İsteyen istediğinde komutana ulaşabiliyor ve rahatlıkla görüşünü söyleyebiliyor.⁴⁷⁸ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (S.a.s) rahmet ve şefkat Peygamberi olmasının yanında, aynı zamanda da yüce bir askerî dehâya sahip mükemmel bir komutan olduğunu açıkça müşâhede ediyoruz.

Savaş Sonrası, Bedir Esirleri Husûsunda İstişâre: Bedir Savaşı'ndan sonra, esirler yakalanınca, bu esirlerin durumları hakkında Hz. Peygamber (S.a.s) yine ashâbıyla istişârede bulunmuştur. Öncelikle Hz. Ebûbekir (r.a) söz alarak: “Yâ Rasûlallah! Bunların her biri senin amcan, aşiretin ve kardeşlerindir. Bunun için ben kendilerinden fidye alarak onları serbest bırakmayı uygun görüyorum. Aldığımız bu fidyelerle kâfirlere karşı kuvvet kazanırız. Ayrıca umulur ki Allah bunlara hidâyet nasip eder de bize yardımcı olurlar.” Sonra Hz. Peygamber (S.a.s): “Sen ne dersin Ya Ömer!” dedi. Hz. Ömer (r.a): “Yâ Rasûlallah! Ben Ebûbekir'in görüşünde değilim. Bunlar seni yakalayıp vatanından ayırdılar. Allah seni onların vereceği fidyeden müstağni kılmıştır. Âkil'i, birâderi Ali'ye, Abbas'ı birâderi Hamza'ya, akrabamdan fülânı da bana ver de boyunlarını vuralım.” Dedi. Sa'd bin Muâz'da bu görüşe tabi oldu. Sahâbîlerden bir kısmı Hz. Ebûbekir'in görüşüne destek verirken, bir kısmı da Hz. Ömer'in görüşünü destekledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.a.s): Allah bu hususta bir takım kullarının kalbini son derece merhametli ve yumuşak yapar, bir takım kullarının kalbini de taştan daha da katı kılar. Sizler galip kimselersiniz. İsterseniz hepsinden fidye alınız, isterseniz boyunlarını vurunuz” buyurdu. Sonrasında ise bugünün çok korkunç bir gün olduğunu ve gökten taş yağmasından korktuğunu söyledi.⁴⁷⁹

Karar verildi ve Hz. Ebûbekir'in görüşü ile hareket edilerek esirlerden her biri için 4000 dirhem bedel belirlendi.⁴⁸⁰ Fidyeyi ödemeyecek kadar fakir olanlar ise on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılacaklardı.⁴⁸¹ Kararın

⁴⁷⁸ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 36.

⁴⁷⁹ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 2, s. 295.

⁴⁸⁰ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 2, s. 300; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 2, s. 26.

⁴⁸¹ Ahmed bin Hanbel, **el-Müsned**, c. 1, s. 383, 384.

uygulanmasının hemen akabinde Allah Teâlâ bir uyarı mâhiyetinde şu âyetleri indirdi: “Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir Peygamber’e esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, halbu ki Allah ahireti kazanmanızı istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah’ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız fidyeden dolayı size büyük bir azap dokunurdu.”⁴⁸² Bu âyetlerin nüzulundan sonra Hz. Peygamber (S.a.s) ve Hz. Ebûbekir (r.a), ağlamaya başladılar ve “Eğer bu azap vâkî olsaydı Ömer ve Sa’d’dan başkası kurtulamayacaktı.” Buyurdular.⁴⁸³

Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerin çoğunluğunun görüşünü esas alarak bu kararı vermiştir. Bu sebeple ilâhî suçlama sadece Hz. Peygambere (S.a.s) değil, tüm sahâbîlere yöneliktir. Çünkü bu çoğunluk içinde bazı sahâbîler dünya malı istemişlerdi.⁴⁸⁴ Asıl ilâhî kınama da bu dünya malı arzu etme duygusuna yönelik gelmişti. Demek ki âyetteki, “Siz dünya malını istiyordunuz.” şeklindeki kınama, yalnızca dünya malı isteyen sahâbîler içindir.⁴⁸⁵

Sonuç olarak, istişâre neticesinde ortaya değişik görüşler atılabilir. Halîfe, bu görüşlerin değerlendirmesini yaparak en mâkul olanını tercih eder veya kendi görüşünü benimseyerek uygulamaya koyar.

Uhud Savaşı’nda Şûrâ ve İstişâre: Kureyşli Müşrikler, Bedir Savaşı’ndaki yenilginin öcünü almak için Ebû Sufyân (ö. 31/651-52) komutasında Medine’ye yola çıktılar. Bu haberi alan Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerini toplayarak bir Harp Şûrâsı kurmuş, Medine’de kalıp savunma savaşı yapmak ya da Medine dışına çıkıp düşmanları şehir dışında karşılamak hususunda onlarla istişârede bulundu.⁴⁸⁶

Hz. Peygamber’in (S.a.s) görüşü Medine’de kalarak savunma savaşı yapmak idi. Çünkü kısa bir süre önce bir rüya görmüş, bu rüyasında kılıcında bir gedik açılıp, yanında bir sığır boğazlandığını, elini zırhının içine koyarak muhafaza ettiğini görmüştü. Hz. Peygamber (S.a.s), rüyasındaki kılıç gediğini Ehl-i Beyt’inden birinin şehit olmasıyla, sığır

⁴⁸² **Kur’ân-ı Kerîm**, Enfâl Sûresi, 8/ 67, 68.

⁴⁸³ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, c. 3, s. 212; Müslim, **el-Câmiu’s-Sahîh**, “Cihâd ve Siyer”, 58; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c. 1, s. 247.

⁴⁸⁴ Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, s. 107, 108.

⁴⁸⁵ Ahmed Raysûnî, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, s. 107, 108.

⁴⁸⁶ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm**, c. 1, s. 420; Seyyid Kutub, **fî Zilâli’l-Kur’ân**, M. Emin Saraç, Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa (Çev.), İstanbul, t.y, c. 2, s. 502.

boğazlanmasını ashabından bir kısmının şehâdetiyle, zırhı da Medine ile tabir etmişti. Ayrıca Hz. Ebûbekir ve Sa'd bin Muâz gibi sahâbîlerden önde gelen isimler de Hz. Peygamber'in (S.a.s) görüşünü destekliyor ve şehirde kalıp savunma savaşı yapmak istiyorlardı. Savaşı'na katılamamış Müslümanlardan bir kısmı ise meydan savaşı yapmak, cihâd faziletine nâil olmak ve şehâdete etmek istiyorlardı.⁴⁸⁷ Hz. Hamza ve sahâbîlerin çoğunluğu da meydan savaşı yapma konusunda görüş beyan edince, Hz. Peygamber (S.a.s) savaş hazırlığı yapmak üzere evine gitmiş, zırh ve miğferini giyerek evinden çıkmıştı. Bu sırada Hz. Peygamber'in (S.a.s) kararına itirazı doğru bulmayanlar: “Yâ Rasûlallah! Eğer siz Medine'de kalarak savunma savaşı yapılmasını daha uygun gördüyseniz öyle yapın.” Deyince Hz. Peygamber (S.a.s): “Bir Peygamber zırhını giyip kuşandıktan sonra savaşmadan geri çıkarmaz.”⁴⁸⁸ buyurdu.

Açıkça anlaşılıyor ki, fikirleri kendi fikrine aykırı da olsa Hz. Peygamber (S.a.s), ashabını kınamıyor ve onları istişâreye alıştırıyordu. Vahiy ile belirlenmemiş her meseleyi onlarla konuşup, istişârede bulunarak aynı zamanda onlara yönetimin ilkelerini de göstermiş oluyordu. İstişâre edip karar verildikten sonra, görüşü yanlış çıktı diye kimseyi azarlamıyor ve kınamıyordu. Buradan şu anlaşılıyor ki, Şûrâyı zorunlu ilke olarak esas almak, Şûrâ'dan çıkan sonuç ile hareket etmek, devlet başkanı için farzdır.⁴⁸⁹ Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'i (S.a.s) şöyle yönlendiriyor: “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşâvere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, o'na dayanıp güven. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”⁴⁹⁰

Âyet-i Kerîme, Hz. Peygamber'i (S.a.s) uyarırken aynı zamanda da daha önce ifade ettiğimiz gibi sahâbîleri şûrâ ve istişâreye alıştırıyordu. Sahâbe sadece görüşünü söyleyip kararı komutanın şahsî fikrine bırakmıyorlardı. Tam tersi komutan sıfatındaki Hz. Peygamber (S.a.s) şahsî fikrini bir kenara bırakıyor ve onların görüşüne göre amel ediyordu. Hatta onlar

⁴⁸⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 2, s. 38; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 3, s. 67; Seyyid Kutub, **fî Zilâli'l-Kur'ân**, c. 2, s. 503.

⁴⁸⁸ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 3, s. 67; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 2, s. 38; Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, “İ'tisâm”, 28.

⁴⁸⁹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 42.

⁴⁹⁰ **Kur'ân-ı Kerîm**, Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

fiilî olarak kendi fikirlerinde vazgeçseler bile, Hz. Peygamber (S.a.s), onların içinin rahat etmesi için, onların ilk fikirlerini esas alıyor ve o şekilde hareket ediyordu.⁴⁹¹

Savaş hazırlıkları yapıldı ve Hz. Peygamber (S.a.s) yolculuğun ardından 700 kişilik bir orduyla Uhud'a ulaştı. Savaş meydanını gezdi ve askerlerin savaş nizâmını belirledi. 50 kişilik bir grubu ise Ayneyn Tepesi denilen tepeye yerleştirdi. Başlarına da komutan olarak Abdullah bin Cübeyr'i tâyin etti ve savaşın seyri ne olursa olsun asla bulunduğu yerleri terk etmemelerini Hz. Peygamber (S.a.s) emretti. Savaş başladığında İslâm Ordusu müşrikleri yenilgiye uğratiyordu.⁴⁹² Durumu gören okçulardan bir kısmı, ganimetlerden pay alma düşüncesiyle Hz. Peygamber'in (S.a.s): Terk etmeyin! Emrine uymayarak Ayneyn Tepesini terk ettiler ve ganimetlere doğru koşular. Abdullah bin Cübeyr uyarılmışsa da onu dinlemediler. Bu sırada Hâlid bin Velid komutasındaki müşrik ordusu harekete geçti ve Ayneyn Tepesi'nin arkasına dolanarak, İslâm Ordusu'nun da arkasına sarktı. Bu durum karşısında beklenmedik bir durumla karşılaşan İslâm Ordusu Hz. Peygamber'in (S.a.s) çağrısı üzerine tekrar toplandı. Düşman ordusu da tam bir zafer elde edemeyerek geri çekildi.⁴⁹³ Hz. Peygamber'in (S.a.s) ashâbıyla istişâresi sonrasında hadisenin bu şekilde vuku bulmasına rağmen, istişâreyi içeren âyetin Uhud Savaşı'ndan sonra indirilmesi, dikkat çekicidir ve onun önemini göstermektedir.⁴⁹⁴ Kur'ân bu mağlubiyetin şûrâyı engellememesini istiyor. Çünkü önemli olan ortak karar alınarak bir savaş yapılmasıdır. Sonucun olumsuz olması şûrâyı ortadan kaldıracı bir sebep değildir. Kaldı ki sonucu olumsuz kılan şey Şûrâ'da alınan karar değil, bir grup Müslüman'ın savaş gereği uyulması gereken emirlere uymamasıdır.⁴⁹⁵

Hendek/Ahzab Savaşı'nda Şûrâ ve İstişâre: Uhud Savaşı'nda İslâm Ordusu'na karşı umduğu şekilde tam bir zafer elde edemeyen Kureyşliler bu kez tam ve kesin bir zafer elde etmek istiyorlardı. Kureyşlilerin intikam hırsını bilen Nâdiroğulları Yahûdîleri bunu fırsat bilerek Kureyşlilere Müslümanlara karşı birlikte savaşa girme fikrini öne sürdüler. Daha önce Medine'den sürüldükleri için Nâdiroğulları Yahûdîleri de Hz. Peygamber'e (S.a.s) ve İslâm'a kin güdüyorlardı. Kureyşliler onların bu teklifini yerinde buldular ve onlar ile beraber olacaklarını söylediler. Sonrasında Gatafan Kabîlesi'ne gittiler ve onları da Hz.

⁴⁹¹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 42.

⁴⁹² İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 3, s. 70; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 2, s. 40, 41; Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, "Megâzi", 17.

⁴⁹³ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 3, s. 70; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 2, s. 42.

⁴⁹⁴ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 161.

⁴⁹⁵ Atilla Yargıcı, **"Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi"**, s. 175.

Peygamber'e (S.a.s) karşı yapılacak savaşa davet ettiler. Onlar da bu daveti kabul etti ve Yahûdîler ile Putperestler İslâm düşmanlığında birleştiler.⁴⁹⁶

Kureyşliler, Yahûdîlerin de desteğiyle 10 bin kişilik bir ordu oluşturdu ve harekete geçti. Hz. Peygamber (S.a.s) Mekke'deki bu durumdan haberdar oldu ve vakit kaybetmeden savaş hazırlıklarına başladı. Ashâbını topladı ve onlarla savaş stratejisi konusunda istişâre etti. Kuşkusuz Hendek Savaşı öncesindeki bu istişâre, Uhud Savaşı'ndaki istişâreye göre daha dikkat çekici olmalıdır. Çünkü istişâre âyetleri Uhud Savaşı'ndan sonra inmiştir.⁴⁹⁷ Dolayısıyla daha dikkatli ve hassas bir istişâre süreci sonunda karar verilmesi gerekiyordu.

Önceki savaşlarda gündeme gelen meydan savaşı mı yapılacağı yoksa Medine'de kalarak savunma savaşı mı? Yapılacağı konusunda müzâkere yapıldı. Uhud Savaşı'ndaki netice de göz önünde bulundurularak, ittifakla Medine'de kalarak savunma savaşı yapılması kararlaştırıldı. Pekiyi savunma savaşı nasıl yapılacaktı? Bir savaş nizamı belirlenmesi gerekiyordu. Çeşitli fikirler ortaya atıldı ve aslen Farslı olan ve İslâm'la müşerreflenmiş Selmân-ı Fârisî'nin (r.a) kendi ülkesinde gördüğü harp taktiği uygun bulundu. Bu harp taktiğine göre; şehrin etrafına hendekler kazılacak ve düşmanın şehre girmesine engel olunacaktı. Ashâb arasında görev dağılımı yapıldı ve işe başlandı. Düşman ordusu Medine civarına geldiğinde şehrin bütün etrafının hendekten surlarla çevrilmiş olduğunu gördü ve büyük üzüntü ve şaşkınlık yaşadılar. Çünkü bu zamana kadar böyle bir savaş taktiği görmemişlerdi.⁴⁹⁸

Savaş esnasında Müslümanlar öylesine zor durumda kalmışlardı ki, Allah Teâlâ Kurân-ı Kerîm'de onların halini şöyle ifade ediyor: *"Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada Mü'minler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar."*⁴⁹⁹

Sonuç itibariyle Allah, Müslümanların yüzlerini güldürdü. Eşhur'ul Hurum denilen üç aylardan ilki girdi. Bu aylarda Mekkeliler savaşmak yerine Mekke'ye dönerek gelen hacılarla karşılaşarak onlardan faydalanmayı daha makul buldular. Gıda ve yığınaklarının

⁴⁹⁶ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 162, 163.

⁴⁹⁷ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 3, s. 330.

⁴⁹⁸ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 3, s. 227-230.

⁴⁹⁹ **Kur'ân-ı Kerîm**, Ahzâb Sûresi, 33/10, 11.

bitmesi, rüzgâr sebebiyle çadırlarının yerlerinden sökülmesi gibi sebeplerle güç bela geri döndüler.⁵⁰⁰

Hendek Savaşı'nda karşılaştığımız bir başka istişâre de Gatafan Kabîlesi konusunda yapılan istişâredir. Bildiğimiz üzere müşrikler Hendek Savaşı için Gatafan Kabîlesini de yanlarına çekmiş ve ittifak yapmışlardı. Hz. Peygamber (S.a.s) hem onların aralarındaki bu ittifakı kırmak, hem de müşriklerin gücünü azaltmak için Gatafan Kabîlesinin liderleriyle bir görüşme yaptı. Çünkü Gatafanlıların savaşa girme nedeni sadece maddi çıkar elde etmektir. Hz. Peygamber (S.a.s), onlara Medine'nin senelik hurma üretiminden üçte birini teklif etti. Fakat onlar hissenin yarısını istiyorlardı. Çünkü Kureyşliler buna yakın bir şartla onları yanlarına çekmişlerdi.⁵⁰¹

Hz. Peygamber (S.a.s) bu durum karşısında Sa'd bin Muâz ve Sa'd bin Ubâde'yi çağırarak onlarla istişârede bulundu. Onlar Hz. Peygamber'e (S.a.s): "Yâ Rasûlallah! Bu, Allah'ın sana emrettiği ve seninde istediğin bir iş mi yoksa bizim iyiliğimiz için mi yaparsın?" Diye sordular. Hz. Peygamber (S.a.s) ise: "İslâm düşmanlarının hepsi birleşti. Ben bu anlaşmayı onların gücünü kırmak ve sizin yükünüzü hafifletmek için yaptım." Diye cevap verince, Sa'd bin Muâz: "Yâ Rasûlallah! Biz önceleri putlara tapardık ve Allah'a ibâdet etmezdik. Allah'ı bilmezdik. Böyle bir dönemde bile onlar, ikrâm veya satın alma dışında tek bir hurmayı bile yemeyi ummadılar. Medine'nin hiçbir meyvesine gözleri olmadı. Şimdi Allah'ın bizi İslâm ile şereflendirdiği, doğru yola ilettiği, seninle ve İslâm ile bize kuvvet bahşettiği bir zamanda mı mallarımızı onlara harac olarak vereceğiz? Allah'a yemin olsun ki, bizim buna ihtiyacımız yoktur. Bizim onlara vereceğimiz tek şey kılıçtır." Dedi. Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerinin bu sözlerinden sonra Sa'd bin Muâz'dan anlaşma metnini yırtmasını istedi ve sonuç olarak anlaşma olmadı.⁵⁰²

Şüphesiz Hz. Peygamber'i (S.a.s) anlaşma kararından vazgeçiren sahâbîleriyle yaptığı istişâre olmuştur. Onlarla yaptığı istişâre sonrası Hz. Peygamber (S.a.s) düşüncesinden vazgeçmiş ve anlaşma iptal edilmiştir.

Hudeybiye Musalahası'nda (Barışında) Şûrâ ve İstişâre: Hz. Peygamber (S.a.s), ashâbıyla birlikte Kâbe'yi ziyaret ve tavaf niyetiyle yola çıkmıştı. Niyetleri ibâdet ve ziyâret olduğu için, savaşmak gibi bir düşüncede de olmadılar. Hz. Peygamber (S.a.s) ve ashâbı

⁵⁰⁰ Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, s. 165.

⁵⁰¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. 3, s. 234.

⁵⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, c. 4, s. 420.

Hudeybiye mevkiine geldiklerinde, durumdan haberdar olan Mekkeli müşrikler toplanarak Hz. Peygamber'i (S.a.s) Mekke'ye sokmama kararı aldılar. Bu durumdan haberdar olan Hz. Peygamber (S.a.s), Kureyş'e seferlerinin amacını anlatmak gereği duydu. Hz. Ömer'i (r.a) yanına çağırdı ve onu Mekke'ye durumu Kureyşlilere anlatmak üzere göndermek istedi. Fakat Hz. Ömer (r.a): "Yâ Rasûlallah! Kureyş benim kendileriyle ilgili öfkemi ve düşmanlığımı bilirler. Bu yüzden bana suikast etmelerinden çekinirim. Fakat ben size Kureyş nezdinde hürmet göreceğ birini önereyim. O da Osman bin Affân'dır."⁵⁰³ Bu öneri üzerine görev Hz. Osman'a (r.a) verildi. Hz. Osman Mekke'ye gidip durumu açıkladığında olumsuz cevap aldı ve Kureyşliler tarafından alıkonuldu. Hz. Osman (r.a) geri dönmeyince öldürüldüğü düşünüldü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerini biâta çağırdı ve bir ağacın altında yapılan bu biâta "Bey'ât-ı Rıdvân" denildi. Biât haberi Kureyşlilere ulaştınca bir panik yaşadılar ve Hz. Osman'ı (r.a) serbest bıraktılar. Bir süre sonra da anlaşma yapmak üzere Süheyl bin Amr'ı gönderdiler.⁵⁰⁴

Kureyş ile sahâbîler arasında Hudeybiye'de uzun görüşmeler yapıldı ve sonucunda Hz. Peygamber (S.a.s) ile Süheyl bin Amr'ın temsil ettiği Kureyş arasında barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmanın şartları Müslümanlar açısından ağır sayılabilecek şu maddelerden oluşuyordu.

- Anlaşmanın süresi on yıldır.
- Müslümanlar Kâbe'yi bu yıl ziyaret etmeyecekler, bu ziyareti bir sonraki yıl yapacaklar.
- Kureyşliler'den biri, Müslüman olarak da olsa Medine'ye sığındığı takdirde iade edilecek ama Medine'den Mekke'ye sığınanlar iâde edilmeyecek.
- Diğer Arap Kabîleleri dilerlerse Müslümanlar safına, dilerlerse Kureyşliler'in safına katılabileceklerdir.⁵⁰⁵

Sahâbîler Kureyş Kabîlesinin bu kararlarından, özellikle de onları umreden men edip bir sonraki yıl kaza umresi yapılması kararından çok etkilendiler.

⁵⁰³ İbn Hişâm **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 3, s. 329; Seyyid Kutub, **fî Zilâli'l-Kur'ân**, c. 13, s. 424; Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 7, s. 407.

⁵⁰⁴ İbn Hişâm **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 4, s. 283; Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, "Meğâzi, 19; "Şurût", 15.

⁵⁰⁵ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 217.

Hz. Peygamber (S.a.s), anlaşma imzasından sonra ashabına döndü ve “Haydi kalkınız, kurbanlarınızı kesip, sonra saçlarınızı tıraş ediniz.” Buyurdu. Ashâbtan bir kişi bile kalkmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.a.s) üç kez daha bu emrini tekrar etti fakat ashâb yine kalkmadı. Sonra Hz. Peygamber (S.a.s) eşi Ümmü Seleme’nin yanına girdi ve ona ashâbının emrine icâbet etmediklerini, kayıtsız kaldıklarını anlattı. Bunun üzerine Ümmü Seleme: “Yâ Rasûlallah! Emrinizi infâz etmek istiyor musunuz? O halde dışarı çıkınız, sonra da kurbanlık develerinizi kesinceye ve berberinizi çağırıp tıraş oluncaya kadar ashâbtan hiç birisine bir kelime bile söylemeyiniz.” Dedi. Hz. Peygamber (S.a.s), Ümmü Seleme’nin yanından çıktı ve kimseyle konuşmadan bu işlemleri sırasıyla yerine getirdi. Ashâb, Hz. Peygamber’i (S.a.s) bu halde görünce hemen kalktılar, kurbanlarını kestiler ve birbirlerini tıraş etmeye başladılar.”⁵⁰⁶

Ümmü Seleme’nin (r.anha) bu görüşü çok isâbetli bir görüştü. Çünkü sahâbîlere, Hz. Peygamber’in (S.a.s), azîmet ile amel edip ihrâmından çıkmadan, kendilerinin ruhsat ile amel ederek ihrâmından çıkacak olmaları ağır gelmişti. Ümmü Seleme bu görüşünü paylaşıncı Hz. Peygamber (S.a.s) doğru bulmuş ve uygulamıştır.⁵⁰⁷

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu vardır ki o da şudur; Hz. Peygamber (S.a.s) bu anlaşma sürecinde ashabıyla Uhud Savaşı’ndaki kadar istişârede bulunmamış, onların fikrine müracaat etmemiştir. Şûrâ Sûresi’nin 38. Âyet-i Kerîmesinde, Müslümanlarının işlerinin aralarında şûrâ ile halledilebileceği vurgulanmasına rağmen bu anlaşma sırasında Hz. Peygamber’in (S.a.s) ashâbıyla istişârede bulunmamasının bazı sebepleri vardır. Bunlar:

Öncelikle, anlaşmanın imzalanması vahye istinad etmiştir ve Hz. Peygamber (S.a.s) ashabının üzüntüsünü görünce bu şartların kabul edilmesinin vahiyle bildirildiğini belirterek bu hususta kimsenin fikir beyan etme hakkının olmadığını ifade etmiştir.⁵⁰⁸

Diğer sebep ise, yeni kurulma aşamasında olan İslâm Devleti’nin bu anlaşma sayesinde düşmanları tarafından resmen ve fiilen kabul edilmek üzere olduğu bir anda

⁵⁰⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Şurût, 15.

⁵⁰⁷ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm’da Şûrâ*, s. 51.

⁵⁰⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 217.

sahâbîlere söz hakkı vererek ortamın gerginleşmesine ve neticenin olumsuz olmasına fırsat vermemek için olabilir ki, bu ihtimal daha makul görülmektedir.⁵⁰⁹

Netice itibariyle İslâm Devlet başkanı, zamana ve duruma göre hareket eder. Şûrâ Ehli'ne başvurması gerektiğinde başvurur fakat şûrânın kararları kendisini bağlayıcı değildir. İsterse şûrânın verdiği kararı uygular, isterse de kendi görüşünü tatbik eder. Kureyş'e elçi gönderilmesi konusunda Hz. Ömer'in (r.a) makul açıklamaları üzerine Hz. Peygamber (S.a.s) onu Kureyş'e göndermekten vazgeçmiş ve yerine Hz. Osman'ı (r.a) göndermiştir. Burada geniş bir Şûrâ Ehliyle istişâre edilmemiş olsa da, Hz. Ömer (r.a) ve Hz. Peygamber (S.a.s) arasında bir istişâre meydana gelmiştir. Ve bu istişâre sonucunda Hz. Peygamber (S.a.s) kendisiyle paylaşılan görüşü makul görerek tatbik ettirmiştir. Bu da bize gösteriyor ki makul bir görüş olduğunda, bu görüş kendi görüşümüzden farklı da olsa, bunu kabul etmek gerekiyor. Ayrıca burada bir diğer istişâre de Ümme Seleme ile Hz. Peygamber (S.a.s) arasında gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber (S.a.s) burada da, Ümmü Seleme'nin görüşünü makul görmüş ve onun söylediği doğrultuda hareket etmiştir. Bu da bize göstermektedir ki, ilim, irfân ve ehliyet sahibi hanımlarla da istişâre edilebilir. Bu, Hz. Peygamber'in de (S.a.s) bizzat uygulamış olduğu bir Sünnet mesâbesindedir.

Hudeybiye'deki yirmi günlük ikâmet sonunda, Medine'ye dönüş yolunda Fetih Sûresi nazil olmuş ve mağlubiyet olarak görülen Hudeybiye anlaşmasının aslında bir zafer olduğu bildirilmiştir. Üzgün olan sahâbîler, âyetlerin nazil olmasından mesrûr olmuşlar ve Allah'a hamdetmişlerdir.⁵¹⁰

Hevâzin Esirleri Konusunda Şûrâ ve İstişâre: Hicretin 8. Yılıydı. Hevâzin Kabîlesi'nin İslâm topraklarına saldıracağı yönünde bir haber duyuldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.a.s) bir askerini Hevâzin Kabîlesi'nin içerisine casus olarak gönderdi. Burada birkaç gün kalan asker, düşmanların çok yakın bir zamanda hücum edeceğini müşahade etti.⁵¹¹

Bunu öğrenen Hz. Peygamber (S.a.s), düşmana ani bir baskında bulunmak amacıyla Mekke'ye hareket etti. Müslümanlar Huneyn Vadisi'nde pusuya düşürüldüler ancak çabuk toparlandılar. Bunu gören düşman ordusu daha fazla mücâdele edemeyerek eşlerini,

⁵⁰⁹ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 176.

⁵¹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 7, s. 407 vd.; Seyyid Kutub, **fi Zilâli'l-Kur'ân**, c. 13, s. 419 vd.

⁵¹¹ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 4, s. 83.

çocuklarını ve sürülerini bırakıp kaçtılar. Bir süre sonra bu kabîleden bir heyet gelerek, İslâm'ı kabul ettiklerini ve mülkleriyle esirlerinin iâde edilmesini talep ettiler. Hz. Peygamber (S.a.s), mülk ya da esirlerden birini seçmelerini isteyince, onlar esirlerin iadesini seçtiler. Daha sonra Hz. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerini toplayarak mevcut durumdan onları haberdar etti ve kendisiyle birlikte kabîlesine düşen ganîmet hisselerini geri vereceğini bildirdi. Diğer sahâbîler kendilerine ve kabîlelerine düşen ganimet hisselerinin durumu konusunda her kabîledeki aile temsilcisi bir araya gelerek istişâre etti. Sonuç olarak sadece iki kabîle dışında diğer kabîleler ganimetleri iâde etmeye karar verdi. Fakat iki kabîle esirleri karşılıksız serbest bırakmayacaklarını bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.a.s), Beyt'ül-Mal'dan uygun bir bedel ödeyerek esirlerin serbest bırakılmasını emretti.⁵¹²

Burada, sahâbîlerin istişâreleri ve Hz. Peygamber'in (S.a.s), Beyt'ül-Mâl'dan pay ödeyerek esirlerin serbest kalmasını sağlaması önemli iki husustur.

Tebük Seferinde Şûrâ ve İstîşâre: Tebük Seferi, genel itibariyle istişârelerle geçen bir sefer olmuştur. Biz yalnızca bunlardan iki örneği zikredeceğiz.

Ordu Tebük seferi sırasında açlıktan dolayı çok sıkıntı çekmişti. Buna bir çözüm arıyorlardı ve çözüm olarak Hz. Peygamber'den (S.a.s), develerini kesip yeme konusunda izin istediler. Hz. Peygamber'de (S.a.s) izin verdi. Ancak daha sonra Hz. Ömer (r.a), Peygamber'e (S.a.s) gelerek, eğer ordu böyle bir şey yaparsa bineklerinin yok olacağını oysaki sefer sürecinde bineklere çok ihtiyaçları olacağını söyledi. Çözüm olarak da milletin azıklarını bir araya toplayıp sonrasında Hz. Peygamber'in (S.a.s), onlara bereket için dua etmesi teklifinde bulundu. Hz. Peygamber'de (S.a.s) bu istişâreye göre amel etti. Bunun sonucunda ordu kaplarını doldurdu ve azıklardan yiyerek açlıklarını giderdiler.⁵¹³

Bir diğer istişâre örneği ise Tebük Bölgesine ulaştıkları esnada gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber (S.a.s), Tebük'e ulaşınca Bizans ordusunun korkup kaçtıklarını gördü. Şam sınırlarına geçip geçmeme konusunda sahâbîleri ile istişârede bulundu. Hz. Ömer (r.a) bazı sebepler öne sürerek Medine'ye geri dönme fikrini söyledi. Bu fikrini de şöyle gerekçelendirdi: "Rumlar çok kalabalık bir nüfusa sahipler ve içlerinde hiç Müslüman yok. Ayrıca Bizans şehirlerinde savaşmak çok zor olur. Çünkü şehirdeki savaş, çöldeki savaşlardan farklıdır ve bunun için ayrıca özel taktikler gerekir. Bunun yanında 250 bin kişi

⁵¹² İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 2, s. 155; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 4, s. 92-118.

⁵¹³ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 52.

Şam'da yaşıyor. Böyle bir nüfusun toplanarak şehir içerisinde korunması Müslüman ordu için büyük bir tehlikedir.”⁵¹⁴

Hiz. Ömer'in (r.a) bu sözleri üzerine Hiz. Peygamber (S.a.s), bu fikirleri makul buldu ve buna göre amel etti. Dolayısıyla çok faydalı bir istişâre oldu.

Habeşistan'a Hicret Konusunda Şûrâ ve İstişâre: Mekke'de bulunan Müslümanlar, müşrikler tarafından sürekli rahatsız ediliyor, hakîr görülüyordu. Bu durum öylesine bir boyuta ulaşmıştı ki, müşriklerin ezâ, cefâ ve işkenceleri sınır tanımaz olmuştu. Hiz. Peygamber (S.a.s) bu duruma bir çözüm arıyor, Müslümanların rahat edebilecekleri ve inançlarını rahatlıkla yaşayabilecekleri bir beldeye hicret etmelerini arzu ediyordu. Bu düşüncesini sahâbîlerini çağırarak her yönüyle istişâre etti.⁵¹⁵

Hiz. Peygamber (S.a.s) sahâbîlerine hicret edilecek yerin iki kara taşlık saha arasında hurmalıkları bulunan bir bölge, bir şehir olduğunun kendisine gösterildiğini belirterek: “- Tarif edilen yer Habeşistan'dır. Oranın melikinin adil bir insan olduğunu ve kimseye zulmetmediğini işittik, oraya hicret ediniz.” Buyurdu. Ve ilk hicret Peygamberliğin 5. Senesi Recep ayında on bir erkek, dört kadından oluşan bir grupla gerçekleşti. Gerçekten o ülkede çok iyi karşılanmış ve rahata kavuşmuşlardır.⁵¹⁶

Hiz. Peygamber'in (S.a.s) Mühür Edilmesi Konusunda Şûrâ ve İstişâre: Hiz. Peygamber (S.a.s) Hudeybiye seferi sonrasında devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları göndermek istedi. Bu düşüncesini de sahâbîleriyle paylaştı. Müzâkerelerden sonra elçi olarak gönderilecek kişiler seçildi. Daha sonra sahâbîlerden bazıları Hiz. Peygamber'in (S.a.s) göndereceği davet mektuplarının resmîyet kazanması gerektiğini, bunun için de mühürlenmesini aksi halde devlet başkanlarının bu mektupları okumayabileceklerinden bahsettiler. Bu görüş üzerine Hiz. Peygamber (S.a.s) sahâbîleriyle mühür konusunda istişâre etmiş, onların fikirlerini de öğrenmek istemiştir. İstişâre sonucunda mühür yapılmasının uygun olacağı kararlaştırılmış ve Hiz. Peygamber (S.a.s) gümüştten, üzerinde “Muhammed Rasûlullah” ibaresinin yer aldığı bir yüzük yapılmıştır. Hiz. Peygamber (S.a.s) o günden sonra tüm resmî yazışmalarda bu mührü kullanmıştır.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 53.

⁵¹⁵ Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, “Menâkibu'l-Ensâr”, 37; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, c.1, s. 201; c. 5, s. 290.

⁵¹⁶ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, c. 1, s.344.

⁵¹⁷ Abidin Sönmez, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, s. 198.

Netice itibariyle Hz. Peygamber (S.a.s), hakkında vahiy olmayan konularla ilgili karar verirken sahâbîleriyle devamlı istişârelerde bulunmuş ve onların da fikirlerini alarak uygun gördüğü görüşü uygulamaya geçirmiştir.

Sallabî, Nebevî Şûrâ'nın temel iki ögesinin bulunduğunu söyler. Bunlardan birincisi teknik görüşlerde isabetli olan görüşe uymak. Yani ekseriyetin görüşünü terk etmektir. Tıpkı Bedir'de Habbâb İbn el-Munzir'in görüşünün esas alındığı gibi. Çünkü onun bu görüşü gerçekten önemli bir savaş taktiği ve ciddi bir tuzak idi. Ayrıca Habbâb, görüşlerine güvenilen, ihtisâs sahibi ve bilge bir insandı.⁵¹⁸

İkincisi ise; alternatifli ihtimaller olduğunda çoğunluğun görüşünün esas alınmasıdır. Tıpkı Uhud Savaşı'nda olduğu gibi. Bu savaşta yönetimin görüşü savunma savaşı yapmakta ancak çoğunluk meydan savaşı istemiş ve çoğunluğun görüşü esas alınmıştı. Dolayısıyla istişâre eğer şer'i konularda ise tercih, delilin güçlüğüne göre, eğer teknik konularda ise tercih ihtisâs ve deneyime göredir. Bir başkan veya vali seçimi ya da proje kararı gibi büyük işlerde ise çoğunluğun görüşü esas alınır. Çünkü çoğunluğa göre tercihteki isabet ruhu gerçekleşmiş olur. Şûrâ Rabbânî bir emir yanında ayrıca Nebevî Sünnet'tir.⁵¹⁹

3.2.3.2. Râşid Halîfeler Döneminde Şûrâ ve İstîşâre

İslâm Tarihinde Hz. Peygamber'in (S.a.s) siyâsî ve teşrîî otoritesi hiçbir zaman tartışılmamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatı sonrasında bu iki fonksiyonu kimin ne şekilde yürüteceği teorik ve pratik olarak birçok farklı görüşlere yol açmıştır.⁵²⁰

Hz. Peygamber (S.a.s) halîfenin seçilme şeklini insanlara açıklamamış ve muayyen bir kimsenin halîfeliğini nass ile belirtmemiştir. Bunun en büyük hikmeti ümmetin önündeki bu alanı açık tutmaktır. Böylelikle ümmet, yönetim şekli ve tâyin şekilleri belirlenmeksizin maslahâtın gerçekleşmesi imkânını elde edecek, her zaman ve mekâna uygun olacak şekilde tam bir hürriyetle tasarrufta bulunacaktır.⁵²¹

Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatından sonra İslâm ümmetinin çözmesi gereken ilk mesele siyâsî liderliğin tesisi olmuştur. Hz. Peygamber'in (S.a.s) liderliği vahye dayanan bilgilerden kaynaklandığı için hayatın bütün alanlarını kapsıyordu. İşte bu kesin ve

⁵¹⁸ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 53.

⁵¹⁹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 54.

⁵²⁰ **Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali**, c. 2, s. 270.

⁵²¹ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, c. 8, s. 416

tartışmasız liderlikten hilâfet sistemine geçiş, İslâm ümmetinin dönüm noktasını teşkil etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle başlayan bu yeni dönemde siyaset ve devlet olgusu insanın sorumluluk, kabiliyet ve ehliyet alanı içinde kavranmıştır. Bu örnek uygulama ile devletin teşekkül ve devamında ihtiyaç duyulan bilginin kaynağını ilmî icthadlar sağlarken siyâsî liderliğin tesis edilme yöntemi de ümmetin şûrâ ve biâti şeklinde ortaya konmuş, bu yaklaşım özellikle Ehl-i Sünnet'in asırlar boyu temel anlayışını oluşturmuştur.⁵²² İşte Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatıyla başlayan bu yeni dönemi, yani Râşid Halîfeler Dönemini sırasıyla zikredeceğiz. Bu dönemdeki şûrâ ve istişâre örneklerinden bir bölümüne değinerek, uygulama biçimini de görmüş olacağız.

- Hz. Ebû Bekir Döneminde Şûrâ ve İstişâre

Hz. Ebû Bekir dönemi şûrâ ve istişârenin hemen her konuda yoğun bir şekilde kullanıldığı, herkesin görüşünü özgürce ifade ettiği bir dönemdir.

Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatından sonra, daha cenazesi defnedilmeden, sahâbîler Sakife denilen yerde toplanarak Hz. Peygamber'in (S.a.s) yerine ümmetin işlerini yürütecek birinin vakit kaybedilmeden belirlenmesini istiyorlardı. Çünkü bu belirsizlik bir yönetim zaafiyetine sebep olabilirdi. Bu süreç zor bir süreçti. Çünkü ilk kez bir devlet başkanı seçilecekti. Ensâr ve Muhâcirlerden her grup kendi içlerinden birinin seçilmesini istiyorlardı.⁵²³ Müslümanlar için bir halîfenin seçimi konusunda hem bireyler hem de Ensâr'ın ve Muhâcirler'in kendi grupları arasında şûrâ ve istişâre son ana kadar devam etti. Sakîfe'de ise büyük bir tartışma ve istişâre ortamı oluştu. Tüm bu müzâkereler sonucunda ise Hz. Ebû Bekir'e biât edildi.⁵²⁴

Hz. Ebû Bekir'in halife olarak seçimi, siyasi bir kongre olarak nitelendirilebilir. Hz. Peygamber (S.a.s) vefat ettikten sonra henüz defnedilmeden Ensâr ve Muhâcir'in İslâm maslahatı adına yürüttüğü müzakereler sonunda Hz. Ömer de, Hz. Ebû Bekir'i aday göstererek ona biât etmiş ve orada bulunan kendilerine hal ve akd ehli diyebileceğimiz Hz. Peygamber'in (S.a.s) seçkin sahâbîleri de topluca Hz. Ebû Bekir'e biât etmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatı sebebiyle rahatsızlanan Hz. Ali de iyileştikten sonra Hz. Ebû

⁵²² Abdurrahman Altuntaş, **Kur'ân'da Temel Siyâsî Kavramlar**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 59, 60.

⁵²³ **Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali**, c. 2, s. 270

⁵²⁴ Ahmed Raysûnî, **eş-Şûrâ fi Ma'reketi'l-Binâ**, s. 109.

Bekir'e biât etmiştir.⁵²⁵ Buradaki çabanın kimin halife olacağından ziyade ümmetin maslahatına ve ihtiyacına en uygun olanın seçilmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Yoksaki Hz. Peygamber'in (S.a.s) rahle-i tadrîsinden geçen sahâbenin enâniyetleriyle hareket ettiğini düşünemeyiz. Dolayısıyla nassla belirlenmeyen bir durum hakkında insanî olarak kendi aralarında istişâre etmeleri çok doğal bir durumdur.⁵²⁶

Hz. Ebû Bekir döneminde belirli bir Şûrâ Meclisi veya Şûrâ Heyeti kurumsal bir biçimde bulunmamış olsa da, Hz. Ebû Bekir'in görüşlerine başvurduğu Ehl-i Fıkıh'tan ve Ehl-i Rey'den kişiler mevcuttu. Ortaya çıkan herhangi bir mesele husûsunda bu kişilerle görüşür ve istişârelerde bulunurdu.⁵²⁷

Hz. Ebû Bekir eğer bir konuda icmâ olmuşsa onda istişâreyi gerekli görüyordu. Makamına bir hüküm, bir yargı meselesi geldiğinde, önce Allah'ın kitabına bakar, onda aradığını bulursa onunla amel eder, eğer bulamazsa Hz. Peygamber'in (S.a.s) Sünnetine bakardı. Hz. Peygamber'in (S.a.s) Sünnetinde bulursa onunla amel eder, eğer orada da bulamazsa sahâbîlere Hz. Peygamber'in (S.a.s) bu konuda bir uygulamasının olup olmadığını sorardı. İçlerinden biri Hz. Peygamber'in (S.a.s) şöyle bir fetvası vardı diye söylerse, onun fetvasını alır ve "Allah'a hamdolsun içimizde Allah'ın Peygamberi'nin sünnetini ezberleyenler var" derdi. Eğer böyle bir fetva bulamamışsa Müslümanların büyüklerini ve âlimleri çağırır, onlarla istişâre ederdi. Eğer oy birliği sağlandıysa onunla amel ederdi.⁵²⁸

Hz. Ebû Bekir'in istişâresinin en iyi örneğini Kur'an'ın toplanması sürecinde görüyoruz. Yemâme Savaş'ında hafızların çoğunun şehit olması Hz. Ömer'i endişeye sevketti. Çünkü Kur'an, deri parçalarına, hurma yapraklarına ve kemiklere yazılmış dağınık bir haldeydi. Hafızların şehit edilmesiyle de Kur'an'ın yok olması gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalınmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e gelerek endişelerini anlattı ve Kur'an'ın toplanarak iki kapak arasına alınmasının doğru olacağını belirtti. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer istişâresi sonucunda Hz. Ebû Bekir bu öneriyi yerinde buldu ve böylesi önemli bir görevi sahâbîlerin büyüklerinden Zeyd bin Sâbit'e verdi. Zeyd, Hz. Peygamber'in (S.a.s) yapmadığı bir şeyi kendisinin yapmasının doğru olup olmayacağı konusunda tereddütte kaldığını belirtti. Ancak Hz. Ömer bu işin hayır olacağı konusunda kendisine ısrarda

⁵²⁵ Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi**, c. 8, s. 416.

⁵²⁶ Abdurrahman Altuntaş, **Kur'an'da Temel Siyâsî Kavramlar**, s. 61.

⁵²⁷ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, "eş-Şûrâ fi'l-İslâm", Halîfelere Döneminde Şûrâ, el Mecmeu'l- Mülki li Buhûsi Hadarati'l- İslâmiyyeti, Amman 1989, s. 115

⁵²⁸ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 72.

bulundu. Zeyd bir rivâyette “Allah’a yemin olsun ki büyük dağlardan bir dağın kaldırılması bana teklif edilseydi, Kur’ân’ın derlenmesi işi kadar bana ağır gelmezdi.” Diyerek manevî olarak ne kadar ağır bir sorumluluk altına girdiğini zikretmiştir. Sonrasında Zeyd, Kur’ân’ın toplanması sürecini başlatarak hurma yapraklarını, deri parçalarını, deve kemiklerini vb. Kur’ân’ın yazıldığı tüm malzemeleri bir araya getirdi ve çalışmalar sonucunda Kur’ân toplanması işlemi tamamlandı.⁵²⁹

Bir başka istişâre örneğini zekât vermeyen mürtedlere karşı görmekteyiz. Etraftaki bazı Araplar, koyun ve develerin zekâtını vermek istemeyerek dînlerini bıraktılar. Bunun üzerine içlerinde Hz. Ömer’in de olduğu bazı sahâbîler Hz. Ebû Bekir’e zekât vermeyenlerle savaşmak yerine, onlarla dost olunmasını îmân kalplerine girince de zekâtlarını kendilerinden almayı teklif ettiler. Ancak Hz. Ebû Bekir bu fikri kabul etmeyerek namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla savaşılması gerektiğini belirtti.⁵³⁰

Hz. Ebû Bekir irtidat savaşı sürecinde sahâbîlerin fikirlerini dinledi. Bütün görüşleri dinledikten sonra savaşa karar verdi. Kişilik olarak anlayışlı ve cesurdu. İsaletli kararlar alabilecek keskin bir görüşe sahipti. Doğru olan fikir görününce bir an bile tereddüt etmezdi. Bunu bilen Müslümanlar, onun görüşünü canı gönülden kabul ederek destek verdiler. Esasında görüşü fiilen de doğrudu. İslâm ve Müslümanların konumu bunu gerektiriyordu. Aksi şekilde bir karar verilmiş olsaydı, Müslümanlar dağılıp hezimete uğrayabilirlerdi. Hz. Ebû Bekir’in İslâm konusundaki ince anlayışı, dîn konusundaki keskin gayreti ve Peygamber dönemine olan sadakati tecelli etmişti.⁵³¹

Başka bir istişâre örneğini de cihâd etme konusunda görüyoruz. Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahmân bin Avf, Sa’d bin Ebî Vakkâs, Ebû Ubeyde bin Cerrâh, Bedir Savaşı’na katılan Muhâcir ve Ensâr’ın seçkinleri ve başkanlarını çağırıldı. Onlara Suriye’deki Rumlara karşı savaşa göndermek yönünde bir isteği olduğunu bildirdi. Bunun üzerine sahâbîler oy birliğiyle bu isteği kabul ettiler. Yalnız, savaşın icra biçimi konusunda aralarında ihtilâf oluştu. Hz. Ömer, düşmana karşı direnç sağlanmasını düşünerek birlikleri peşpeşe dalgalar halinde göndermeyi teklif etti. Abdurrahmân bin Avf ise, Suriye’nin farklı yerlerine küçük birlikler göndermeyi, sonrasında da düşman zayıflayınca büyük orduyla taarruza geçmeyi önerdi. Hz. Ebû Bekir bu görüşlerden sonra Hz. Ömer’in

⁵²⁹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 71.

⁵³⁰ Nebhânî, **İslâm’da Yönetim Nizâmı**, s. 242; Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 68.

⁵³¹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 69, 70.

fikrini uygun buldu ve onun uygulanmasını istedi. Arap kabîlelerinden özellikle Yemen'den takviye birlik temini konusunda ise Abdurrahman bin Avf'ın görüşünden istifade etti.⁵³²

Komutan olarak Şam'a gönderdiği Yezid bin Ebî Sufyân'a ise bir vasiyette bulundu. Ona, istişâre etmesini, istişârenin doğru gerçekleşmesi için doğru sözlü olmasını, görüşünü belli eden kimsenin olmaması durumunda önce nefsinin onu yeneceğini söyledi. Yine Amr bin Âs'ı ordu komutanı olarak Filistin'e gönderirken de şu şekilde vasiyette bulundu. "Müslüman ordudan yararlı hiçbir istişâreyi esirgeme! Çünkü savaşta nice üstün istişâreler olur ki, çok bereketli sonuçlar doğurur."⁵³³

- Hz. Ömer Döneminde Şûrâ ve İstişâre

Hz. Ebû Bekir vefatından sonra devlet başkanlığı için insanların ihtilâfa düşmesini istemiyordu. Hastalığı şiddetlenince insanları topladı ve kendi idarecilerini seçmelerini istedi. Bunun üzerine sahâbîler birbirleriyle istişârelerde bulundular ama bir sonuç elde edemediler. Sonrasında Hz. Ebû Bekir'e tekrar geri dönerek kendisinin vereceği karara uyacaklarını bildirdiler. Hz. Ebû Bekir, sahâbîlerden Abdurrahmân bin Avf, Hz. Osman, Usey bin Hudayr ve Saîd bin Zeyd olmak üzere Ensâr ve Muhâcirden birçok kişiyle istişârelerde bulundu. Hepsinin de Hz. Ömer ile ilgili düşüncelerini öğrenmek istedi. Tamamı da Hz. Ömer konusunda olumlu görüş beyan ettiler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, daha sonra karışıklık çıkmaması için bizzat kendisi insanların karşısına çıkarak "Siz benim size seçeceğim halîfeye razı mısınız? Allah'a andolsun! Ben bu konuda bütün düşünce ve gayretimi ortaya koydum. Size akrabamı da seçmiş değilim. İşte size Ömer bin Hattâb'ı halîfe yapıyorum. Onu dinleyin ve itaat edin!" dedi. İnsanlar da dinler ve itaat ederiz, dediler.⁵³⁴

Hz. Ömer, Ehl-i Hall ve Akdın ittifâkı ve isteği ile hilâfeti üstlendi. Onlar Hz. Ebû Bekir'e halîfe seçim yetkisini verdiler ve bir nevi onu ümmetin vekili yaptılar. O da istişâreler sonucunda Hz. Ömer'i halîfe olarak seçti.⁵³⁵ Hz. Ebû Bekir bu yönüyle, kendinden

⁵³² Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 73.

⁵³³ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 74.

⁵³⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 3, s. 200.

⁵³⁵ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 79.

sonra hilafeti belirli bir şahsa bırakan ilk kişidir. Sonraları halife atamaları muktezayı hale göre olmuştur.⁵³⁶

Hz. Ömer'in halîfe seçiminden bahsettikten sonra şimdi de Hz. Ömer dönemindeki bazı şûrâ ve istişâre örneklerine değinelim.

Müslümanlar, İran ve Bizans gibi büyük ordulara son vermiş ve İslâm Devleti'nin gelir kaynakları çoğalmıştı. Gelirlerin artması aynı zamanda da giderlerin de artması anlamına geliyordu. İslâm Devletinin yeni bir malî program ortaya koyması gerekiyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer bütün açıkları kapatacak ve kesin bir çözüm olabilecek malî bir kaynağı yani haracı hayata geçirmeyi istedi. Çünkü yeni fethedilen bölgelerdeki ganimetlerin durumunun ne olacağını kesin bir hükme bağlanması gerekiyordu. Hz. Ömer, bu arazileri fatihler arasında taksim etmeyi düşündü. Ancak Hz. Ali taksim etmemenin daha doğru olacağını savunuyordu. Muâz bin Cebel'de aynı şekilde görüş bildirdi ve Hz. Ömer'e Kur'ân'a yönelme tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine Hz. Ömer Kur'ân-ı âyet âyet incelemeye başladı. Haşir Sûresi'nin fey (kolay bir şekilde Müslümanların eline geçen mallar) ile ilgili âyeti gelince bu âyeti "Ganimetler şimdiki nesillerin olduğu gibi sonraki nesillerin de hakkıdır." Diye anladı ve taksim etmemeyi daha doğru buldu. Bu haber insanlar arasında yayılınca ganimetlerin taksimini savunan bazı sahâbîlerle Hz. Ömer arasında ihtilâf çıktı. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ensâr'dan Evs ve Hazrec'ten önde gelen on kişiyi çağırarak istişârelerde bulundu. Hz. Ömer hepsini tek tek dinledi ve sonra kendisi fikrini âyetlerle delillendirerek açıkladı. Bunun üzerine orada bulunan herkes, Hz. Ömer'e görüşünün hak olduğunu bildirdiler ve arazilerin taksim edilmemesini doğru buldular.⁵³⁷

Hz. Ömer'in bu davranışı istişâreye ve şûrâ heyetine duyduğu önemi ve onlara olan güvenini açıkça göstermiştir. O öncelikle Allah'ın kitabını öncelemiş oradan hareketle karar vermiştir. Ancak ihtilâf oluşunca bu ihtilâfı sona erdirmek için istişâre heyetini toplamış ve onlarla istişâre ederek kesin ve net bir kararın alınmasını sağlamıştır.

Bir diğer istişâre örneğini Hicrî tarihin kabul edilmesi sürecinde görüyoruz. Şüphesiz hicret İslâm Tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Hicrî tarihin kullanılması sebebi ile ilgili ise şöyle bir durumdan bahsedilir. Bir gün Hz. Ömer'e ödeme günü Şaban ayı olan bir senet verilir. Hz. Ömer, bunun geçen Şaban mı yoksa gelecek Şaban mı? Olduğunu sorar.

⁵³⁶ Bûtî, "eş-Şûrâ fi'l-İslâm", Halîfeler Döneminde Şûrâ, s. 127.

⁵³⁷ Ali Muhammed Sallâbî, İslâm'da Şûrâ, s. 80-85.

Sonra sahâbîleri toplayarak tüm insanların anlayabileceği bir tarihin belirlenmesini ister. Bunun üzerine istişâre süreci başlar. Bir sahâbî Bizans tarihinin konulmasını önerdi. Bu tarihin çok uzun olması ve tarihi Zülkarneyn'den başlatmaları sebebiyle buna itiraz edildi. Başka biri, İran Tarihi'nin kullanılmasını önerdi. Ancak bu da İran'da her gelen kralın, bir önceki kralın tarihini silip atması sebebiyle reddedildi. Sonra Hz. Ali, "Peygamber'in şirk bölgesinden çıktığı zamandan itibaren, yani hicret ettiği günden itibaren" şeklinde bir öneride bulundu. Bu öneri sonrasında görüş birliği ile Hz. Peygamber'in (S.a.s) devlet başkanı olarak Medine'de kaç yıl kaldığına baktılar. On yıl kaldığını görünce de bunu tarih olarak belirleyerek tarihi Medine'ye hicretten başlattılar.⁵³⁸

Başka bir istişâre örneğini sağlık konusunda görüyoruz. Hz. Ömer Şam'a gitmek için yola çıkmıştı. Yol üzerinde ordu komutanlarıyla karşılaştı. Ubeyde bin Cerrah ve arkadaşları ona Şam'da veba salgını olduğunu söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, gidip gitmeme konusunda sırasıyla, önce Muhâcirlerle, sonra Ensârla, sonra da Kureyş'in ileri gelenleriyle istişârelerde bulundu. Bu istişâreler sonucunda çoğunluğun görüşü "Biz senin milleti geri çevirmeni, onları vebaya atmamanı uygun görüyoruz" şeklindeydi. Sonra Hz. Ömer, milleti çağırdı ve onlara geri döneceğini bildirdi. Onlar da bu sözden sonra geri döndüler. Ebû Ubeyde: "Allah'ın kaderinden mi kaçacaksınız?" Deyince Hz. Ömer ona: "Biz Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz." Cevabını verdi.⁵³⁹

Burada da gördüğümüz üzere Hz. Ömer geniş kapsamlı bir istişâre heyetiyle müzâkere etmiştir. Önce Muhâcirler, sonra Ensâr, sonra da Kureyş'in ileri gelenleri onun istişârede bulunduğu heyet idi. Bu istişârenin sonucu da hayır ile sonuçlandı. Aksi halde veba salgını tüm insanlara bulaşabilirdi.

Başka bir istişâre Hz. Ömer'e verilecek unvan ile ilgili olmuştur. Hz. Ebû Bekir'e "Rasûlullah'ın Halîfesi" deniyordu. Müslümanlar Hz. Ömer'e de "Rasûlullah'ın Halîfesinin Halîfesi" dediler. Hz. Ömer sonrasındaki halîfeye ise "Rasûlullah'ın Halîfesinin Halîfesinin Halîfesi" denilecek ve bu gittikçe uzayacaktı. Bu yüzden Hz. Ömer ve ondan sonra gelecek halîfeler için bir unvan belirlenmesi konusunda görüş birliğine varıldı. Geniş kapsamlı ve yoğun istişâreler neticesinde sahâbîlerin bazıları "Biz müminler cemaatiyiz, Ömer de bizim

⁵³⁸ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 89, 90.

⁵³⁹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 94, 95.

emirimizdir” şeklinde görüş bildirdi. Bu görüş herkesçe uygun bulundu ve ona “Emîru’l-Mü’minîn” unvanı verildi.⁵⁴⁰

Bu örnekler Hz. Ömer’in istişârelerinden sadece bir bölümüdür. Onun dönemi istişârelerin çokça yapıldığı ve yapılmaya ihtiyaç duyulduğu bir dönemdi. Çünkü fetihler yeni sorunlar ortaya çıkarmış ve istişârelere mecbur bırakmıştı. Bundan dolayı da Hz. Ömer’in sahâbî büyüklerinden pek çok danışman ve müsteşârı vardı. Bu müsteşârların en seçkinleri Osmân bin Affân, Abdurrahmân bin Avf, Ali bin Ebû Talib, Abbâs bin Abdilmuttalip, Muâz bin Cebel, Ubey bin Ka’b, Zeyd bin Sâbit gibi isimlerdi. Hz. Ömer istişâre süecinde de ilk başta, genel halk ile istişâre eder, onları dinler. Sonra Hz. Peygamber’in (S.a.s) sahâbesinin görüş sahibi olan büyükleri ile istişâre ederdi. Başta işi onların fikrine bırakıyor, onlardan olumlu bir görüş çıkmasını isterdi. Kendi görüşüne uyunca da onu uygulardı. Bu durum anayasal düzene sahip birçok ülkenin idare sistemine benzemektedir. Çünkü çağdaş devletler, işi önce genel meclise, sonra senatoya sunarlar. Eğer meclisler çoğunluk esası ile bu işi kabul ederlerse, kral veya başkan onu imzalar ve uygular.⁵⁴¹

- Hz. Osman Döneminde Şûrâ ve İstişâre

Hz. Peygamber (S.a.s), kendi yerine birini açıkça tâyin etmeden vefat etmişti. Hz. Ebû Bekir kendinden sonra sahâbîlerin büyükleriyle istişâre ederek Hz. Ömer’i halîfe olarak bırakmıştı. Fakat Hz. Ömer’den ölüm döşeğinde iken kendi yerine bir halîfe seçmesini istememişti. Hz. Ömer çok düşündü. Zaman ve zemine uygun farklı bir yola karar verdi. Bu yol, halîfenin seçilme tarzının mevcut halîfenin tâyiniyle olması yerine sınırlı sayıda da olsa şûrâya dayanacaktı. Her biri halîfe olabilecek altı kişiden oluşan bir şûrâ meclisi belirlendi. Bunlar Ali bin Ebî Tâlib, Osman bin Affân, Abdurrahmân bin Avf, Sad bin Ebi Vakkâs, Zubeyr bin Avvâm, Talha bin Ubeydîllah’tan oluşuyordu. Hz. Ömer bu altı kişiye, birinin evinde toplanarak üç günü geçmeyecek bir süre şartıyla, istişâre etmelerini yanlarına da müsteşâr olarak oğlu Abdullah bin Ömer’i almalarını emretti. Ancak onun oy hakkı olmayacaktı. Eğer oylar eşit çıkarsa, Abdullah bin Ömer’in hakem yapılmasını, o hangi grubu tutarsa onlardan birinin halîfe olmasını, eğer diğer grup Abdullah’ın hakemliğine razı

⁵⁴⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübra*, c. 3, s. 281.

⁵⁴¹ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm’da Şûrâ*, s. 100.

değilse, içinde Abdurrahmân bin Avf'ın olduğu grubun esas alınmasını emretti. Çünkü Abdurrahmân bin Avf, sağlam ve güçlü bir görüş kabiliyetine sahipti.⁵⁴²

Hiz. Ömer belli adayları atadı. Yani o altı kişiyi aday göstermekle beraber, onlardan istişâre yapmayı istemesi, atama ile seçimi birleştirmesi anlamına geliyordu. Diyebiliriz ki, Hiz. Ömer, en önemli gündemleri devlet başkanını veya halifeyi seçmek olan yüksek siyasi bir kurul teşkil etmiştir. Bu da aynı zamanda yeni bir anayasal düzenleme anlamına geliyordu. İslâm'ın siyâsî ilkeleriyle, öncelikle de şûrâ ilkesiyle çelişmiyor aksine bizzat şûrâyı aktif hale getiriyordu.⁵⁴³

Şûrâ heyeti toplandı ve Abdurrahmân bin Avf, onlara adayları üçe indirmelerini istedi. Karşılıklı görüşler neticesinde Hiz. Ali, Hiz. Osman ve Hiz. Abdurrahmân bin Avf kaldı. Sonra Abdurrahmân bin Avf hakkından feragat ederek, Hiz. Ali ve Hiz. Osman'dan birinin seçilmesi gerektiğine kanaat getirdi. Onların da izinlerini alarak bu konuda insanlarla istişâre etmek istedi. Önce aday olan bu iki isme halife olarak kimin layık olduğunu sordu. İkisi de birbirini layık gördüklerini söylediler. Sonra Abdurrahmân bin Avf, sahâbîlerle, ordu komutanlarıyla örtüleri içinde kadınlarla, hatta çocuklarla ve kölelerle de istişâre etti. Bu istişârelerin sonucunda çoğunluk Osman bin Affân'ı işaret ediyordu. Bunun üzerine Abdurrahmân bin Avf insanları toplayarak, durumu onlara izah etti ve Hiz. Osman'a dönerek: "Ben Allah'ın, Peygamber'in ve ondan sonra gelen iki halîfenin sünneti üzerine sana biât ediyorum." Dedi. Sonrasında da ensâr, muhâcir, komutanlar ve halk biât ettiler.⁵⁴⁴ Böylelikle Râşid Halîfeler döneminde yeni bir şûrâ yöntemi gerçekleşmiş oldu. Bu yöntem, Şûrâ Heyeti tâyin edildikten sonra onlardan birini seçmek, o konuda geniş istişârelerde bulunmak ve sonra genel biât almayı sağlamak...⁵⁴⁵

Hiz. Osman, hilafeti süresince meselelerin durumuna göre istişârelerde bulunmayı tercih etmiştir. Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'in istişârelerde ashâbın büyüklerine başvurma metotunu benimsememiş, Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebî Tâlib gibi isimlere danışmaktan

⁵⁴² İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, c. 3, s. 164; c. 3, s. 342; Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 101-105; **Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali**, c. 2, s. 271.

⁵⁴³ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 105-108.

⁵⁴⁴ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 109.

⁵⁴⁵ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 112.

imtina etmiştir. Genellikle istişârelerini Benî Ümeyye'nin ileri gelenleriyle yapmayı tercih etmiştir.⁵⁴⁶

Hiz. Osman dönemde gerçekleşen istişârelerin bir kısmı Şu Şekildedir:

Abdullah bin Sad, Afrika'nın fethedilmesi için Hiz. Osman'dan izin isteyince, Hiz. Osman sahâbîlerini toplayarak istişâre etmek istedi. Sahâbîler görüşlerini bildirdiler ve fethedilmesinin uygun olacağını söylediler. Yalnız Said bin Zeyd, Hiz. Ömer'in "Müslümanlardan hiç kimse Afrika ile savaşmasın." Sözlerini hatırlatarak karşıt görüşte bulundu. Ancak sahâbîler bir kişi dışında oy birliğine varınca Hiz. Osman cihad çağrısı yaptı. Gönüllülerin toplanıp donanması ve Mısır'a gönderilmesi için Medine'yi hazır duruma getirdi.⁵⁴⁷

Bir başka istişâre örneğini Kur'an'ın derlenmesi ve çoğaltılması sürecinde görüyoruz. Bilindiği üzere Kur'an, Hiz. Ebû Bekir döneminde derlenmişti. Hiz. Osman'ı bir daha derlemeye yönlendiren sebep, Kur'an hafızlarının ihtilâf etmesi idi. Bazıları, diğerlerine "Benim kıraatim seninkinden daha üstündür." Diyordu. Bu durum Hiz. Osman'ı ayrışma olması yönünde korkuttu. Muhâcir ve Ensâr'ı toplayarak onlarla istişârelerde bulundu. Herkes görüşünü beyan etti ve karşılıklı müzakereler sonunda sahâbîler, Hiz. Peygamber'den (S.a.s) sıhhat ile sabit olan kıraat üzere Kur'an'ın toplanmasına, yazılmasına ve diğer kıraatlerin atılmasına ittifakla karar verdiler. Hiz. Osman, daha önce Hiz. Ebû Bekir dönemine toplanan mushafı kopyaladı sonra dört seçkin âlim sahâbeyi (Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Zübeyr, Said bin el-Âs, Abdurrahmân bin el-Hâris bin Hişâm), Kur'an'ın korunması, hiçbir harfin silinmemesi, tam ve güzel okunması, anlaşılması, i'rab ve lügatin hakkının tam verilmesi için görevlendirdi. Bu dört sahâbeye eğer ihtilâf yaşanırca Kureyş lehçesine uymaları yönünde de telkinde bulundu. Hiz. Peygamber'den (S.a.s), Hiz. Ebû Bekir'e, ondan Hiz. Ömer'e intikal eden sayfaları Mushaflara kopyaladılar. Sonra kopyalanan ve son Şekli verilen Mushaflar Hiz. Osman'ın emriyle çeşitli İslâm ülkelerine gönderildi. Bunlara uymayan kıraatlerle yazılan Kur'an parçalarını da toplattı ve yakılmalarını emretti.⁵⁴⁸

Başka bir istişâreyi fitne olaylarına engel olmak için görüyoruz. Sahâbîlerden bir kısmı Abdullah bin Sebe'nin Őehirlerde fitne yaydığının haberini aldılar. Hiz. Osman'ın yanına gelerek durumu anlattılar. Her yerde İslâm valilerine çok kötü bir Şekilde saldırılar

⁵⁴⁶ Bûtî, "eş-Şûrâ fi'l-İslâm", Halîfeler Döneminde Şûrâ, s. 150, 151.

⁵⁴⁷ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 114.

⁵⁴⁸ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 115, 116.

olduğunu söylediler. Hz. Osman bunun üzerine sahâbîlerle istişâre edilmesini istedi. Sahâbîler, güvenilen kişileri bu şehirlere göndererek oradan haber getirmesini önerdiler. Bu tavsiye üzerine Hz. Osman, Muhammed bin Mesleme'yi Kufe'ye, Usame'yi Basra'ya, Ammâr'ı Mısır'a, İbn Ömer'i Şam'a gönderdi. Hepsi de kısa bir süre sonra döndüler ve oralardaki durumu Hz. Osman'a anlattılar. Böylelikle valileri azletmek için herhangi bir sebebin olmadığını, insanların adâlet, iyilik ve güven içinde oldukları açıkça anlaşıldı. Dilden dile dolaşan haberlerin iftira ve yalan olduğu görüldü.⁵⁴⁹ Yani istişâre sayesinde hak olan karar verildi. Doğru üzerinde ittifak edildi ve gerçekler ortaya çıkmış oldu.

- Hz. Ali Döneminde Şûrâ ve İstişâre

Hz. Ali'ye biât tamamen ümmetin seçimi yoluyla olmuştur. Medine'de kalmış olan Peygamber sahâbîleri Hz. Ali halîfe olması için biât ettiler. Çünkü o gün itibariyle ondan daha üstünü yoktu. Hiç kimse Hz. Osman'dan sonra kendini hilâfete ve önderliğe layık görmüyordu. Hz. Ali hilâfet için istekli değildi. Vezir veya danışman olarak kalmasının daha yararlı olacağını düşünüyordu. Ancak kendisine yoğun ısrar edilmesi ve fitnelerin çoğalmaması için bu görevi kabul etti.⁵⁵⁰ Sahih görüşe göre Hz. Ali'ye olan biât gönüllü ve istekle yapılan seçimle gerçekleşmiştir. Eğer Hz. Ali'ye biât için acele edilmeseydi, bu bütün İslâm dünyasında fitne ve ihtilâfların ortaya çıkmasına sebep olacaktı. Bu da gösteriyor ki şartlar ne olursa olsun birlik üzere biâte yönelmek Müslümanlar için en öncelikli maslahattır.⁵⁵¹

Hz. Ali'nin halîfeliğe seçimi, diğer üç halîfe gibi ümmetinin tamamının desteği ve ittifakı ile olmamıştır. Sahâbîlerin bir kısmı ve Şam valisi Muâviye biât etmemiştir. Bunun nedeni olarak ise Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmemesini gösterilmiştir. Muâviye, Hz. Ali'nin kendisinden üstün olduğunu ve hilâfeti hak ettiğini inkâr etmiyordu. Ancak amcasının oğlu Hz. Osman'ın katillerinin kendisine verilmesini istiyordu. Hz. Ali ise teslim etmiyor, ilke olarak Hz. Osman'ın katillerine kısas uygulanmasının farz olduğunu söylüyordu. Ancak bu cezânın, tam anlamıyla birlik sağlanıp, yönetim oturunca gerçekleştirilmesinden yana idi. Burada şunu belirtmemiz gerekir ki, her ne kadar ümmeti inciten krizler, karanlık haller ve peşpeşe gelen sorunlar bu dönemde olmuşsa da Hz. Ali'ye verilen biât, şûrâ değeri açısından kendisinden önceki üç biâtte olan şûrâ değerinden geri değildir. Buna mukabil Hz. Ali'de

⁵⁴⁹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 117, 118.

⁵⁵⁰ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 129.

⁵⁵¹ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm'da Şûrâ**, s. 131.

istişâreye prensip olarak önem vermiştir. Bu konuda, “İstişâre doğruyu bulmanın ta kendisidir. Sırf kendi görüşünü esas alan kendini tehlikeye atmıştır.”⁵⁵² Sözüyle istişârenin olmazsa olmaz bir prensip olduğunu vurgulamıştır.

Hız. Ali, meseleler husûsunda ashâbın büyükleriyle istişâre etmeyi önemli görmüştür. Öyle ki “Nuhbe” diye isimlendirilen Ehl-i Şûrâ olarak bilinen mümtaz kişilerin vefat etmeleri sonrasında kendi döneminde bu kişilerden kimse kalmadığı için Ehl-i Şûrâdan boşalan bu yerleri ashâbın ileri gelenleriyle doldurmuştur.⁵⁵³

Hız. Ali, fikhî, siyâsî ve hüküm ile ilgili problemler husûsunda istişârelerde bulunuyor, icthâdî meselelerde ise müstakil davranmayı tercih ediyordu. Ancak sıkıntılı meselelerle karşılaştığında icthad yerine yine şûrâya başvurmayı gerekli görüyordu.⁵⁵⁴ Devlet başkanının müsteşârları olmadığında devletin iyilik ve kusurlarını bilemeyeceğini, yapılacak işleri ve halledilmesi gereken sorunları göremeyeceğini düşünüyordu. Tüm bunların da istişâre sayesinde çözülebileceğini biliyordu. Bundan dolayı Eşter en-Nehâî’yi Mısır’a vali olarak gönderirken ona şöyle vasiyette bulunmuştu: “Yaptığın işleri iyi düşün. Görevlileri atadığında sebep senin bilinçli ve serbest seçimin olsun. Onlara olan sevginden ve onları kayırmaktan dolayı olmasın. Çünkü iş ve adamları kayırmak, yani meşveret etmeden keyfine göre davranmak, zulüm ve Allah’a yapılan ihanetin bütün şubelerini içine alan bir günahdır. Meşveretine cimrileri katma; seni ikram ve ihsan etmekten alıkoyar, başına fakirlik belasını bulaştırır. Korkak olanları da meşveretine katma; idarede seni zayıflatır. Hırslı olanları da meşveretine katma; şirret ve zulmü sana süslü gösterir...”⁵⁵⁵

Tüm bu bilgiler ışığında Râşid Halîfeler Dönemi’ni şu şekilde özetleyebiliriz. Hiçbir halîfe kendisinden sonra gelecek halîfeyi kendi neslinden seçmemiştir. Çünkü hilâfette liyakat önemli bir şarttır. Buna karar veren de halkın kendisi olduğu için doğal olarak seçim zorunluluk arz ediyordu.⁵⁵⁶ Bu minvâlde değerlendirecek olursak halîfelerin yönetime geliş şekilleri de birbirlerinden farklıdır. Hız. Ebû Bekir, genel şûrâ yani Ehl-i Hal ve’l-Akd’ın büyük çoğunluğunun oyuyla seçilmiş, Hız. Ömer, atama yani velâyet-i ahd yoluyla başa

⁵⁵² Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 133-136; **Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali**, c. 2, s. 271.

⁵⁵³ Bûtî, **“eş-Şûrâ fi’l-İslâm”**, Halîfeler Döneminde Şûrâ, s. 162.

⁵⁵⁴ Bûtî, **“eş-Şûrâ fi’l-İslâm”**, Halîfeler Döneminde Şûrâ, s. 162.

⁵⁵⁵ Ali Muhammed Sallâbî, **İslâm’da Şûrâ**, s. 137.

⁵⁵⁶ Abdurrahman Altuntaş, **Kur’ân’da Temel Siyâsî Kavramlar**, s. 62.

geçmiş, Hz. Osman ise, özel şûrâ yani önceki halîfenin belirlediği kişilerin seçimiyle halîfe olmuş, sonrasında kendisine biât edilmiştir.⁵⁵⁷

Râşid Halîfeler Devri'nin uygulamalarına da değinecek olursak; “Bu dönemde siyâsî rejimde dîn-devlet ayrımının bulunmadığı, devletin, dîn ve hukûkun emrinde bulunduğu, bununla birlikte, seçimle iktidarın devri, temsil esası, işlerin şûrâ meclisine danışılarak yönetimi gibi esasların kabulü nedeniyle, bir anlamda cumhuriyet olarak nitelendirmek mümkündür.”⁵⁵⁸ Şûrâ prensibi yönünden ise, halîfeler döneminin hepsinde de istişârenin tam anlamıyla tatbik edildiği bilinen bir gerçektir. Ehl-i Hal ve'l-Akd'ın da göstermelik olarak değil bizzat katılım göstererek, kendi görüş ve düşünceleriyle şûrâ konularına iştirak ettikleri açıkça görülmektedir.⁵⁵⁹

3.2.3.3. Emevî ve Abbâsî Dönemlerinde Şûrâ ve İstişâre

Hz. Ali dönemi, ayaklanmaları da beraberinde getirmiş ve karışıklığa neden olmuştur. Sonrasında da tarihte bilinen tahkim (hakem) olayı neticesinde Hz. Ali halîfeliği bırakmış, Muâviye'de halîfeliğini ilan etmiştir. Böylelikle hilâfette, Râşid Halîfeler Dönemi sona ermiş, halîfelik Emevîlere geçmiştir.⁵⁶⁰

Râşid Halîfeler Dönemi'nden sonra kurulan Emevîler döneminde de hilâfet varlığını sürdürmüş ancak yapısal değişikliğe uğramıştır. Emevîler'de Muâviye ile birlikte hilâfet (devlet başkanlığı), dört halîfe dönemindeki uygulamadan farklılık göstermiş ve veraset sistemine geçilmiştir. O, sağlığında oğlu Yezid'i veliâht olarak tâyin etmiştir. Öyle ki rivâyetlere göre Muâviye, zahiren haccetmek, gerçekte ise oğlu Yezid için Mekke ve Medine halkından biât almak için oralara gitmiş, haccını ifa ettikten sonra halkı Yezid'e biât etmeye çağırmıştır.⁵⁶¹ Buradaki önemli husus mevcut halîfenin kendinden sonra gelecek olan kişiyi bizzat tâyin etmesi ve kendisinin de ona biât etmesidir.

⁵⁵⁷ Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali, c. 2, s. 271.

⁵⁵⁸ Abdurrahman Altuntaş, Kur'ân'da Temel Siyâsî Kavramlar, s. 62.

⁵⁵⁹ Abdurrahman Altuntaş, Kur'ân'da Temel Siyâsî Kavramlar, s. 63.

⁵⁶⁰ Mevdûdî, Ebû'l A'la, Hilâfet ve Saltanat, (Çev.) Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul 1966, s. 126 vd.

⁵⁶¹ Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali, c. 2, s. 272.

Kaynakların tamamı hilâfetin saltanata dönüşmesinin Muâviye ile başladığını kaydeder. Muâviye'nin bu uygulaması, Araplar arasında İslâm öncesi döneme dönüşün bir göstergesi olmuş, saltanatın da başlangıcını teşkil etmiştir.⁵⁶²

Emevî Devleti, halîfeler dönemine göre çok farklı bir yönetim sergilemiştir. Bu dönemde halkın tasvibinden uzaklaşmış, yönetime alternatif olarak görülen insanlara örneği daha önce görülmemiş baskı uygulanmış, halka zulmedilmiş, siyâsî hayat çalkantıyla geçmiş, yargı çoğu zaman bağımsızlığını kaybetmiş, hukûkî hayat düzgün şekilde yürümekten yoksun bırakılmış, Râşid Halîfeler Dönemi'nde görülen ve sürekli olarak uygulanan, şûrâ tatbikatları ortadan kalkmıştır. Eğer şûrâ prensibi bu dönemde de Râşid Halîfeler Dönemi'ndeki gibi her konuda sürekli olarak devam etmiş olsaydı İslâm dünyasının gelişmesi, ilerlemesi, çağdaş manada demokrasiye, halkın egemenliğine, modern manadaki parlamento sistemine geçiş, diğer ülkelere kıyasla çok daha önce olabilirdi.⁵⁶³

Burada şunu söylememiz gerekir ki, zikredilen şûrâ uygulamalarının ortadan kalkması durumu tamamen şûrâ ve istişârenin ortadan kalkması anlamına gelmemelidir. Zikredilen durum Râşid Halîfeler Dönemi'ndeki haliyle, düzenli ve sürekli olarak her konuda uygulanan bir şûrâ prensibinin bu dönemde uygulanmaması anlamındadır. Yoksaki tamamiyle şûrâ ve istişâreden mahrum bir yönetim göstermemişlerdir.

Tuğrul Tezcan çalışmasında Hüseyin Atvan'ın Emevîlerle ilgili kitabından şunları zikretmiştir. “Bu dönemde her şehirde şûrâ meclisi bulunuyordu. Bu meclisler kabîle reislerinden, asker emirlerinden, âlimler ve fakîhlerden oluşuyordu. Ayrıca Emevîler ve tâyin ettikleri valileri önemli işlerde ve hükmü bilinmeyen meselelerde, güvenilen insanlarla kimi zaman büyük cemaatler halinde, kimi zaman da küçük gruplar şeklinde istişâre ediyorlardı. Bu istişâreden çıkan sonuca da genelde rıza gösteriyorlardı. Emevîler halife seçimi konusunda kavimleriyle anlaşamadıklarından şûrâ ve istişâreden istedikleri verimi alamamışlardır. Ancak halife meselesi dışındaki devlet işleri, siyâsî hadiseler vb. konularda şûrâyaya tabi olmuşlardır. İstişâre edilecek konularda şûrâ üyelerinden ihtisâs sahibi ve ehl-i ma'rifet olanlara mutlaka danışmışlardır.”⁵⁶⁴

Bu ifadelerden sonra şu değerlendirmesi de öneme haizdir. Değerlendirmesinde Tezcan der ki: “Şûrânın Emevîler dönemindeki yerini iki açıdan değerlendirebiliriz. Birincisi,

⁵⁶² Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali, c. 2, s. 272.

⁵⁶³ Abdurrahman Altuntaş, **Kur'ân'da Temel Siyâsî Kavramlar**, s. 62.

⁵⁶⁴ Tuğrul Tezcan, “**Kur'ân'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları**”, s. 145, 146.

Velâyet-i Ahd hususunda halkın desteğini almak için yapılan şûrâ. İkincisi, Devlete ait işlerde, çeşitli vazifelerle ilgili konularda, halkın problemleri hakkında valilerin ihtisâs sahibi kişiler ve âlimlerle yaptığı müşâvere. Bu ikincisinde İslâm şûrâ geleneğinin devam ettiği söylenebilir. Ancak birinci şûrâ hususunda hile ve cebr ihtimâli gündeme geldiği için Emevîler'in bu yönleri öne çıkarılarak şûrâyı hilâfet için meşruiyet aracı olarak gördükleri söylenmiştir.⁵⁶⁵

Abbâsîler, yönetimi Emevîler'den alınca, kimi Batılı yazarlar bu durumu Arap krallığından dînî krallığa geçiş olarak yorumlamışlardır.⁵⁶⁶ Yani Emevîler dönemini Arap krallığına benzetmişlerdir.

Abbâsîler dönemi, Emevîler dönemine göre biraz daha olumlu icraatların gerçekleştiği ancak şûrâ uygulamalarının kurumsallaşmadığı, siyâsî hayatın çalkantılı olduğu, hukûkî hayatın düzensiz olarak yürütüldüğü bir dönemdir.⁵⁶⁷

Emevîlerin hüküm sürdüğü dönem Hz. Peygamber'den (S.a.s) sonraki ikinci nesil olan tabiun dönemidir. Bu dönemde İslâm Devleti gelişip genişlemeye devam etmiştir. Abbâsîler dönemi ise mezheplerin teşekkül ettiği döneme denk gelmektedir.⁵⁶⁸

Emevî-Abbâsî dönemlerinde halîfelerin dünyevî yetkilerini kaybetmeleri ve siyâsî açıdan istikrarsızlıkların yaşanması şûrâ prensibinin kurumsallaşmasını engellemiştir. Ancak bu dönemde yaşayan tâbiûn neslinin şûrâ ilkesini, dînî meselelerinin çözümünde bir metot olarak uygulamış olduğu da bir gerçektir. Bu dönemlerde İslâm Devleti'nin genişlemesi, yeni sorunlarla karşılaşılmasına sebep olmuş, bu sorunların çözümü için de yeni icihadların ortaya konulması gerekmiştir. Tabiun dönemindeki icihad faaliyetlerinin yürütülebilmesi için, iki farklı okul teşekkül ettirilmiştir. Medine merkezli olan okul, sorunların çözümünde Kur'ân ve Sünneti esas almış, bunlarda aranan hüküm bulunamazsa bazen reye başvurmuş veya hiç reye başvurmamıştır. Kûfe merkezli okul ise, sorunların çözümünde Kur'ân ve Sünneti esas almış, burada hüküm bulunamazsa reye müracaat etmişlerdir. Bu iki farklı okuldaki ayrım zamanla, Abbâsîler dönemine denk gelen farklı mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu mezheplerden biri olan Hanefî Mezhebi, toplu icihad metodunu uygulamış, kendi içinde kısmî bir akademik kurul oluşturmuştur. Toplu ictihada katılan

⁵⁶⁵ Tuğrul Tezcan, “Kur'ân'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları”, s. 146.

⁵⁶⁶ Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali, c. 2, s. 272.

⁵⁶⁷ Abdurrahman Altuntaş, Kur'ân'da Temel Siyâsî Kavramlar, s. 63.

⁵⁶⁸ Nuran Koyuncu, “İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûrâ”, s. 82.

herkesin görüşünü açıklaması esas olarak kabul edilmiştir. Yani Ebû Hanife, etrafındaki öğrenci grubuyla birlikte meseleleri tartışarak çözüm bulmaya çalışmış ve müşâverenin bu dönemdeki uygulayıcısı olarak görülmüştür.⁵⁶⁹

Emevî ve Abbâsî dönemleri devlet yönetiminde şûrâya Râşid Halîfeler Dönemi'ndeki kadar önem verilmemiş olarak bilinse de, Abbâsî yöneticilerinden Me'mun'un oğluna verdiği nasihat aslında şûrânın idaredeki önemini göstermesi açısından önemlidir. Me'mun der ki: "Şüpheli işlerde tecrübe sahibi, gayretli ve şefkatli ihtiyarların görüşüne başvur. Çünkü onlar çok şey görüp geçirmişler, zamanın inişli-çıkışlı, ikballi-hezimetli olaylarına şahit olmuşlardır. Onların sözü acı da olsa kabul ve tahammül et. Danışma kuruluna korkak, hırslı, kendini beğenmiş, yalancı ve inatçı kişileri alma."⁵⁷⁰ Yani Me'mun'un oğluna olan vasiyeti, şûrâya idarede önem vermesini, şûrâ meclisine kendini bilmeyen insanların alınmamasını ve en önemlisi de yaşlıların ve tecrübe sahiplerinin görüşlerini dikkate almasını tavsiye niteliğindedir. Bu da Abbâsîler'in şûrâya olan bakışını göstermesi açısından önemli bir rivâyettir.

3.2.3.4. Eski Türk Devletlerinde Şûrâ ve İstişâre

Kişi ve toplum hayatında önemli bir Kur'ânî ilke olan şûrâ, Türk devlet geleneğinde de önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki Türkler daha İslâm dînini kabul etmeden önce de bu şûrâ ilkesini idarî hayatlarında uygulamışlardır. Devlet yönetiminde danışma (şûrâ) ilkesine her zaman yer veren Türkler, bilginlerin fikirlerinden ve görüşlerinden de istifade etmişlerdir.⁵⁷¹

Türkler, "şûrâ" kelimesi yerine bu kelimeyi karşılayan, "işlerde danışma, görüşme, düşünme ve müşâvere" anlamına gelen "kengeş" kelimesini kullanmışlardır.⁵⁷² Eski Türk kağan ve sultanları, yabancı baskıcı hükümdarlardan çok farklı olarak, insanî ve demokratik bir anlayışa sahip olduklarından, halkın görüşlerine önem vermişlerdir.⁵⁷³ Araştırmalara bakıldığında, Türk hükümdarların saraylarında bulunan "Tayanç" ve "Kengeşi" adında çok sayıda danışmanla çalıştıklarını görüyoruz. Yine bu araştırmalarda Oğuzlar, işlerini istişâre

⁵⁶⁹ Nuran Koyuncu, "İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûrâ", s. 83, 84.

⁵⁷⁰ Mevdûdî, *Hilâfet ve Saltanat*, s. 217, 218.

⁵⁷¹ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği Dün, Bugün*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 237.

⁵⁷² Ali Galip Gezgin, "Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ", s. 189.

⁵⁷³ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, c. 1, s. 102.

(kengeşme) yolu ile meclisler kurmak suretiyle halletmişlerdir.⁵⁷⁴ Dolayısıyla Oğuzların devletlerini demokratik prensiplerle yönettikleri zikredilebilir.

Eski Türk devletlerinin hemen hepsinde danışmanın (kengeşin) yapıldığı bir "kurultay" kurumunun olması da Türklerin şûrâya ne denli önem verdiklerinin bir göstergesidir.⁵⁷⁵

Eski Türk devletlerindeki bu demokratik tutumun Selçuklularda da devam ettiğini görüyoruz. Büyük Selçuklu Devleti'nde "Âlimler ve İhtiyarlar Meclisi", "Müşâvere Meclisi" veya "Meşveret Meclisi" gibi kurumların olması bu demokratik geleneğin devam ettiğini göstermektedir.⁵⁷⁶ Selçukluların danışmaya, istişâreye verdiği önemi Selçuklu vezirlerinden Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) "Siyasetnâme" isimli eserinde açıkça görmemiz mümkündür. Nizâmülmülk bu eserde, Devlet yönetimi konusunda bilginler ve cihan görmüş kişiler ile tedbir almak gerektiğini, tedbir alan kişilerin sayısı ne kadar fazla olursa, gücünün de o kadar fazla olacağını belirtir. Çünkü on kişinin alacağı tedbir, üç kişinin alacağı tedbirden çok daha kuvvetli olacaktır. Ayrıca Nizamülmülk, önemli sorunları danışmak suretiyle insanın fikir gücünü artırabileceğini belirtmektedir. Ona göre, danışmak, bireyin tam fikir sahibi olmasını ve ileriye görmesini sağlar. Çünkü herkesin bir bilgisi vardır. Ancak pratik yapan biri, teori bilen biriyle asla aynı değildir. Biri daha çok bilir, diğeri daha az bilir, kimisinin bilgisi vardır, uygulayamaz, tecrübesi yoktur. Başka birisi hem aynı bilgiye sahiptir, hem de o bilgiyi uygular, çünkü tecrübelidir.⁵⁷⁷ Yani asıl mesele pratik bilgi ile teorik bilginin bir arada bulunmasıdır. Tabi ki bunun yolu da tecrübeden geçmektedir.

“Anadolu Selçuklu Devleti'nde ise Divân-ı Saltanât (Divan-ı Â'lâ) ismi verilen bir danışma kurulu bulunuyordu. Bu kurul, bazen hükümdarın, bazen "Sâhib-i A'zâm" denen vezirin başkanlığında toplanan en büyük karar ve müzâkere organı idi.”⁵⁷⁸

Netice itibariyle denilebilir ki, “Türk devlet geleneğinin en eski, eski olduğu kadar da köklü bir ilkesi "şûrâ"dır. Türkler, Müslüman olmadan önceki dönemlerde bile "kengeşme" adını verdikleri danışmaya önem vermiş bir millettir. Yukarıda kronolojik kısa

⁵⁷⁴ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği Dün, Bugün**, s. 237.

⁵⁷⁵ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, c. 1, s. 112; Ali Galip Gezgin, “**Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ**”, s. 199.

⁵⁷⁶ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği Dün, Bugün**, s. 237; Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, c. 1, s. 112.

⁵⁷⁷ Nizâmü'l Mülk, **Siyasetnâme (Siyerü'l Mülük)**, (Çev.) Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları: 81 Sayı: 6 Emek Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 133, 134.

⁵⁷⁸ Ali Galip Gezgin, “**Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ**”, s. 200.

bir panoraması verilen Türk tarihinin önemli devletlerinde, daima "danışma" kurumuna yer verildiği görülmektedir. Zaten kendi geleneklerinde var olan bu ilkeyi, Müslüman olduktan sonra da daha sistemli bir hale getirmişlerdir.”⁵⁷⁹

3.2.3.5. Osmanlı Devletinde Şûrâ ve İstişâre

Moğol istilâsı neticesinde dağılan Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra ortaya çıkan Anadolu Beyliklerinden birisi olan Osmanlı Beyliği, Anadolu'da birliği yeniden sağlayıp Osmanlı Devleti olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, idârî yapısını oluştururken, oldukça zengin bir yönetim geleneği mirâsını hazır bulmuş ve bu zengin mirâstan en iyi şekilde yararlanmasını bilmiştir. “Osmanlı Devleti'nin idârî teşkilatı, en azından başlangıçta, İslâmiyet'ten önceki Türk devletleri ile İslâmiyet'in kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinin deneyim ve birikimlerinin bir sentezidir. Yani Osmanlı Devleti, kökleri İslâmiyet'ten önceki Türk devletlerine kadar uzanan güçlü bir devlet geleneğine sahiptir.”⁵⁸⁰

Osmanlı Devleti bilindiği gibi Osman Bey (ö. 726/1326) tarafından kurulmuştur. Devlet teşkilatlanması ise Orhan Bey (ö. 761/1360) ile birlikte gerçekleşmiştir. Orhan Bey zamanında (1326- 1359), ilk vezir tâyin edilmiş ve bir bakıma meşveret meclisinin ilk örneği olan Dîvân-ı Hümâyûn (günümüzün bakanlar kurulu), oluşturulmaya başlamıştır. Dîvân-ı Hümâyûn'a kuruluşundan, Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481) dönemine kadar Osmanlı padişahları başkanlık etmişlerdir. İstanbul'un fethinden sonra ise devletin daha genel problemlerle karşı karşıya kalmasından dolayı, Padişahın meşguliyeti artmış ve sadrazam, başkanlık etmeye başlamıştır. Selçuklularda istişâre kurumu olarak yer alan "Danışma Kurulu", Osmanlı Devleti'nde "Meclis-i Meşveret" adı ile varlığını devam ettirmiştir. Zamanla da bu kurum Dîvân-ı Hümâyûn'un yerini almış ve yetkisi genişlemiştir. III. Selâm (ö. 1223/1808) döneminde (1789-1807), devlet işlerinin görüşülmesi için Meclis-i Meşveret sık sık toplanmaya başlamış, bu meclise devlet ileri gelenlerinin yanında savaş konuları görüşüldüğünde Yeniçeri ocağı üyeleri de katılmıştır. Padişah ise isteğe göre bu toplantılara katılmış ya da katılmamıştır.⁵⁸¹

Dîvân-ı Hümâyûn'un padişahın otoritesini sınırlandırıcı bir işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Çünkü Dîvân-ı Hümâyûn'un aldığı kararların büyük çoğunluğu padişah

⁵⁷⁹ Ali Galip Gezgin, “Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ”, s. 201.

⁵⁸⁰ Ali Galip Gezgin, “Devlet Yönetiminde Şûrâ İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ”, S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1999, Sayı: 6, s. 90.

⁵⁸¹ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği Dün, Bugün**, s. 238..

tarafından onaylanıp sonra zaman içinde yürürlüğe girmiştir. Yani Dîvân-ı Hümâyûn'da alınan kararların padişahlarca kabul edilme gibi bir durumu söz konusudur.⁵⁸²

Osmanlı Devleti'nde meclis sistemi 1856 Tanzimat fermanı ile büyük değişikliklere uğramıştır. Daha önce var olan "Meclis-i Hass-ı Vükelâ"ya ilave olarak "Meclis-i Âli Tanzîmât" ve "Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye" kurulmuş, daha sonra bu iki meclis birleştirilerek "Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye" şekline dönüştürülmüştür. İlerleyen zamanlarda çeşitli sebeplerle bu birliktelik de uzun sürmemiş ve özellikle işlerin sevk ve idaresinde daha pratik yollara gidilmesini sağlamak amacıyla hukûkî konularla ilgili meclis tanzim edilmiştir. 1867'de "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye" ve "Şûrây-ı Devlet" olmak üzere bu meclis ikiye ayrılmıştır. Bir süre sonra da "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye" bugünkü "Yargıtay"ı, "Şûrây-ı Devlet" ise "Danıştay"ı oluşturmuştur.⁵⁸³

Osmanlı sadrazamlarından olan Mithat Paşa (ö. 1302/1884), göreve geldiğinde II. Abdülhamid'e (ö. 1337/1918) "meşveret" fikrini aşılamaaya çalışmıştır. Ayrıca o, "Hatt-ı Hümâyûn" metninin belirlenmesi için çalışmalar yapmış ve bu metne koyduğu fikirlerin başında ise devletin "yüzyılın gelişmeleri yolunda yürümesi için meşveret usûlü"nü kabulünü" ilk şart olarak önermiştir.⁵⁸⁴

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde önemli görevler üstlenmiş olan Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1313/1895), devlet yönetiminde temel bazı ilkelerin önemine işaret etmiş, buna ilave olarak da meşveret ilkesinden önemle bahsetmiştir. O, çöküş sürecine girmiş bir devletin yeniden ayağa kalkması için bu ilkeyi önemli görmektedir. Ona göre bir meseleyle ilgili iş yapılacağı zaman danışma meclisinde bulunan şahıslardan, o konuda bilgili, tecrübeli, sır saklama kabiliyeti olan kişilerin görüşlerine başvurulup, onların bilgi ve birikimlerinden yararlanılması gerekir.⁵⁸⁵

"Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, yıkılışına kadar geçen tarihî süreçte, "meşveret" ilkesi, zaman zaman gereği gibi tatbik edilmiş olsa da, özellikle devletin son dönemlerinde, bu ilkenin uygulamadan ziyade sembolik olarak algılandığını görmekteyiz. Bu nedenledir ki Mithat Paşa, devlet yönetim ilkelerinden biri ve belki de en önemlisi olan

⁵⁸² Ali Galip Gezgin, "Devlet Yönetiminde Şûrâ İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ", s. 92.

⁵⁸³ Ali Galip Gezgin, "Devlet Yönetiminde Şûrâ İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ", s. 93.

⁵⁸⁴ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği Dün, Bugün**, s. 239.

⁵⁸⁵ Ali Galip Gezgin, "Devlet Yönetiminde Şûrâ İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ", s. 93, 94.

"şûrâ" ilkesinin önemini padişaha hatırlatmış; Ahmet Cevdet Paşa da, eserlerinde meşveret ilkesinin devlet yönetimindeki önemini vurgulamıştır."⁵⁸⁶

3.2.3.6. Günümüz Devlet Yönetiminde Şûrâ, İstişâre ve Demokrasi

Şûrâ ve istişâre prensibi, geçmiş devletlerin yönetimlerinde yer aldığı gibi günümüz devlet yönetimlerinin de bir bölümünde yer almaktadır. Konumuza geçmeden önce devlet yönetim biçimlerine değinmemiz yerinde olacaktır. Her devletin halkını yönettiği bir yönetim sistemi bulunmaktadır. Yönetim, siyâsî iktidarın, planlayıp, karar alma ve uygulama süreci olmasının yanında kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunumunu da kapsamaktadır. Bu kapsamda devletlerin yönetim biçimleri birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Bu farklı yönetim biçimlerini şöyle açıklayabiliriz.

Monarşi (Krallık Yönetimi): Monarşi, hâkimiyetin tek bir kişiye bağlı olduğu sistemdir. Yani yönetim de bulunan kişi hâkimiyeti elinde bulunduran tek kişidir. Yönetimde bulunan kişinin hükümlerlik haklarının hiçbir kurum veya kişi tarafından sınırlandırılmasının söz konusu olmadığı sistemdir. Başka bir ifadeyle hükümdar, devletin tek sahibi konumundadır. Yani önceden ortaya konulmuş kural ve kaideleri yerine getiren tek kişi yönetimidir. Meclis yoktur ve halk yönetime katılamaz.

Tirani- Zorba- Dikta Yönetim: Diktatörlük ve despotluk gibi kavramlarla beraber anılan tiranlık, özgürlük ve eşitlik olgularını bünyesinde barındıran demokrasiden çok uzak bir yönetim biçimidir. Krallık sisteminin bir başka şekli olarak düşünülebilir. Yönetimde yasaları ve kaideleri tanımayan bu yönetim biçiminde yöneticiyi denetleyecek hukûk kuralları hatta geleneklerin yeri de yoktur. Tiran, sınırsız yetkilere sahiptir ve iktidarı mevcut hukûk sistemine uymayarak zorla ele geçirmektedir. Yönetimin devri tamamen hukûksuz bir şekilde gerçekleşmektedir. Halk sadece korkudan dolayı itaat etmektedir.⁵⁸⁷

Oligarşi: Birkaç kişi, birkaç aile ya da bir sınıf halkın yönetimi elinde bulundurduğu sistemdir. Yani oligarşi birden fazla kişinin yönetimidir denilebilir. Yönetim birkaç kişinin hâkimiyetinde olabileceği gibi çok daha geniş bir yönetim kadrosundan da oluşabilir. Ancak

⁵⁸⁶ Ali Galip Gezgin, "Devlet Yönetiminde Şûrâ İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ", s. 95.

⁵⁸⁷ URL, <https://yonetsel.com/yonetim-bicimleri/> 06.04.2019.

kadro ne kadar geniş olsa da azınlığın yönetimi olmaktan kurtulamaz. Bugün ise azınlığa dayalı rejimlerin tümü için oligarşi kavramı kullanılmaktadır.⁵⁸⁸

Aristokrasi – Azınlığın İyi Yönetimi: Aristokrasi, monarşinin ve demokrasinin karşısında bulunan, halkın az sayıdaki en iyi veya en seçkinlerinin oluşturduğu kesiminin savunulduğu bir yönetim şeklidir. Diğer bir deyişle aristokrasi için “iyi ve üstün erdemlere sahip kişilerin kurduğu bir yönetim biçimidir” tanımı yapılmaktadır.⁵⁸⁹

Meşrûtiyet: Bu sistemde ise, hükümdar devletin tek sahibi değildir. Krallık veya Padişahlık gibi rejimlerde halkın, az veya çok, yönetime katılmasıdır. Yönetimde hükümdarın yanında halkın seçtiği bir temsilciler grubundan oluşan meclis ya da parlamento yer almaktadır. Bu meclis hükümdarı denetleyebilme hakkına sahiptir. Hükümdar ve seçilmiş temsilciler kendilerinden daha üst bir konuma sahip olan anayasa veya anayasa tarzı kanunlarla yetkileri sınırlandırılmıştır. 1876 sonrası yıllarda Osmanlı yönetim sisteminde de Meşrûtiyet görülmektedir. Bu yönetim biçiminde yöneticinin kurallara uyması soyut ve vicdani olarak kendisine bırakılmış değil, somut ve hukûki boyut taşımaktadır.⁵⁹⁰

Başkanlık Sistemi: Bu sistemde başkan, bütün yetkileri bizzat kullanır. Danışmanları ve başkanları kendine karşı sorumlu olduğundan, o da sorumlu sayılır. Bu sorumluluk, milletin temsilcisi olan parlamentoya karşıdır. Başkanlık sisteminde, vatana ihanet suçu işlenmedikçe, kendisine tanınan süre bitmeden, başkan görevinden alınmaz.⁵⁹¹

Cumhuriyet – Çoğunluğun İyi Yönetimi: Cumhuriyet, halkın yönetimde söz sahibi olduğu, daha üstün başka bir otorite veya yetkili makamın bulunmadığı yönetim şeklidir. Yani Cumhuriyet halkın hükümetidir denilebilir. Bu nedenle devletin yönetiminde sorumluluk alanlar halkın çıkarlarını ve kamunun yararını her zaman dikkate almak zorundadırlar. Halk yöneticileri istediği gibi seçme şansına sahip olabilmekte, seçtiği kişileri de sonrasında denetleyebilmektedir. Cumhuriyet yönetiminde devlet işlerinde veraset sistemi kesin olarak reddedilir, bunun yerine seçimi ve tâyin usûlü kabul edilir. Bu bakımdan Cumhuriyetin en temel özelliğini seçim oluşturmaktadır. Zaten halkı oluşturan bireylerin

⁵⁸⁸ URL, <https://yonetsel.com/yonetim-bicimleri/> 06.04.2019.

⁵⁸⁹ URL, <https://yonetsel.com/yonetim-bicimleri/> 06.04.2019.

⁵⁹⁰ URL, <https://yonetsel.com/yonetim-bicimleri/> 06.04.2019.

⁵⁹¹ Mahmud Babilli, **İslâm'da Şûrâ**, s. 115.

irâdelerini ortaya koymalarıyla halk egemenliği esas alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet, demokrasinin gelişmiş şeklidir denilebilir.⁵⁹²

Demokrasi: Demokrasi, dünyadaki tüm üye veya vatandaşların, organizasyon veya devlet politikasını şekillendirmede eşit hakka sahip olduğu bir tür yönetim biçimidir.⁵⁹³ Demokrasi, yasalara bağlılık şartıyla herkesin özgürlüğünü ve eşitliğini savunur. “Demokraside, yönetimin temelini halk egemenliği oluşturmaktadır. Halk, özgür bir seçim ortamında temsilcisini seçebilme hakkına sahiptir. En öz ifadeyle demokrasi, halkın halk tarafından yönetilmesidir. Bilhassa nüfus artışının hızlanmasından dolayı modern devletlerde, siyâsî rejim doğrudan halk tarafından değil, halkın eşit ve serbest seçimler aracılığıyla seçtiği temsilciler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle demokrasinin farklı uygulama şekilleri ortaya çıkmıştır.”⁵⁹⁴

Bu yönetim sistemlerine baktığımızda şûrâ prensibinin yer aldığı sistemler sınırlıdır. Monarşi, Oligarşi, Tirani ve Aristokrasi biçimi yönetimler, halkın ikinci plana atıldığı, şûrâ/istişârenin bulunmadığı ve önemsenmediği yönetim biçimleridir. Başkanlık sistemi çeşitli ülkelere göre birkaç farklı işleyiş göstermektedir. Ancak genel itibariyle şûrânın kısmî olarak bulunduğu bir sistemdir. Meşrûtiyet daha önce Osmanlıda da kullanılan bir sistemdir. Meclisin var olması şûrânın bir nüvesini teşkil ettiği anlamına gelmektedir. Cumhuriyet ve demokrasi de ise, halkın yönetime bizzat katılmasından dolayı şûrâ ve istişârenin yönetimde var oluşu olağan bir şekilde gerçektir. Bunu kendi ülkemiz açısından şu şekilde düşünebiliriz. Osmanlı Devleti, fillî olarak sona erdikten sonra 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Kurulan bu devlet, yönetim biçimi olarak ise cumhuriyeti belirlemiş ve anayasada demokratik, laik, sosyal bir hukûk devleti olarak tanımlanmıştır.

“XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde sistemli bir şekilde faaliyet gösteren "Şûrâ-yı Devlet" in, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ndeki adı ise "Danıştay" olmuştur. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir kurumu olan "Danıştay"ın anlamıyla, "şûrâ" kelimesinin yansıttığı anlam, Kur'ân'da ve sözlüklerde kullanıldığı anlamlardan farklı olarak hem anlam değişmesine, hem de anlam daralmasına uğrayarak, fonksiyonu itibariyle bambaşka bir mana kazanmıştır. Yerine getirdiği görev itibariyle, istişâre edilen bir makamdan daha çok, verilen

⁵⁹² URL, <https://yonetsel.com/yonetim-bicimleri/> 06.04.2019.

⁵⁹³ URL, <https://www.turkedebiyati.org/demokrasi-nedir/> 08.04.2019.

⁵⁹⁴ URL, <https://yonetsel.com/yonetim-bicimleri/> 06.04.2019.

idarî bir cezânın geçerli olup olmadığını nihâî bir karara bağlayan, özel bir devlet müessesesini temsil eder hale gelmiştir.”⁵⁹⁵

Peki İslâm’ın öngördüğü şûrâ prensibi ile yönetim biçimlerinden biri olan demokrasi arasında ne gibi bir ilişki vardır? Buna değinecek olursak, her iki kavram arasında da benzer ve farklı yönler bulunmaktadır. Siyasi alanda ve devlet meselelerinde, şeriat içerisinde şûrâ batı sistemlerindeki demokrasiye tekâbül etmektedir. Eğer demokrasi insanların yararı için insanların yönetimi ise, şeriat içerisindeki şûrâ da insanların kendi menfaatlerine en iyi gelecek şekilde, kendileri tarafından şeriat ilkelerine uygun olarak kararlaştırılan ve verilecek olan bütün kararları garantileyen bir prensiptir.⁵⁹⁶ Ancak demokrasi ile şûrâyı yönetsel açıdan birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü Kur’ân, yönetim şekli getirmemiş, yönetime hâkim olacak zaman üstü prensipler ortaya koymuştur.⁵⁹⁷

Her iki kavram da diktatörlüğe karşıdır, sisteme karşı ayaklanmayı kabul etmezler, yönetenler ile yönetilenlerin, yönetim sorumluluğunu paylaşmada, sistem için bir anayasa belirlemede ittifak etmektedirler.⁵⁹⁸ Demokrasi insanın her istediğini söyleyip yapabildiği bir sistem değildir. Demokraside özgürlükler kişi haklarına saygılı olmayı, kanunlara uymayı gerektirir. Kur’ân’ın özgürlük anlayışında da Kur’ân’da var olan ibâdet ve ahlâkla ilgili emirlere uyma gereği vardır. Yani sınırsız özgürlük anlayışı demokraside de şûrâda da yoktur. Fark uyulması gereken kurallardadır.⁵⁹⁹

Bunun yanında şûrâda önemli olan, temsil etme niteliğine sahip, temsil ettikleri kimselerin güvenine layık ve ahlâkî dürüstlükleriyle tanınmış şahsiyetleri toplamaktır. Zira temsil etme niteliğine sahip olmayan, yetkisiz ve bilgisiz kişilere danışarak, onlara itaat etmek, doğru olmadığı gibi, Kur’ân’ın şûrâ ile getirmiş olduğu evrensel ilkeye de aykırıdır.⁶⁰⁰ Kur’ân bu konuda şu uyarılarını yapmaktadır:

*"Yeryüzündekilerin çoğunluğuna uyarsan, seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar zandan başka bir şeye uymazlar ve onlar, sadece yalan söylerler."*⁶⁰¹ "...Halbuki onu

⁵⁹⁵ Ali Galip Gezgin, "Devlet Yönetiminde Şûrâ İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ", s. 95, 96.

⁵⁹⁶ Kamil Muhammed el Gindi, "Şûrâ ve İslâm Hukûkunda İnsan Hakları Demokrasinin Belirginliği", Ahmet Kılınç (trc.), İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi, 2008, Sayı: 12, s. 205.

⁵⁹⁷ Ali Galip Gezgin, "Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ", s. 193.

⁵⁹⁸ Atilla Yargıcı, "Kur’ân’a Göre Şûrâ ve Demokrasi", s. 183.

⁵⁹⁹ Atilla Yargıcı, "Kur’ân’a Göre Şûrâ ve Demokrasi", s. 180.

⁶⁰⁰ Ali Galip Gezgin, "Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ", s. 193, 194.

⁶⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm, En'âm 6/116.

*Peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendiren sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi... ”*⁶⁰²

Âyetlerde de belirtildiği gibi verilecek kararlarda rastgele çoğunluğa uymaktan ziyade bu çoğunluk içinden seçilmiş ilim ve irfân sahibi, yetkili kişilerin rehberliğinden istifade etmek esastır. Şûrânın, günümüzde algılandığı ve uygulandığı şekliyle demokrasiden ayrıldığı nokta da budur.⁶⁰³

İlyas Ba-Yunus demokrasi ile şûrânın farklılığından bahsederken şu izahta bulunmuştur: “Her ne kadar, demokrasi şûrâya en fazla yaklaşan tek sistemse de demokrasi değildir. İnsanlar arasındaki siyâsal ilişkilerin doğası hakkında sahip olduğu kendi bakış açısıyla İslâm, İslâm’dır. İslâm halka ait, halk için, halk tarafından bir yönetim va’zetmez. Siyâsal yönleri içinde şûrâ, Allah’ın iradesinden kaynaklanan, Allah için ve Allah’ın otoritesi tarafından bir sistem çizer.”⁶⁰⁴

Ayrıca bugün İslâm ülkelerinde demokrasi ve şûrâ hakkındaki tartışma, demokrasinin Batıda sekülerizmle bağlantılı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tartışmayı yapanlara göre şûrâ ve demokrasi bir birine zıt iki kavramdır.⁶⁰⁵ Ancak bu kavramların birbirine zıt olduğunu söyleyenlere ve demokrasiye mesafeli olmak gerektiğini savunanlara katılmamız mümkün değildir. Çünkü “demokrasi'nin bugün batıda kullanılan bir kavram olması, ona düşman olmayı gerektirecek bir husus değildir. İslâm dünyasının gelişmesi de istibdattan kurtulup özgür bir ortama kavuşmasıyla mümkün olacaktır. Adı ister şûrâ, ister demokrasi olsun, önemli olanın kararların tek bir kişi tarafından değil, vatandaşların temsilcilerine danışılarak özgür bir ortamda alınmasıdır. Devletlerin imkânlarını ellerinde bulduranlar, demokrasinin İslâm’a uygun değildir şeklinde yorumlar yaptırması, kendi saltanatlarını, istibdatlarını devam ettirmek gayesine matuftur. Demokrasi de bir danışma sistemi getirdiğinden dolayı Kur’ân’daki “şûrâ” prensibine aykırı değildir. Çünkü demokrasi de şûrâ da bir araçtır.”⁶⁰⁶ Demokrasiye ilave olarak şûrâ, bütün diğer kamusal, özel,

⁶⁰² **Kur’ân-ı Kerîm**, Nisâ Sûresi, 4/83.

⁶⁰³ Ali Galip Gezgin, “**Kur’ân’da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ**”, s. 194.

⁶⁰⁴ İlyas Ba-Yunus ve Ferid Ahmed, **İslâm Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi**, s. 84.

⁶⁰⁵ Atilla Yargıcı, “**Kur’ân’a Göre Şûrâ ve Demokrasi**”, s. 180.

⁶⁰⁶ Atilla Yargıcı, “**Kur’ân’a Göre Şûrâ ve Demokrasi**”, s. 183.

ekonomik ve sosyal konulara kadar genişlemiştir. Bundan dolayı da nüfuz ettiği alan açısından demokrasiden daha geniştir.⁶⁰⁷

3.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

İslâm öncesi, geçmiş Peygamberler döneminden günümüze kadar, şûrâ ve istişâre ilkesi kişisel veya toplumsal olarak bir prensip olarak uygulanmıştır. İslâm öncesi Arap toplumundaki uygulama sahası genellikle her kabîlenin kendi içerisinde ya da ileri gelenlerin oluşturduğu Dâru'n-Nedve gibi bir meclisle yürütülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm indirildikten ve İslâm Devleti kurulduktan sonra ise şûrâ ve istişâre ilkesi, Allah'ın'da Kur'ân'da emretmiş olduğu bir ilâhî prensip haline gelmiştir. Bu emir Hz. Peygamber (S.a.s) nezdinde tüm Müslümanlara bir emirdir. Dolayısıyla da geçmiş dönemlerden farklı olarak şûrâ ve istişâre prensibi, daha ciddi ve düzenli bir uygulama sahasına yerleşmiştir. Öyleki ilk İslâm Devletinden bugüne kadar her devlet yönetiminde şûrâ ve istişâre prensibi gözetilmiş, devletlerin bir şûrâ ehli ve şûrâ meclisleri oluşturulmuştur. Bu meclislerde yer alacak şûrâ ehlinin ise bir takım özelliklerinin bulunması şart koşulmuştur. Yani şûrâ ve istişâre prensibi bir disiplin içerisinde yürütülmek istenmiştir.

İlk İslâm devletinden günümüze kadar baktığımızda, Hz. Peygamber'in (S.a.s) hem devlet başkanı sıfatıyla hem de sıradan bir insan olarak yapmış olduğu istişâreleri çeşitli örneklerle görmekteyiz. Bu istişâreleri gerektiğinde hanımlarıyla, ailesinden yakınlarıyla, sahabîleriyle ve Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer vb. isimlerin de aralarında bulunduğu kendine daha yakın olan şûrâ heyetiyle yapmıştır. Hz. Peygamber'in (S.a.s) vefatı sonrasında Râşid Halîfeler dönemine girilmiş, bu dönemde de, sırasıyla halîfe olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali yönetimlerinde şûrâ ve istişâre prensibini uygulamışlar ve kendilerine bir şûrâ heyeti belirlemişlerdir. Yani râşid halîfeler döneminde de bu ilâhî ilke yönetimde devam ettirilmiştir. Sonrasında kurulan Emevî ve Abbâsî dönemlerinde ise şûrâ ve istişâre prensibi yönetimde Râşid Halîfeler dönemindeki kadar çok yer bulamamış olsa da, bir takım meselelerin çözümünde şûrâ heyetine başvurulmuştur. Eski Türk devletlerinde ve Osmanlı devletinde ise şûrâ ve istişârenin devlet yönetiminde tartışılmaz bir ilke olarak yer aldığını görmekteyiz. Kurulan devletlerin hemen hepsinde de şûrâ meclisleri kurulmuş, hatta yeri

⁶⁰⁷ Kâmil Muhammed el Gindî, “Şûrâ ve İslâm Hukûkunda İnsan Hakları Demokrasinin Belirginliği”, s. 205.

geldiğine yetersiz görülen şûrâ meclisinin daha faydalı olmasını sağlamak amacıyla farklı şûrâ meclisleri oluşturulmuştur.

Günümüz devlet yönetiminde ise, demokrasiyi ilke olarak benimsemiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde, demokrasinin tezahürü olarak şûrâ ilkesi benimsenmiştir. Şûrânın bir ilke olarak benimsendiğinin en önemli kanıtı ise halkı temsil edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin bulunmasıdır. Belirli aralıklarla, halkın irâdesinin belirlenmesi için seçimler yapılır ve bu seçimler sonucunda da Türkiye Büyük Millet Meclisine her ile ait milletvekilleri seçilerek gönderilir. Seçilen milletvekilleri, meclis gündemine gelen konularla ilgili olarak görüş alışverişinde bulunur ve millet için en yararlı olacak kararın alınması için uğraşırlar. Dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi bir meşveret/şûrâ meclisi mesâbesindedir. Yine mecliste kurulan komisyonlar da, aynı şekilde istişâre sürecinin devam ettiği bir şûrâ müessesesidir. Bunun yanında devleti yöneten cumhurbaşkanının kabinesini oluşturduğu bakanlarla, çeşitli zamanlarda bir araya gelip ülke sorunlarıyla ilgili fikir alışverişinde bulunması meşveretin en üst düzeyde uygulandığının da bir ispatıdır. Yine, bakanlıklarda müşâvirlik makamlarının bulunması, her milletvekilinin, bakanın ve cumhurbaşkanının danışmanlarının olması meşveret ve istişârenin bir prensip olarak uygulandığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Zaman zaman ülke içerisinde yapılan, Ekonomi Şûrâsı, Dîn Şûrâsı, Eğitim Şûrâsı, Aile Şûrâsı, Askerî Şûrâ vb. şûrâların yapılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin şûrâya verdiği önemin göstergesi ve şûrânın her platformda uygulandığının bir ispatıdır.

SONUÇ

Şûrâ ve istişâre, her alanda uygulamamız gereken, Kur'ân-ı Kerîm'e ve Sünnet'e dayanan ilahi bir prensiptir. Bu prensip İslâmî yönetimin ve iletişimin de esasları arasındadır. İnsanlar, kendi aralarında oluşturduğu beşeri ve sosyal ilişkilerde, birbirlerinin görüşlerine müracaat etmekte, meydana gelen ve ihtiyaç duyulan çeşitli meselelerle ilgili karşılıklı görüş alışverişinde bulunmaktadır.

Esasında şûrâ ve istişâre, İslâm dîninden önceki dönemlerde de var olan ve insanların başvurduğu bir esastır. İslâm ise bunu Hz. Muhammed'e (S.a.s) emretmiş, onun nezdinde de tüm Müslümanlara bir prensip olarak sunmuştur. Şûrâ ve istişâre, zaman ve mekânla sınırlandırılmayacak kadar önemli bir kavram, hatta kavramdan öte bir ilkedir. Kur'ân, Müslümanlar için şûrâ prensibini ortaya koymuş, ancak nasıl uygulanması gerektiği hususunda bir sınırlama getirmemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyet (Âl-i İmrân Sûresi 159. Âyet ve Şûrâ Sûresi 38. Âyet) doğrudan şûrâ ve istişâre ile ilgilidir. Bu ayetlere göre de Müslümanlar, doğru kararlar almak ve hataya düşmekten kurtulmak için, daima şûrâ ve istişâre ile hareket etmelidirler. Bu sayede, doğru ve kesin kararlar alınır ve Allah'a tevekkül ederek uygulamaya başlanır. Sonuç olarak da vicdanî açıdan ilahî mesaja uygun hareket etmiş olmanın huzuru gönüllerde hissedilir.

Allah'ın vahiy indirdiği meselelerde istişâreye ve şahsî görüşlere yer vermeden, bizzat îmân etmek ve bu ilahi emre boyun eğmek gerekir. Fakat bu ilâhî emrin nasıl uygulanacağı konusunda istişâre edilmesinde bir sakınca yoktur. Bunun dışında sonucu olumlu ya da olumsuz olabileceği kestirilebilen veya kestirilemeyen meselelerde de istişâre edilmelidir. Çünkü açıkça belli olan konularda bile başkalarına danışmaya yani istişâreye başvurulurken, gizli ve kapalı konularda kesinlikle istişâreye başvurulması gerekir.

Yine Kur'ân'da işler hususunda ilim ve ihtisâs sahibi kişilerle istişâre edilmesi emredilmektedir. Şûrâ ve istişârenin Kur'ân'da emredildiği şekliyle ve bazı ayetlerin nüzul sebepleriyle incelendiğinde sadece savaş zamanlarında başvurulması gereken bir prensip olmadığı, aslında hayatımızın her alanında var olması gereken bir prensip olduğu aşikârdır. Nitekim İslâm dîninin Peygamberi olan Hz. Muhammed'in (S.a.s) hayatına ve uygulamalarına baktığımızda, onun savaşta, barışta, özel hayatında, sosyal meselelerde, siyâsî meselelerde, vb. hayatının her safhasında şûrâ ve istişârenin var olduğuna şahit

olmaktayız. O, hemen her meselede sahabîlerinden ileri gelenlerle, bazen sahabîlerinin geneliyle, bazen de eşleriyle istişârelerde bulunmuştur. İstişâreyi de Müslümanlar için bir rahmet olarak görmüştür. Dolayısıyla her Müslüman şûrâ ve istişâre prensibini hayatının merkezine yerleştirmeli ve bu rahmetten faydalanmalıdır.

Şûrâ ve istişâre prensibi, İslâm Hukûku açısından önemli bir konudur. Sosyal Bilimler alanında bulunan Tefsîr, Hadîs, Siyer vb. bilim dallarında olduğu gibi, İslâm Hukûku alanında da şûrâ ve istişâre konusu önemli bir yer tutmaktadır. Zira bu konuda birçok eser telif edilmiştir. Ancak ifade edelim ki, saymış olduğumuz ilim dallarına göre İslâm Hukûku alanı şûrâ ve istişâre konusunu işlemede biraz daha geride kalmıştır. Bu konuda özellikle diğer ilim dallarında yazılmış olan yabancı ve Türkçe birçok esere ulaşılabiliyorken, İslâm Hukûku alanında eser bulunmakta zorlanılmakta, genelde yabancı dilde yazılmış eserlerle karşılaşılmaktadır. Bu da ilk söylemiş olduğumuz “İslâm Hukûku alanı şûrâ ve istişâre konusunu işlemede biraz daha geride kalmıştır.” Tezimizi destekler niteliktedir.

Bilindiği üzere İslâm Hukûku kaynak açısından aslî ve fer’î deliller olarak ikiye ayrılmaktadır. Aslî delillerden olan Kur’ân’da ve Hz. Peygamber’in Sünneti’nde şûrâ ve istişârenin birtakım örneklerini açıkça görebiliriz. İcmânın oluşmasında da İslâm âlimlerinin bir istişâre sürecinden geçtikleri bilinen bir gerçektir. Kıyas gerektiren durumlarda da fakîhlerin çeşitli ve farklı ictihâdlar ortaya koymaları bir istişâre sürecini tabî olarak başlatmış olmaktadır. Dolayısıyla aslî delillerin hemen hepsinde istişârenin varlığından söz etmemiz mümkündür. Fer’î delillerde ise genel itibariyle incelediğimizde, aslî delillerde olduğu kadar keskin, genel ve kapsayıcı bir istişâre sürecinden bahsedemeyiz. Çünkü genellikle fer’î delillerden hüküm çıkarma hususunda mezhebî bakış açıları devreye girmiş, her mezhep kendi istişâreleri sonucunda ortaya koydukları ictihâdları çerçevesinde mezhepsel görüşlerini belirtmişlerdir. Bundan dolayı da farklı ictihâdlar söz konusu olmuştur. Bu ictihâdların oluşması esnasında istişâre sürecinin olmadığını düşünemeyiz. Elbetteki ictihâdların oluşmasında görüş alışverişinde bulunduğu ve istişârenin var olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu her mezhebin kendi içindeki yerel istişârelerinden öteye geçmemektedir. Bundan dolayı da her mezhebin farklı istişâreler sonucunda farklı ictihâdlarının oluştuğunu ve ortak bir noktada birleşemediklerini genel itibariyle söyleyebiliriz.

Şûrâ ve istişâre emri âyetlerde Peygambere hitaben bir emir olarak geçmiş olsa da, aslında emir, Peygamberlik vasfından dolayı bir hitap değil, devlet başkanı vasfından dolayı

bir emirdir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, bu emir Peygamber nezdinde tüm idarecileri kapsamaktadır. Yani şûrâ ve istişâre tüm devlet başkanları ve idareciler için zorunlu ve bağlayıcıdır. Yine Bakara 233. Âyette çocuğun süttten kesilmesi konusunda, eşlerin kendi aralarında istişâre etmeleri emredilmiştir. Bu âyete göre de özelde âyetteki konu itibariyle genelde de diğer meseleler itibariyle eşlerin kendi aralarında istişâre etmeleri zorunlu tutulmuştur. Diğer bir âyet olan Şûrâ Sûresi 38. Âyete göre ise, şûrâ ve istişâre emri, namaz kılmak ve infâk etme gibi dînin genel hükümleriyle birlikte “*işleri aralarında şûrâ ile olanlar*” şeklinde zikredilmiş ve müminlerin bir vasfı olarak görülmüştür. Dolayısıyla her müminin vasfı olarak zikredilen şûrâ ve istişârenin hayatın her alanında uygulanmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

KUR'ÂN-I KERİM.

(Ed.) TÜRCAN, Talip, **İslâm Hukûku El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Eski Anayasa Hukûkumuz ve İslâm Anayasası**, Timaş Yayınları, İstanbul 1989.

ALTUNTAŞ, Abdurrahman, **Kur'ân'da Temel Siyâsî Kavramlar**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

APAYDIN Yunus, **“Rey”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

ASLAN, Recep, **“İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler”**, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 223-241.

AYDIN, Ali Arslan, **“İslâm'da Şûrânın Manası, Yeri ve Önemi”**, İslâmî Yönetimin Temeli: Şûrâ, Vefa Yayınları, İstanbul 1992.

AYVA, Muhammed Selim, **İslâm Devleti'nde Yönetim Şekli**, Mana-İlim Yurdu Yayınları, İstanbul 2011.

BABİLLİ, Mahmud, **İslâm'da Şûrâ**, (çev.) Nihat ARMAĞAN ve Kemal ÇOBANBEYLİ, Fikir Yayınları, İstanbul 1973.

BEDEVÎ, İsmâîl, **Meâlimü's-Şûrâ fi'l-İslâmî**, Kâhire, 1994.

BEŞER, Faruk, **Kolay Usûlü Fıkıh**, Nûn Yayıncılık, İstanbul 2016.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmâîl el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, İstanbul 1970.

BÛTÎ, Muhammed Said Ramazan, **“eş-Şûrâ fi'l-İslâm”**, Halifeler Döneminde Şûrâ, el-Mecmeu'l- Mülki li Buhûsi Hadarati'l- İslâmiyyeti, Amman, 1989.

CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye**, (Thk.) Ahmed Abdulğafûr ATTÂR, Dâru'l-İlm, Beyrut 1990.

ÇAĞRICI, Mustafa, **“Nasihât”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **“Tevekkül”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

DEMÎCÎ, Abdullah b. Ömer b. Süleymân, **el-İmâmet'ül Uzma: İslâm'da Devlet Başkanlığı, Hilâfet-Bey'at-Şûrâ**, (Trc.) İbrahim CÜCÜK, İstanbul 1996.

DEMİRCİ, Muhsin, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, İfav Yayınları, İstanbul 2012.

- DÖNDÜREN, Hamdi, **Delilleriyle İslâm Hukûku**, Konya 1977.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen**, Humus 1393/1973.
- ERDOĞAN Mehmet, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Yayınevi, İstanbul 2015.
- ESED, Muhammed, **Kur'ân Mesajı**, (Çev.) Cahit KOYTAK ve Ahmet ERTÜRK, İşâret Yayınları, İstanbul, 1999.
- _____, **İslâm'da Yönetim Biçimi**, (Çev.) Beşir ERYARSOY, Ekin Yayınları, İstanbul 2016.
- GEZGİN, Ali Galip, **“Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûra”**, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, s. 183-207.
- _____, **“Devlet Yönetiminde Şûrâ İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ”**, S.D.Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1999, Sayı: 6, s. 79-100.
- GİNDÎ, Kamil Muhammed, **“Şûrâ ve İslâm Hukûkunda İnsan Hakları Demokrasinin Belirginliği”**, (Trc.) Ahmet KILINÇ, İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi, 2008, Sayı: 12, s. 201-206.
- ĞAMİDÎ, Ali b. Said, **Fıkhü's-Şûrâ**, Dâru't-Tayyibe, Riyâd 1422.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, (Çev.) Mehmet YAZGAN, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.
- HANBEL, Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Beyrut t.y.
- HASAN Ziyaüddîn, **eş-Şûrâ fi davi'l-Kurân ve's-Sünne**, Dâru'l-Buhus li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, y.y., 2001.
- İBN FÂRİS, Ahmed b. Zekeriyya, **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa**, (Thk.) Abdüsselâm Muhammed HARUN, Dâru'l-Fikr, Kahire 1972.
- İBN HİŞÂM, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Mısır 1336/1936.
- İBN KESİR, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ ed-Dimaşkî, **Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm**, Mısır t.y.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, **es-Sünen**, Mısır 1349/1929.
- İBN MANZUR, Ebû'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisanü'l-Arab**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Men'i, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, Beyrut t.y.
- İLYAS BA-Yunus ve Ferid Ahmed, **İslâm Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi**, (Çev.)Rıdvan KAYA, Bir Yayıncılık, İstanbul 1986.
- KALLEK, Cengiz, **“Biât”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

KARAASLAN, M. Abdülmecit, “**Parçacı Bakış Açısından Bütüncül Bakışa Sosyal Bilimlerde Bir Metodoloji Denemesi: Üçlü Düşünce Yöntemi/Trioloji**”, Bartın Üniversitesi JOMELIPS-Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslâmi ve Politik Bilimler Dergisi, Bartın 2016, Sayı: 1, s. 33-73.

KARAMAN, Hayreddin, **Mukayeseli İslâm Hukûku**, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

KOÇAK, Muhsin, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, **Fıkıh Usûlü**, Ensar Yayınları, İstanbul 2013.

KOYUNCU, Nuran, “**İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûrâ**”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2006.

KÖSE, Saffet, **İslâm Hukûkuna Giriş**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2016.

KÖYÇÜ, Erdoğan, “**Hız. Muhammed’in (S.a.s) Eğitim Metotlarından Emsâl (Örneklerle) ile Eğitim Metodu**”, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 4, Sayı: Özel, s. 15-36.

KUTUB Seyyid, **fî Zilâli'l-Kur’ân**, (Çev.) M. Emin. SARAÇ, Hakkı ŞENGÜLER, Bekir KARLIĞA, İstanbul t.y.

MEVDÛDÎ, Ebû'l A'la, **Hilâfet ve Saltanat**, (Çev.) Ali GENCELİ, Hilal Yayınları, İstanbul 1966.

_____, **İslâm'da Hükümet**, (Çev.) Ali GENCELİ, Ankara t.y.

MÜSLİM, İbni'l-Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Dâru İhyâi't-Türkî ve'l-Arabî, t.y.

NEBHÂN, Muhammed Faruk, **Nizâmü'l-Hukm fi'l-İslâm**, Kuveyt 1974.

_____, **İslâm Anayasa ve İdâre Hukûkunun Genel Esasları**, (Terc.) Servet ARMAĞAN, İstanbul 1980.

NEBHÂNÎ, Takıyyüddîn, **İslâm'da Yönetim Nizâmı**, Köklü Değişim Yayınları, t.y.

NİZÂMÜ'L MÜLK, **Siyâsetnâme (Siyerü'l Mülük)**, (Çev.) Nurettin BAYBURTLUGİL, Dergâh Yayınları: 81 Sayı: 6 Emek Matbaacılık, İstanbul 1998.

ÖĞÜT Salim, “**İstihâre**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

RAYSÛNÎ, Ahmed, **eş-Şûrâ fi Ma'reketi'l-Binâ**, el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî/Dârü'l-A'lam, Amman 1428/2007.

_____, **Şûrâ-Subjektifliğin ve Bencilliğin Tiranlığından Kurtulmak**, Mahya Yayınları, İstanbul 2014.

RÂZÎ, Fahreddin **Mefâtihü'l-Ğayb**, Mısır 1278/1862.

- RÂZÎ, Ebu Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdülkâdir er-Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, (Thk.) Hamza FETHULLAH, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2009.
- SALLABÎ, Ali Muhammed, **İslâm'da Şûra**, (Çev.) Harun ÜNAL ve Bahaddin SAĞLAM, Ravza Yayınları, İstanbul 2010.
- SAYI, Ali, “**Kur'ân'da Müşâvere Kavramı Üzerine**”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, İzmir 1994, s. 261-273.
- SÖNMEZ, Abidin, **Şûrâ ve Rasûlullah'ın Müşâveresi**, İnkılab Yayınları, İstanbul 2015.
- SUYÛTÎ, Celâlü'd-Dîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr, **ed-Dürrü'l Mensûr fi Tefsîru'l-Me'sûr**, Mısır 1314.
- ŞAHİNOĞLU, Mehmet Nazif, “**Şûra'ya Bir Bakış**”, **İslâmî Yönetimin Temeli Şûra**, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1992.
- ŞÂTİBÎ, İbrâhim b. Mûsâ, **el-Muvâfakât/ İslâmî İlimler Metodolojisi**, (Çev.) Mehmet ERDOĞAN, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.
- ŞÂVÎ, Tefvik, **Fıkhu's-Şûrâ ve'l-İstişâre**, Daru'l-Vefa, y.y 1992.
- ŞELTUT, Mahmud, **El-İslâm Akîdetün ve Şerîa**, Dâru'l-Kalem, Kahire 1964.
- ŞENER, Abdülkadir, “**İslâm Hukûkunda Rey ve İctihad**”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 117, Ankara 1973.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî et-Taberâni, **el-Mu'cemü'l-Evsât**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- TAHANEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, **Keşşâfu Istilâhati'l-Funun**, İstanbul 1984.
- TANERÎ, Aydın, **Türk Devlet Geleneği Dün, Bugün**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- TEKİN, Osman, **Kur'ân'dâ Şûrâ Kavramı**, Gündönümü Yayınları, İstanbul 2012.
- TEZCAN, Tuğrul, “**Kur'ân'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları**”, (Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2010.
- _____, “**Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Âyetlerine Bakışı**”, Dini Araştırmalar, Ankara 2010, c. 13, sayı: 36, s. 87- 104.
- TİRMİZÎ, el-İmam el Hafız Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, **es-Sünen**, Mısır 1356/1936.
- TURAN, Osman, **Türk Cihan Hakîmiyeti Mefkûresi Tarihi**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- TURTUŞÎ, Ebu Bekr Muhammed b. El-Velîd el-Endülüsî, **Sirâcu'l-Mülûk/ Siyaset Ahlâk Ve İlkelerine Dair**, (Çev.) Said AYKUT, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

TÜRRCAN, Talip, “**Şûra**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI, **İlmihal**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

YARGICI, Atilla, “**Kur’ân’a Göre Şûrâ ve Demokrasi**”, Dîni Araştırmalar, Ocak-Nisan 2007, Cilt: 9, Sayı: 27, s.171-183.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, Huzur Yayınevi, İstanbul 2003.

YILDIZ, Nureddin, “**Ehl-i Hall Ve’l Akd**”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul 1990.

_____, “**Şûrâ**”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul 1990.

ZEBİDÎ, Zeynü’ d-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latîf, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, (Trc.) Kamil MİRAS, D.İ.B Yayınları, Ankara 1972.

ZEMAŞERÎ, Ebu’l Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed, **Keşşâf**, Tertib ve Tashih: Muhammed Abdu’s-Selâm ŞAHİN, Dâru’l- Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, Risale Yayınları, İstanbul 1994.

İnternet Kaynakları

URL, <https://www.bizimkulis.com/sivil-toplum-kuruluslari-ve-gorevleri-nelerdir.html> 05.04.2019

URL, <https://www.turkedebiyati.org/demokrasi-nedir/> 08.04.2019.

URL, <https://yonetsel.com/yonetim-bicimleri/> 06.04.2019.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ahmet BOZKURT
Doğum Yeri : Karabük/ Safranbolu
Doğum Tarihi : 07.12.1991

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi : Karabük Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans Öğrenimi : Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bildiği Yabancı Diller : Arapça
Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı (2018-Halen)
Milli Eğitim Bakanlığı (2015-2018)

Aldığı Ödüller : Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim
Bakanlığı
Dîn Öğretimi Genel Müdürlüğü Mesleğe Hazırlama ve
Yetiştirme kursu başarı belgesi.

İletişim

E- Posta Adresi : ahmeterdembozkurt@gmail.com